

ENIGMA

MŰVÉSZETELMÉLETI FOLYÓIRAT

A kiadvány megjelenését támogatta a Nemzeti Kulturális Alap.

A kiadvány a Slovenský národný archív (Bratislava), a Štátny archív v Levoči (Levoča), a Slovenská národná galéria (Bratislava) és a Magyar Tudományos Akadémia BTK Művészettörténeti Kutatóintézet Tudománytörténeti Kutatócsoportja (Budapest) együttműködésében készült.

Köszönjük a segítséget a SOGA aukciós háznak (Bratislava), a Virág Judit Galériának (Budapest) és a Szépművészeti Múzeumnak (Budapest).

Továbbá azoknak, akik minden rendelkezésükre álló eszközzel támogatták munkánkat:

Radoslav Ragač, František Žifčák, Alena Kredatusová, Július Barczy, Mária Bohumelová, Alexandra Kusá, Mária Šelepová, Kiss-Szemán Zsófia

Lektorálta: Pataki Gábor, Tímár Árpád

Az Enigma az MTA Magyar Tudományos Művek Tára által regisztrált tudományos folyóirat, illetve Open Access rendszerű oktatási segédanyag.

ENIGMA művészetelméleti folyóirat

Alapította: Szabó Ágnes

Kiadja a Meridián-2000 Kiadói, Oktatási és Művészeti Bt.

Felelős kiadó: Vajdovich Györgyi

1037 Budapest, Erdőalja út 165/b, Tel.: 250-6247, e-mail: enigmafolyoirat@t-online.hu

Főszerkesztő: Markója Csilla

Szerkesztő: Bardoly István

Arculatterv: Kelényi Gabi

Tördelőszerkesztő: Zrinyifalvi Gábor

Terjesztő: Holczer Miklós, Tel.: 06-30-932-8899, e-mail: mholczer@freemail.hu

Az ENIGMA kapható a nagyobb könyvesboltokban.

A lap előfizethető és régebbi számai megrendelhető a kiadóban az enigmafolyoirat@t-online.hu címen.

Még kapható számaink listája megtekinthető a kiadó honlapján: <http://meridiankiado.hu>

ISSN: 1218-8069, ISBN 978-615-80188-1-4

MEDNYÁNSZKY-OLVASÓKÖNYV 3.

Szerkesztette: Markója Csilla és Bardoly István

Munkatársak: Katarína Beňová és Hessky Orsolya

HÍVÓSZÓ – MEDNYÁNSZKY REVISITED

Markója Csilla 5
Az „eredeti fordulat” – Kállai Ernő Mednyánszky-monográfiájáról

MERIDIÁN – ÚJ FORRÁSOK

Fontosabb szereplők – Az újabb Mednyánszky-források elé 42

„Szerettük egymást” – Czóbel Minka és mások visszaemlékezései 50
Mednyánszky baráti körére

„Ezen tárgyak családi vonatkozása” – A Czóbel–Mednyánszky-kör leveleiből 71
(1888–1920)

„Mindenkinek igaza van” – Levelek Mednyánszkytól, Mednyánszkyknak, 87
Mednyánszkyról

„A fajomnak köszönhetem művészetemet” – Katona Nándor a korabeli sajtó 114
tükrében 2.

TRÓPUSOK – CZÓBEL MARGIT

Katarína Beňová 127
Czóbel Margit bárónő élete és művészete
Garajszki Margit fordítása

KÖSZÖNTÉS – BARDOLY ISTVÁN 60

Marosi Ernő 149
Bly és az MTA

Galavics Géza 152
A művészettörténések esete Bardoly Pistával

Lővei Pál Bardoly István a műemlékvédelemben	159
Tímár Árpád Köszöntő	169
Haris Andrea Ultima realitas	171
Somorjay Sélysette „...elegem van a legendákból...”	174
Gábor Eszter Bardoly István 60	178
Nagy Ildikó Aki hatvan éves...	182
Markója Csilla Van az az ember – Bardoly István köszöntése	184

Markója Csilla

AZ „EREDETI FORDULAT”

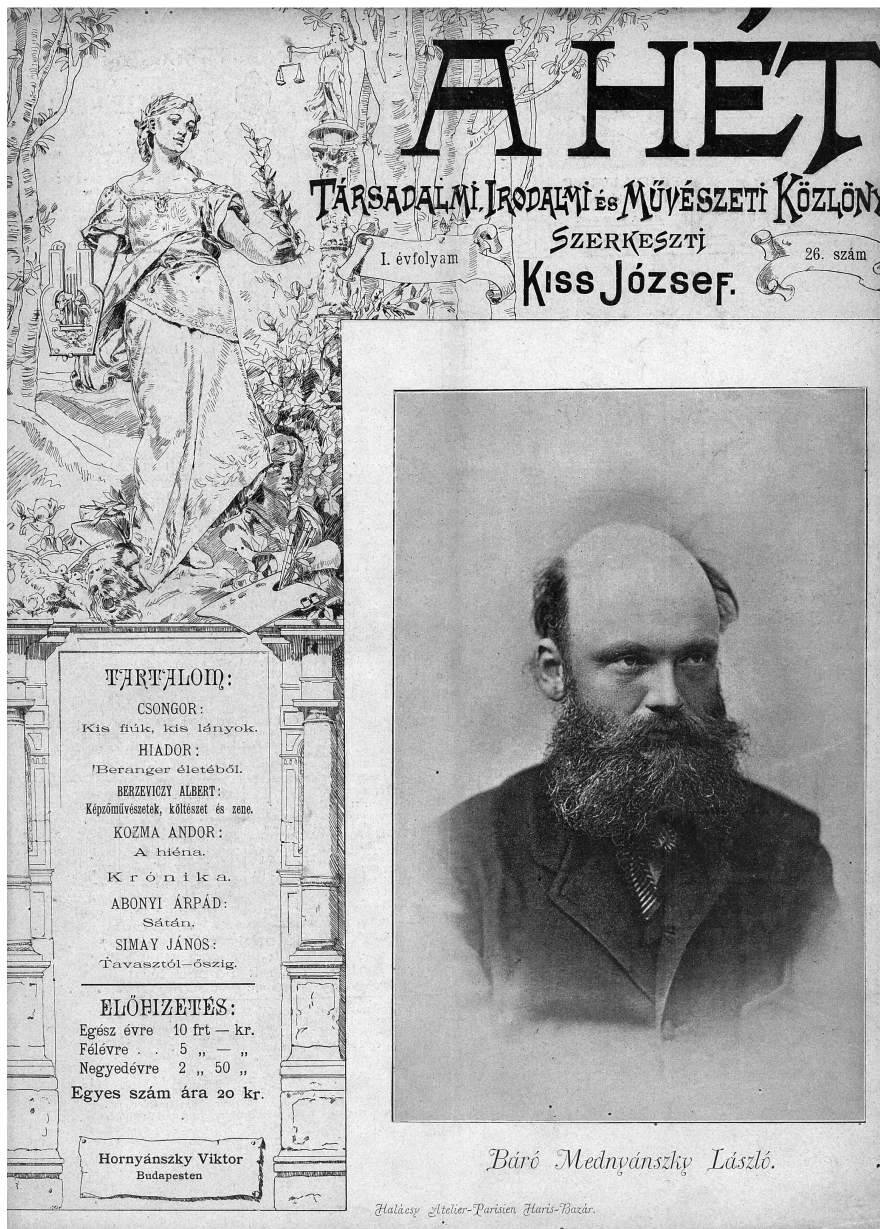
KÁLLAI ERNŐ MEDNYÁNSZKY-MONOGRÁFIÁJÁRÓL¹

Egy korabeli címlapfotón valóban úgy néz, mint egy öreg kutya. (1. kép) A hűséges, lágy, megengedő pillantás, melyért talán a szem alul kivillanó fehérje is felel, egy másik képen inkább szúrósnak vagy gúnyosnak tűnik, amiképpen a festett háttér előtt pózoló figura is a laza elegancia és a nemtörődömség határán egyensúlyoz sétabotjával, fényesre suvickolt cipőjében és trehányul kitömött zsebeivel. (2. kép) Aki a képet készítette, hagyta az úri passziót, a báró maga így gondolta természetesen. Akár bőrkesztyűje, akár vázlatfüzetek voltak a zsebébe tömve, látszik, hogy nem sokat adott a megjelenésére, vonásait elfedi sűrű, időnként már-már ápolatlannak ható arcszőrzete, tekintete a legnyíltabb portréin is rejtve marad, nem adja magát könnyen, pedig minden gesztusa arról árulkodik, hogy az egész világon a legkevésbé a saját kinézete, vagy saját, átmenetinek tekintett személyisége érdekelte. Ez a személyiség egy frissen azonosított frontfelvételen (3. kép) mutatkozik meg a legparadoxabb módon: a festő szemét fekete napvédő szemüveg, testét a Sajtóhadiszállás tagjainak karszalagos egyenruhája takarja, kiléte mégsem kérdéses,² jól ismert vázlatfüzeteinek egyikét tartó finom ujjai, a megőrkített látványra összpontosító tartása még az immár valóban megöregedett, megrogyott test fedezékében is mutatják azt a csak rá jellemző, megszállott, feszült figyelmet, amit annyiszor ajándékozott leselkedő csavargói valamelyikének, a *nagy ragadozónak* – ahogy ő az embert nevezte. (4. kép)

Ha a saját személye nem is érdekelte, annál inkább a másoké. Bár sajnálkozott sorsa felett, és amiben lehetett, segíteni is próbált rajta, de lényegében mégis egy voyeur részvétlen kíváncsiságával figyelte például a festőinasából lett középszerű tájképfestő, Katona Nándor viselkedését, akit kisebbrendűségi komplexusa a szó szoros értelmében az örületbe kergetett. A groteszk helyzetet már Katona kortársai is felismerték. Bálint Jenő így foglalta össze a *Művészfejek* című sorozatában: „Az új festőnemzedék Katonát élete utolsó évtizedében már erősen leértékelték s ez,

¹ A szerző a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézetének Tudománytörténeti Kutatócsoportját vezeti. Köszönet a hatvan éves Bardoly Istvánnak mindenért.

² A felvételt Josef Rietveld nemrégiben ismeretlen haditudósító címmel közölte egy a háborúval foglalkozó osztrák kiadványban. *1914–1918 in Bildern*. Wien, 2014. 231. Ezúton szeretném megköszönni Kieselbach Tamásnak, hogy a képre felhívta a figyelmemet és Josef Rietveldnek, hogy segített megtalálni a kép tulajdonosát (Privatarchiv MCO, Wien).

A HÉT
TÁRSADALMI IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI KÖZLÖNY
SZERKESZTI
Kiss József.
I. évfolyam 26. szám

TARTALOM:

CSONGOR:
Kis fiúk, kis lányok.

HIADOR:
Beranger életéből.

BERZEVICZY ALBERT:
Képzőművészetek, költészet és zene.

KOZMA ANDOR:
A hiéna.

K r ó n i k a.

ABONYI ÁRPÁD:
Sátán.

SIMAY JÁNOS:
Tavasztól-őszig.

ELŐFIZETÉS:

Egész évre 10 frt — kr.
Félévre . . . 5 „ — „
Negyedévre 2 „ 50 „
Egyes szám ára 20 kr.

Hornyánszky Viktor
Budapesten

Báró Mednyánszky László.

Halácsy Attila-Parisen Utazás-Társ.

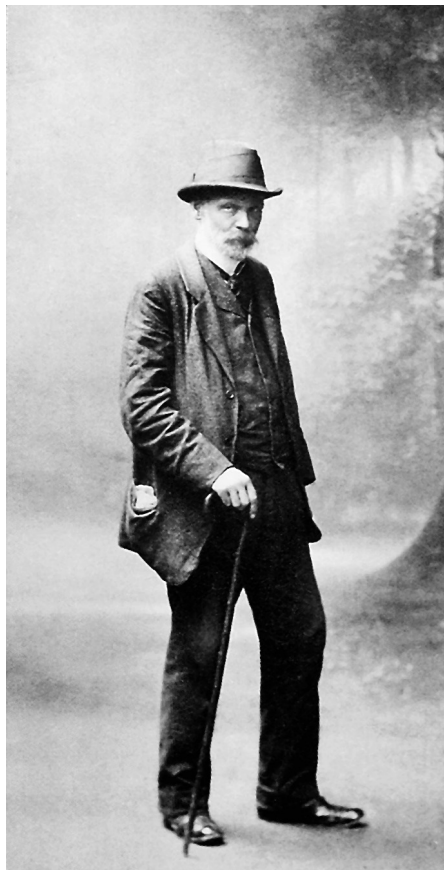
1. A Hét 1890. június 29-i számának címlapja Mednyánszky László fényképével. Ebben a számban jelent meg Justh Zsigmond: Báró Mednyánszky Lászlóról című írása.

valamint patológikus rögeszméje, hogy Mednyánszky »lemásolja« az ő képeit, s hogy Mednyánszky ösztönzésére az egész világ összeesküdött ellene és művészte ellen, valósággal megmérgezte szomorú estéjének légkörét.”³ (5. kép) Mednyánszky szenvedélyes megfigyelései személyekre irányulnak bár, de ezeket a pszichologizálás, az egyénre szabott lélektani elemzés feltűnő hiánya mellett bizonyos sematizmus is jellemzi. Mintha mindig mindenben rögtön a tipológia, az elvégezhető művelet, az általánosítás és absztrahálás lehetősége izgatta volna. Pernecky Géza is szóvá teszi, hogy „miként lehetséges az, hogy soha semmi igazán emberi jellemzést nem adott a feljegyzéseiben Mednyánszky sem Kurdiról, sem másról.” Perneckynek az is feltűnt, „hogy a naplót olvasva azt látjuk, hogy Mednyánszky gyakran esett a korszak jellegzetes hibájába, vagyis, hogy az utcán járva a fiziognómiájuk alapján próbálja osztályozni a férfiak várható reakcióit (kerek fej, hosszúkás arc, szőke haj, stb. és az ebből adódó temperamentum-különbségek), nem utolsósorban azért, hogy felbecsülhesse az esetleg kínálkozó barátság természetét, miközben annyira szenvtelen maradt, mintha csak lakcímekeket gyűjtött volna be egy újságkihordó számára. Arról van szó, hogy egyszerűen elhitte volna az ilyen sémákat? És a naplója tele van ismétlődő tartalmú, néha bőbeszédű, néha azonban csak jelzészzerű rövidítésekre redukált bejegyzésekkel, mintha Mednyánszky képtelen lett volna arra, hogy kitörjön bizonyos sztereotip elképzelések és rutinná merevített viselkedési formák közül, és mintha naplórás közben is azzal telt volna az ideje, hogy megismételjen és kipipáljon a maga számára bizonyos fixa ideaként rögzült eseményeket és emlékeket. [...] A kapcsolatok gyors számbavétele, és az ilyen viszonyok terén is, de más vonatkozásban is az előzékeny modor, a türelem érvényesítése. Aztán ott van Mednyánszky a közízléshez simuló látszólagos konzervativizmusa is [...]. Hogyan érte el Mednyánszky, hogy képes volt erre a kettősségre, a kifelé való alkalmazkodás és a belső következetesség, a már-már rögeszméket követő makacsság eme együttes csodájára? El kell fogadnunk, hogy jelentős mértékben a homoszexualitása révén – hiszen úgy hozta a sorsa, hogy olyan személyiséggé kellett fejlődnie, aki nem is élhetett más alternatívák között, mint csak egy olyan világban, ahol mindazt, ami fontos lehetett a számára, mentális szinten még maga előtt is mélyen eltitkolta.”⁴

A tipologizálás kényszere Mednyánszkyknál minden bizonnyal alkati kérdés is volt, de a fiziológiai és egyéb osztályozások eme kiterjesztett alkalmazása mélyen összefüggött azzal a szellemi környezettel, melyből származott, s melyben a Taine

³ Bálint 1930. i. m. 11. A Mednyánszkyval kapcsolatos téveszme háttéréről ld. Markója Csilla: Mednyánszky árnyéka: „A paranoia az éleslátás következménye”? A Katona Nándor-történet. In: Markója Csilla: *Egy másik Mednyánszky*. Budapest, 2008. 74–88. – továbbá: „Csak a bűnözőket szereti”. Válogatás Katona Nándor Mednyánszkyt „leleplező” emlékirataiból. és „Vaspáncéllal körülzárt életében”. Katona Nándor a korabeli sajtó tükrében. *Mednyánszky-olvasókönyv*. Szerk. Markója Csilla. *Enigma*, 7. 2000. no. 24–25. 177–194., 195–210.

⁴ Pernecky Géza: Töredékes morzsák a Mednyánszky recepcióhoz – Műnyomat a XIX. századi eklektika modorában. *Balkon*, 2003, 11. 17.

2. Mednyánszky László, mint „természetjáró”. Carl Pietzner műterme, Bécs, 1904. SNG Archív Stražky, ltsz. 20 E 3

a másik ember öntudatlan animális megnyilatkozásai olyan felfedezést jelentettek, amelyek mellett érdemes volt a képalkotás, a fixálás idejéig lehorgonyozni. A magának és barátainak adott állatnevek is erről a lebírhatalan antropológiai érdeklődésről tanúskodnak. Az íróbarát Justh Zsigmond a cinizmussal köti össze az antropológiai érdeklődést, *Fuimus* című kulcsregényében így jellemzi a Mednyánszkyról mintázott Czóbor Lipótot, alias Poldit:

„A másik szoba ajtaján most egy magas, igen elhanyagolt külsejű ember lépett ki. A meghatározhatatlan életkorú – de úgy látszik, még elég fiatal férfi világoskék szemei ártatlan kifejezéssel tekintettek körül. Tompa orra, kócos, nagy szakállá, óriási

miliőelméletén nyugvó sztereotípiák, ideológiai képződmények a nemzetkarakterológia⁵ két világháború közötti, egyre vészjóslóbb praxisához készítették elő a terepet. Egy bizonyos megrendült ön- és közérzet próbálta az egyre bizonytalanabb körülmények között osztályozás és tipizálás révén azonosítani, racionalizálni, megszelídíteni az ellenségesnek tűnő világ elemeit, esetünkben a pozíciójában megrendült, hajdan nagybirtokos arisztokrácia próbálta így értelmezni és ezáltal védeni önmagát a Felvidéken – az urbánus modernizáció, a polgárosodás és a liberalizmus ellen éppúgy, mint a környező nemzetiségiek pánszláv és egyéb mozgolódásai ellen. A magukat az idő sodrában és a szlovákok tengerében egyaránt elvesztésként érzékelő felvidéki magyar arisztokrácia kis szigetei megteremtették a saját bennfentes kultúrájukat, kiemelkedő, de a progresszió elképzelt vonulata felől nehezen betájolható, máig zavarba ejtő szellemi teljesítményekkel. Az bizonyos, hogy Mednyánszky magára a különféle felesleges vágyak átjáróházaként tekintett, ebben a huzatos, borzongató, mindig többre, jobbra vágyó, kielégületlen önérzetben

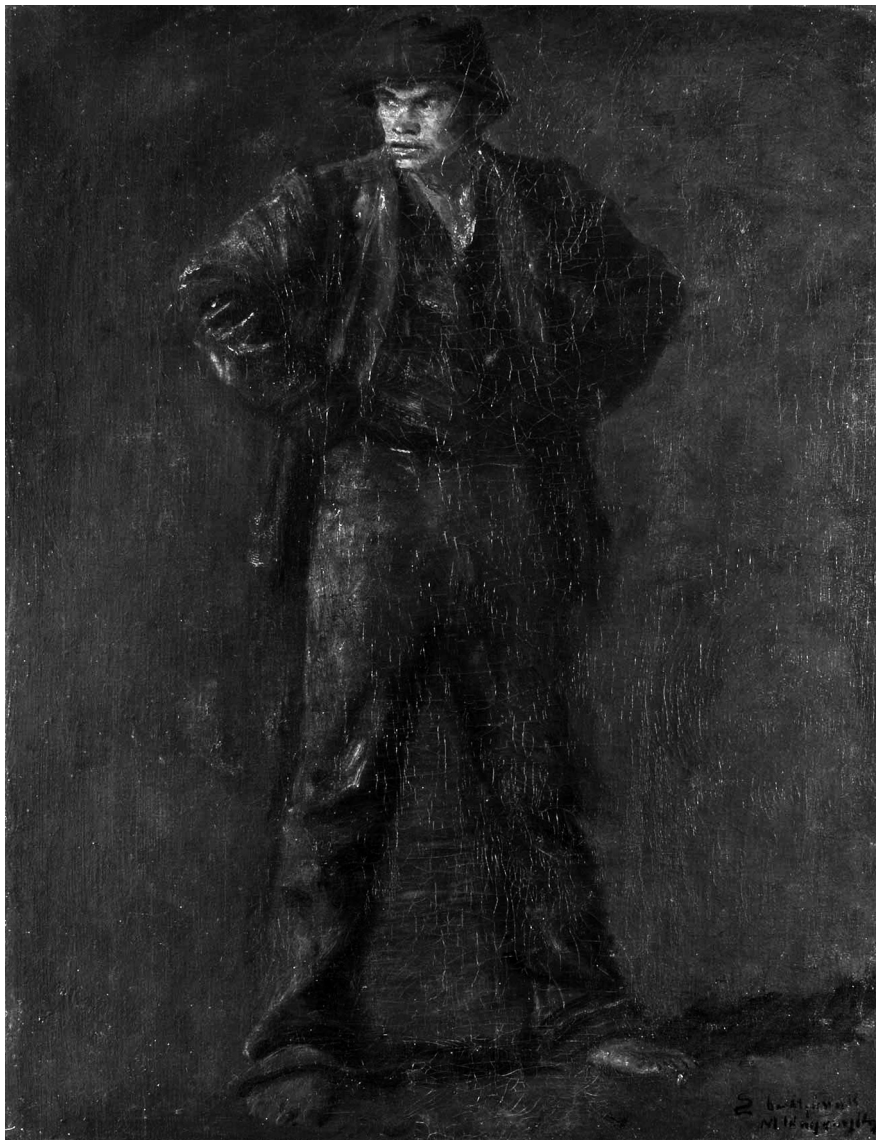
⁵ A nemzetkarakterológia témájához ld. legújabban: Trencsényi Balázs: *A nép lelke. Nemzetkarakterológiai viták Kelet-Európában*. Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely. Budapest, 2011.

3. Mednyánszky László a KPQ tagjaként a fronton, 1914 után. Fotográfia, Privatarhiv MCO, Wien © Privatarhiv M. Christian Ortner

homloka, amely kopasz tarkójába vezetett, az antik világ bölcseire emlékeztetett. Szokratésznek is hívták, [...] a »vándor bölcs«, a kóbor festő volt a fiú, három vármegye csudája, kiről beszéltek azok, akik nem látták még soha, akiről azonban még csudálatosabb történeteket tudtak elmondani azok, akik mindennap látták.

Az »öreg kutya« (ez is egyike volt számos csúfneveinek, amelyekkel önmagát szokta illetni) odacsúszott hátulról a két fiúhoz, s hamiskásan, sunyin rámosolyogva, lopva megérintette a vállát. – Pókkirály, ismersz még? Poldi majd minden rokonának, barátjának adott gúnynevet, amely legtöbbször kifejezte az illető egész gondolat- és érzésvilágát, alakját, benne volt e gúnynévben testestül, lelkestül, amely aztán az illetőre gyakran egy élet folyamára rászáradt. [...] Öregség tanít meg fiatalon látni. Én látok tisztán, nem ti. Ez a Poldi meg igazi kóbor-cigány. Illik az egy Czoborhoz, a nágy váskezű kancellár unokájához, az én idesányám egy testvéreinek unokájához, ki még a Czobor Lipót keresztnevét is viseli, hogy erdőt-mezőt gyálog csátángoljon be, hogy kilógjon a hüvelykujja a cipője orrából, hogy egy inggel járja be a rokonáinak kástélyáit... he, he, he, bolond világ bolond embereket szül... Az »öreg kutya« szemérmesen húzta össze a nyakán az inget, úgy összekuporodott, hogy a testéből, ruháiból alig látszott valami, amellet meg ártatlanul nézett maga elé.

4. Mednyánszky László: Csavargó. Olaj, vászon, 75 x 60,5 cm, j. j. l.: barátomnak Mednyánszky. Magángyűjtemény (Repr. *Egy ismeretlen Mednyánszky-gyűjtemény*, Virág Judit Galéria, 2012.)

- Cinizmus, fráter, cinizmus! Én se mágámnak öltözöm fel minden reggel. [...]
- Hát teveled mi történt, öreg vakand, hogy így megugrottál.
- Hát... megugrottam - mondta az öreg kutya misztikusan. Állát egyik kezébe temetve, nagy szalonkabátjába szinte eltűnve, guggolt a széken.

- Aztán hol jártál? - kérdezte Lőrinc.
- Te Gábor, van kedved feljönni a sajtosokhoz?
- Mikor?
- Holnap.

- Tán holnap hajnalban, az éjszakát is ott töltjük, s csak másnap jövünk vissza. Majd meglátod, Gábor, milyen az élet másik oldala, az, amely oly igen távol esik a tietektől... Az egyszerűség világa.

És az öreg bölcs szinte végleg összeesett, feje egészen eltűnt kabátja szárnyai között, már csak az az óriási holdvilág világított ki a karosszékéből a fejebúbján. [...]

Mily csudálatos lelki szöveget. Mily óriási skálája az érzelmek- s gondolatoknak. Ez embert, kit meghasonlott lelke bölccsé tett, ugyanannak a lelki szenvedésnek a humora néha sárral freckelte be. Mert nem volt méltó koronkénti viselkedése, szavai, önmagához. Szavai nem egyszer határtalan cinikusak voltak, s ebben kíméletet nem ismert ő, ki más tekintetben oly gyengéd, oly finom érzésű volt.

Nagyon fenn s nagyon lenn járt mindig.”⁶

Az „emberben lakozó állat” és a „természet rejtett arca” - Mednyánszkyt az animális ember és az antropomorfizált természet izgatta. Ebben az izgalomban minden dolog valami mást közvetített, minden másért felelt, másnak a metaforájává vált. A hangulat, mint központi fogalom, gyűjtőlencséje, médiuma volt az enyésző transzcendenciának: az emberen a természeti lényeg, a természetben emberi vagy emberen túli vonások ütköztek ki. Nem véletlen, hogy egyetlen igazi monográfusa, Kállai Ernő a sötét és felkavaró negyvenes években könyvet is írt *A természet rejtett arca* címmel. Ha a „hangulat” fogalmának le is áldozott addigra, de az animális és a humánus, az ösztönös és az individuális soha nem látott erővel feszült egymásnak. Ezzel ki is mondtuk, mi lehet az oka annak, hogy a modern művészet hazai apostola, a *bauhaus* szakírója és az avantgárd nemzetközi rangú kritikus a fasizmus előretörésének idején épp a nagy magányos, báró Mednyánszky László művészete felé fordult. Öntudatlanul is összekötötte azt, ami együvé tartozott, a két világháborút. „Kállai a fasizmusban jelentkező irracionálásra, sok művészhez hasonlóan, ugyancsak a ráción kívül eső szférákban kereste a választ: az ösztönök mélyének tartományába vezető utakat kereste, mintegy a szellemi értékek óvóhelyét, ahol az egyre nyilvánvalóbban közelgő világkatasztrófa átvészeltető”⁷ - írta Forgács Éva, s kétségtelen, hogy ha ebben a Mednyánszky-tanítvány Farkas István felkérésének jelentős szerepe volt is, Kállai 1936-tól egyre sűrűbben menekült a szellemi óvóhelynek tekintett Mednyánszkyhoz. Monográfiája mindmáig megkerülhetetlen kiindulópontja a Mednyánszkyról való gondolkodásnak, hívószavait csupán Sarkantyú Mihály 1981-ben megjelent kismonográfiája tudta az elmúlt fél évszázadban újjal szaporítani, ám korai halála miatt a könyv csupán egy nagy

⁶ Justh Zsigmond: Fuiumus 1906. <http://mek.oszk.hu/05200/05269/05269.htm#3>

⁷ Forgács Éva: Bevezető In: Kállai Ernő: *Művészet veszélyes csillagzat alatt. Válogatott cikkek, tanulmányok*. Vál. és bev. Forgács Éva. Budapest, 1981. 25.

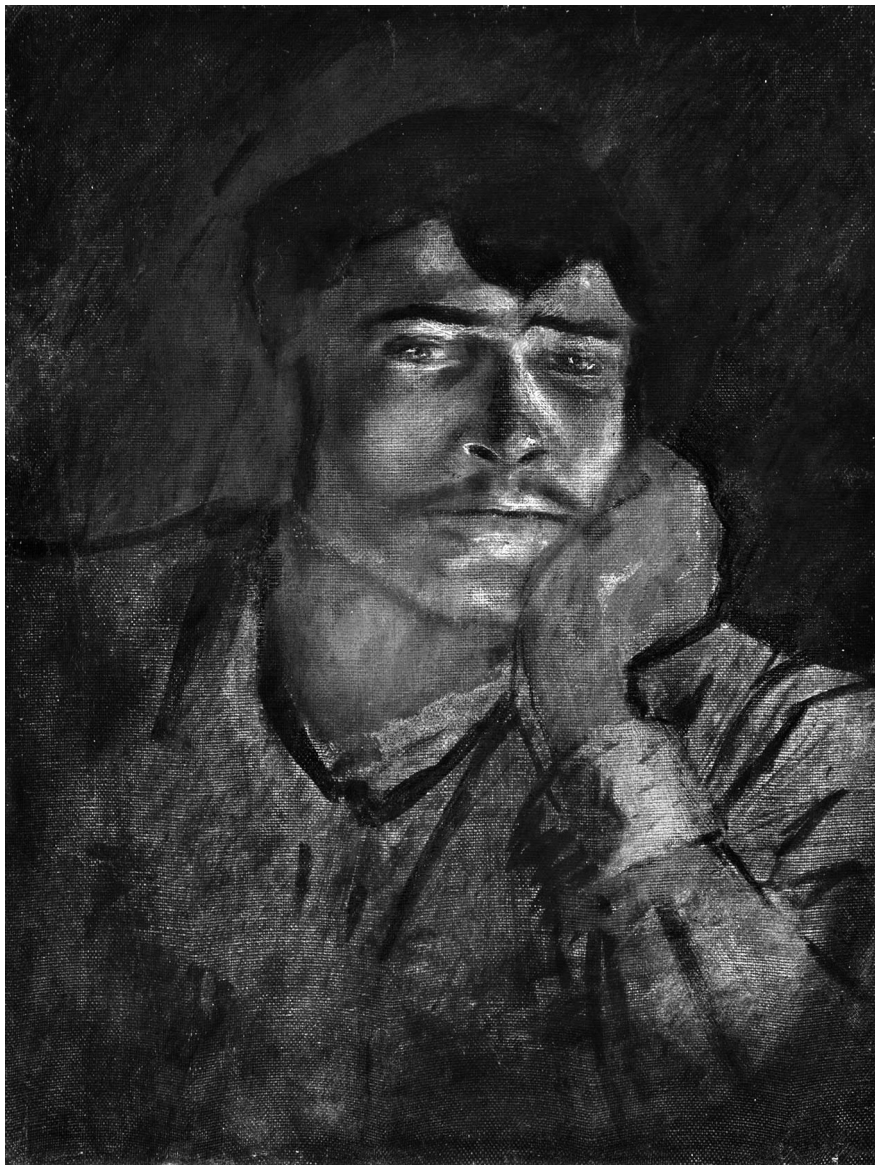

5. Katona Nándor Londonban, 1908 körül.
Fotográfia, MTA BTK Művészettörténeti Kutatóintézet,
Adattár, ltsz.: MDK-C-I-15.2.
© MTA BTK MI Adattár, Budapest

volumenű kutatási terv vázlatra maradt. Ha megérte volna, minden bizonnyal örömmel látta volna a 2003-as nagy Mednyánszky-retrospektív idején, hogy a kutatás részben az általa kijelölt útvonalakon haladt tovább, hiszen ő szorgalmazta először a felvidéki Czóbel-Justh-körrel, mint Mednyánszky korai festészetének szellemi hátterével való foglalatosságát, ő ajánlotta összehasonlító elemzésre a vázlatrajzokat, ő hívta fel a figyelmet arra, hogy Mednyánszky művészetét hangsúlyosan az Osztrák–Magyar Monarchia keretei között kellene szemlélni és noha források hiányában ebben az irányban nem jutott messzire, feltette a festő „buddhizmusára” vonatkozó kérdést is: „Tisztázásra szorul, hogy a két és félezer éves vallás, amely a múlt század folyamán kapcsolatba, sőt kölcsönhatásba került a nyugati filozófiával és tudománnyal, milyen interpretációs lánc végén jutott el a festőhöz 1890-ben...”⁸ Erről az interpretációs láncról, vagyis a teozófia Mednyánszkyra gyakorolt hatásáról jóval többet tudunk azóta, hovatovább az egyik legfontosabb motívummá nőtte ki magát, de Sarkantyú többi felvetése és ötlete is igen gyümölcsözőnek bizonyult a kutatás számára. Az alapok azonban Kállaitól származnak, amiképpen a Mednyánszkyt leíró szókészlet is még mindig jórészt rá megy vissza. Az évezredfordulón megélnékülő Mednyánszky-kutatásnak adva voltak a feladatai és az alapoktól újrakezdett forráskutatás, tehát az eddig nem ismert, vagy cenzúrázva közölt naplók görögbetűs eredetijeiből történt kiolvasása, a levelezések közreadása és a korabeli recepció feldolgozása, de legfőképpen az eddig alig ismert, mert Szlovákiában vagy magángyűjteményekben őrzött képek megismerése olyan revelációkkal is járt, amiket Kállai valószínűleg átélt már – a reprodukciók hiányában nehezen használható és máig kéziratban maradt – életműkatalógus előkészítő munkálatai és a műterem-látogatások során, de amely épp csak sejtetett, érzékeltetett felismerések aztán hosszú időre feledésbe merültek és csak a 2003-as kiállítás nyomán kerültek újra előtérbe, immár számtalan új értelmezési lehetőséggel és kutatási iránnyal kiegészülve. Kérdés persze, hogy Kállai, vagy akár Mednyánszky idején mennyivel voltak ismertebbek maguk a művek, hiszen – mint az Tímár Árpád recepciótörténeti tanulmányaiból kiderül, a csavargóképek nagy része sem a mester életében, sem utána nem került a nagyközönség elé. De a két Wolfner-gyűjtemény szétszóródásával és a külföldre került gyűjtemények – pl. az úgynevezett chilei (6. kép), továbbá a Ringwald-gyűjtemény (7. kép) – szem elől veszítésével, illetve a szlovák anyag hozzáférhetetlenségével ténylegesen is feledésbe merült az életmű nagy része – miközben a festő jelentősége soha nem volt vita tárgya. Annál inkább azok voltak az értékelés szempontjai, melyeknek ötvenes évekbeli alakulásáról Zádor Anna művészettörténész oly szemléletesen tudósította az utókort a vele készült interjúkban.⁹ Nem csoda tehát, hogy a 2003-ban a Magyar

⁸ Sarkantyú Mihály: *Mednyánszky László (1852–1919)*. Budapest, 1981. 40.

⁹ Markója Csilla: Zádor Anna és Mednyánszky. *Zádor Anna III*. Szerk. Markója Csilla, Bardoly István. *Enigma*, 15. 2008. no. 57. 122–142. – Zádor Annáról ld. még Markója Csilla: „Ellentétek keresztjezi pontja vagy magad is”. Zádor Anna kapcsolatai és a magyar művészettörténet-írás a két háború között. *Zádor Anna I*. Szerk. Markója Csilla, Bardoly István. *Enigma*, 15. 2008. no. 54. 25–68.

6. Mednyánszky László: Könyöklő férfi. Olaj, vászon papírlémezen,
51 x 40,5 cm, j. j. l.: Mednyánszky. Magángyűjtemény
(Repr. *Egy ismeretlen Mednyánszky-gyűjtemény*, Virág Judit Galéria, 2012.)

Nemzeti Galériában megrendezett, majd Pozsonyba és egy szűkebb válogatásban Bécsbe továbbutazó tárlat valódi revelációval szolgált nem csupán a szűkebb értelemben vett művészettörténész szakma, hanem a nagyközönség számára is.

Noha Magyarországon a tárlat hivatalos látogatóságát azóta több nagy „sztárkiállítás” is elérte vagy kevéssel meg is haladta, a kulturális emlékezet a szlovák-magyar tudományos együttműködésben készült Mednyánszky-kiállítást kivételes eseményként őrzi. Hogy miért, annak számos oka lehet; az új interpretációk, a kronológiát és a festői modusokat, „motivikus csoportokat” vegyítő, részben mellérendelő szerkezetű kiállítástervezési koncepció és a jó időzítés – amely nem jutott ki például a méltánytalanul visszhang nélkül maradt, pedig szintén – ezúttal inkább retorikai, mint stiláris értelemben vett – modusok mentén rendezett, izgalmas Derkovits-kiállításnak – éppúgy közrejátszhatott ebben, mint a műtárgyanyag (újra)felfedezése. Én most egy olyan, inkább a tudománytörténet területére tartozó szempontot szeretnék kiemelni, mely az azóta eltelt évtizedben egyre fontosabbnak mutatkozik. A modernizmus narratívájáról van szó, melynek alakulása jelentős mértékben érinti a „párhuzamos történetek töredezett örökségeként bemutatandó újkori magyar művészettörténet”¹⁰ periodizációját, tagolását, s így a művészettörténet-írás felfogását, paradigmáit, módszereit is.

7. Mednyánszky László: Kikötözött. (Férfi akttanulmány) 1890–1895. Olaj, vászon, 120 x 60 cm, j. j. I. Mednyánszky. Magántulajdon (Repr. SOGA kat. 38.)

KÁLLAI ERNŐ MEDNYÁNSZKY-MONOGRÁFIÁJÁNAK KORABELI RECEPCIÓJA

Kállai, aki maga is a Bauhaus tagja volt (1928-ban Hannes Meyer bízta meg a *bauhaus - zeitschrift für gestaltung* szerkesztésével), német nyelv és irodalom illetve történettudományok tanítására jogosító diplomával a zsebében, a kárpáti fronton szerzett világháborús sebesülés és pár éves tanári praxis után érkezett a húszas évek

¹⁰ Király Erzsébet: Sinkó Katalin (1941–2013). *Művészettörténeti Értesítő*, 63. 2014. 401–402.

forrongó Berlinébe, ez idő tájt az emigráció központjába, az anarchisták, trockisták, világbójtó szándékuktól fűtött baloldali művészértelmiség fellegvárába. Táptalaja a forradalmakat kísérő utópiáknak, melyek közül a konstruktivizmus története a bukott forradalom konzekvenciáit teoretikusan is levonni kényszerülő Kállai cikkeiből szinte teljes egészében kirajzolódik, különös tekintettel a magyar aktivizmusra, melyet ekkoriban a bécsi emigrációba kényszerült Kassák folyóirata, a *MA* köre képviselt. Kállai Berlinben munkatársa volt több jelentős művészeti folyóiratnak, (*Der Ararat, das Kunstblatt, Der Cicerone, Innen-Dekoration, Deutsche Kunst und Kunstmarkt, Sozialistische Monatshefte, Rote Fahne, Das neue Frankfurt, bauhaus, Die Weltbühne, i 10, Die Horen*, stb.) egy ideig szerkesztésében jelent meg az avantgárd lapoktól eltérően szélesebb közönséget megcélzó, igényességéről ismert *Jahrbuch der jungen Kunst*. Saját lapja is volt, igaz, csak egy számot ért meg 1929-ben a *Der Kunstnarr*, de ezzel németországi pályája csúcsára érkezett az egyidejűleg a magyarországi művészeti eseményeket is figyelemmel kísérő művészeti író, vagy inkább esztéta, akinek romantikus hevülettől, szenvedélyektől áthatott, de mindig következetes, az egyes jelenségeket egyetemes művészettörténeti távlatokba helyezni képes esszéi és éles szemű kritikái a nehéz időkben szinte egyedül voltak értő visszhangjai és inspirálói a magyar avantgarde és absztrakt törekvéseknek. Rendszeresen publikált magyarul az emigráció avantgárd folyóirataiban (*MA, Akasztott Ember, ÚT, Egység*), majd hazai progresszív lapokban (*Ars Una, Magyar Írás, Nyugat, Új Föld, Munka, KUT, Tér és Forma, Magyar Művészet*), egy ideig munkatársa volt a kolozsvári *Korunk*nak is. A húszas évek elején Kállai a konstruktivizmusban lát esélyt arra, hogy a művészet levetkőzze a kubizmus túlkomplikált „szín- és formahasogatásait”,¹¹ melyekben a „tér mindenütt áttörte és összemarta a formát”,¹² továbbá mindama „hisztérikus vonaglásokat és problémás lelki terheltségeket”,¹³ melyek szerinte az expresszionizmust jellemezték. „Az expresszionizmus lehet még annyira ellenlábas az impresszionizmusnak, szubjektivizmus és pszichologizmus dolgában csak ott tart, ahol amaz ment tönkre. Sőt, vannak képei és szobrai, artisztikum szempontjából éppen nagyon is szép és hallatlanul finom alkotásai, melyek gerinctelenségüket minden objektív élettartalom és világrend híján való parttalanságukat illetőleg a legfátyolosabb és legillanóbb Whistler- és Signac-foltokon is túltesznek.”¹⁴ Az „alanyi én lélektani érdekességeibe tett romantikus kirándulásokat” elítélően emlegető Kállai viszont 1944-ben már így ír: „A romantikát s különösen a mi korunk romantikáját ezzel szemben úgy

¹¹ Kállai Ernő: Moholy-Nagy. (1921) (Mátyás Péter álnéven) In: Kállai Ernő: *Összegyűjtött írások* = Ernst Kállai: *Gesammelte Werke*. [a magyar nyelvű írásokat Tímár Árpád, a német nyelvűeket Monika Wucher, Markója Csilla és Tímár Árpád rendezte sajtó alá] I-VI., VIII., X. Budapest, 1999–2012. - [a továbbiakban Kállai 1999/2012.] I. 15. A Kállaira vonatkozó itt felhasznált életrajzi passzusok egy része német nyelven már megjelent az életműkiadás 2. kötetének utószavában. (- M. Cs.)

¹² Kállai Ernő: A kubizmus és a jövő művészet. (1922). Uo., 18.

¹³ Kállai Ernő: Új művészet. (1921). Uo., 11.

¹⁴ Uo., 7.

határozhatnánk meg, hogy benne a lélek határtalan és csodálatos birodalma, a szabadság utáni vágy nyer kifejezést.”¹⁵ Nemkülönben ő, aki a képarcitektúra világnézeti lényegét abban látja, hogy az így szerveződő rend térformáinak viszonylatai mindig tisztán áttekinthető, önmagában álló rendszert alkotnak s így „ennek a lényegnek tipizált volta túl van minden alanyi érzés- és ösztönlabirintokon, tragédián és patetikus erőlködésen”,¹⁶ 1933-ban már a művészet feladatának éppen azt látja, hogy ereszkedjen le a lélek ösztönmélyeibe. „Amin létünk alapszik, egyszersmind démonikus szakadék is.”¹⁷ S ami pedig a konstruktivizmus kötelező optimizmusát illeti, azt az elvárást, hogy az ember önmagát „egy új jövőendő egészen egyszerű, vidám kezdetének érezhesse”,¹⁸ ennek étosza is ellentettjébe fordul a bioromantika-elmélet idején: „A bioromantika nem riad vissza attól, hogy nyitott szemmel tekintsen egyszerű élőlény voltunk mélységeibe. Elég bátor ahhoz, hogy civilizációnkat szenvtelenül, sőt pesszimistán szemlélje.”¹⁹ Amikor egy újabb történelmi fordulóval később, 1947-ben Lukács György *Az absztrakt művészet magyar elméletei* című állásfoglalásában megtámadja Kállai bioromantika-elméletét, mely a magyarországi nonfiguratív szürrealizmus szellemi hátteréül szolgált ezekben az években, kritikáját éppen erre, Kállai pesszimizmusára hegyezte ki: „A világhoz való magatartást illetőleg azonban a felszabadulás, az épülő népi demokrácia kérdése szerzőinkben nem idéztek elő semmi változást [...]. Kállai, Hamvas és a velük egyetértők, amikor a fasizmus előkészületei és uralma idején viszonylagosan érthető szubjektív társadalmi magatartásukat kozmikus elvvé és egyúttal az igazi művészet alapelvévé dagasztják fel, elabsztrahálnak a valóság lényegétől és beleabsztrahálják magukat a Semmibe.”²⁰ Tragikus fintora a sorsnak, hogy Kállait, aki itthon – 1945 után – újult lelkesedéssel veti bele magát a munkába, korszakos tárlatok szervezésével, az Európai Iskolában majd az abból kiváló nonfiguratív csoportban való ténykedésével hívja fel az absztraktokra a figyelmet, éppen az a Lukács fogja végleg kiszorítani a művészeti közéletből (természetesen nem egymagában: addigra felállt már a szocialista realizmus ideológiai tábora), akinek fiatalkori művei, Popper Leóval, a fiatalon elhunyt kiváló esztétával való szellemi együttműködése előké-

¹⁵ Kállai Ernő: Új romantika – pillantás a XX. század magyar festészetére – Neue Romantik – Blick auf die ungarische Malerei des XX. Jahrhunderts. (1944) Kállai 1981. i. m. 327.

¹⁶ Kállai 1999/2012. I. 32.

¹⁷ Kállai Ernő: Művészet és valóság. – Kunst und Wirklichkeit. *Forum*, (Bratislava), 3. 1933. 8–11. Magyar fordítását lásd: *Kállai Ernő emlékezete*. Szerk. András Gábor. Budapest, Óbudai Pincegaléria, 1982. oldalszámozás nélkül.

¹⁸ Kállai Ernő: Technika és konstruktív művészet. (1922) Kállai 1999/2012. I. 34.

¹⁹ Kállai Ernő: Bioromantik. (1932) Kállai 1999/2012. V. 124–130. – magyar fordítása: Bioromantika. Kállai 1981. i. m. 148.

²⁰ Lukács György: *Az absztrakt művészet magyar elméletei. Kritikák és képek. Válogatás a magyar képzőművészet dokumentumaiból 1945–1975*. Budapest, 1976. 62. és 70. Lukács cikkének hatásáról Kállai körére és az Európai Iskolára vö. György Péter – Pataki Gábor: *Az Európai Iskola és az Elvont Művészek Csoportja*, Budapest, 1990. 34–42.

szítették a talajt ahhoz a formafelfogáshoz, mely Kállai németországi konstruktivista korszakát jellemezte.²¹ Amikor Lukács Kállain számon kéri az objektív valóság tiszta, értelmes, rendezett felfogását, megfedkezni látszik arról, hogy Kállai konstruktivizmus-elmélete éppen egy, a polgári értékrenddel szemben radikálisan fellépő, metafizika-kritikai elemeket egyaránt tartalmazó átfogó szubjektivizmus-kritikán alapult (mely azért metafizika-kritikája vonalán Nietzsche sem tagadhatja le²²). Ha valaki, hát épp Kállai hitt igazán az olyan utópiákban, mint a „véletlenségek és sokféleségek zúrzavarának” egy kollektív akarat alá rendezése. Ő írta Kassák Lajos művészete kapcsán, hogy „fékevesztett egyéni indulatok mai káosza fölött egyszerű tiszta tér- és formaviszonylatok tartják magasra a jövőt.”²³ A konstrukció, a „tagozatok végsőikig kötött rendje” szinonimái közé tartozik szóhasználatában az architektúra és a kollektíva. De miközben a húszas évek elejének forradalmi illúziói az emberi rációt, és vele a minden pszichikus fölöslegtől megszabadult, a társadalom-gépezet, a kollektívum alkatrészeként felfogott embert tartották a jövő letéteményesének, a fasizmus árnyékában a művészekre irracionális erők szorongató súlya nehezedett. Így lehetséges, hogy ugyanaz a Kállai, aki az impresszionizmus csalfa és individualista hangulat- és pillanatvilágával egyszer az expresszionizmus a mélyebb tartalmak iránti szenvedélyes vágyát szegezi szembe, másszor az expresszionizmust vádolja individualizmussal, a „hisztérikus taglejtések” egyénieskedésével, és állítja szembe a konstruktivizmus hűvös objektivitásával, ahistorikus világnézetével és tragédia-mentességével, hogy aztán a kollektív örület árnyékában megint az egyéni, az individuális gesztus váljék felfogásában értékhordozóvá. A konstruktivizmus, mint világnézet első kritikáját a De Stijl csoport „exkluzív konstruktivizmusa” kapcsán már 1923-ban kifejti. „Egy minden alanyiságon túl önmagában nyugvó objektívum azonban sohasem volt még és nem is lehet végső hordozója semmiféle emberi közösségnek”,²⁴ majd megállapítja, hogy az etikum soha nem lehet állapot, csak sors és küzdelem, s így rehabilitálja a „tragédiás terheket”. A kritikát kiterjeszti az *Ideológiák alkonya* c. 1925-ös írásában, melyben kijelenti: „A konstruktivizmus, vagy bármely más irány [...] művészi egyeduralma az életen: ideológiai légvár, utópia, fikció. Szemben áll vele az emberlélektani és tárgyi determinánsok ezerarcú valósága. Még az is kérdés, hogy a polgári bomlás helyébe lépő új társadalmi egység képes lesz-e ennek a szédítő, kavargó állapotnak véget vetni.”²⁵

²¹ Vö. Hubertus Gassner: „Ersehnte Einheit” oder „erpreßte Versöhnung”. Zur Kontinuität und Diskontinuität ungarischer Konstruktivismus-Konzeption. *Wechselwirkungen - Ungarische Avantgarde in der Weimarer Republik*. Kassel, 1986. 183–257., továbbá ld. az *Acta Historiae Artium* a budapesti Kállai-konferencia anyagát (német és angol nyelven) közlő számát (36. 1993).

²² Vö.: „Mert az európai jövőnek kollektív felsőbbrendű emberek társadalmára van szüksége.” Kállai Ernő: *A kubizmus és a jövő művészete* (1922). Kállai 1999/2012. I. 190–196.

²³ Kállai Ernő: Kassák Lajos. (1921) Uo., 17.

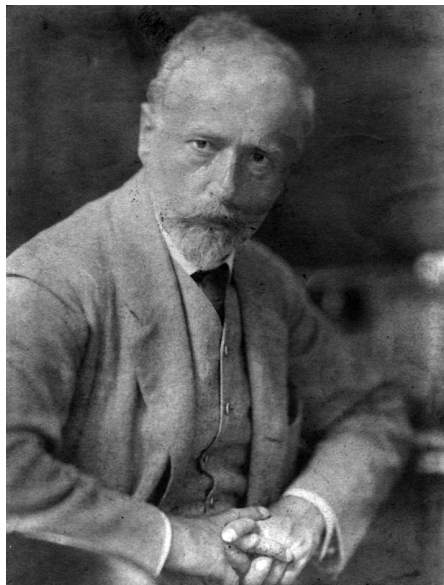
²⁴ Kállai Ernő: *Korrektúrát. (A „De Styl” figyelmébe)*. (1923) Uo., 56.

²⁵ Kállai Ernő: *Ideológiák alkonya*. (1925) Uo., 108.

Csak egyetérthetünk Fritz Kuhrral, aki Kállai szeizmográf-finomságú előrejelzéseiről a Harmadik Birodalom kapcsán így ír levelében: „Verblüffend, wie genau Sie die Sache vorhergesehen haben.”²⁶ Kállai nézeteinek változékonysága mögött ugyanis a történelem változásaival való együttmozgás képességét, kategorikus imperatívuszát fedezhetjük fel. Esztétikai nézeteit így nem egy rendszerépítő vágy, egy spekulatív, a gondolati szisztémát kiteljesíteni vágyó intellektuális készség diktálja, mint pl. Fülepnel, hanem a politikatörténetre, a mindig aktuálisra rezonáló kritikus érzékenység. De ezt a pályáivet nem csak a történelmi változókkal ragadhatjuk meg, hanem olyan, Kállai esztétikai felfogását jellemző állandókkal is, melyek biztos ítélőképességének, csalhatatlan műérzékének, egyszóval jó ízlésének az intuíció mellett szellemi alapját képezik. Ilyen állandó a „plasztikus” fogalma Kállainál, mely a „festőinek” egyfajta ellentétpárja abban az értelemben, amennyiben a festői a látszatvilágra utaló, irodalmias fogalma mellett a plasztikuson mindig valami egységesen megformált, zárt, önmagában nyugvó, erőteljes, a hiányok és illanó hangulatok ellentéteképpen a maga tömör és befejezett, szinte tapinthatóan anyagi módján jelenvalót ért. Kállai számára éppúgy lehet plasztikus egy konstruktivista síkkompozíció, mint (a kezdeti fanyalgás után egyre többre tartott expresszionista) Franz Marc szivárványszín burookban szunnyadó állatfigurája, vagy Fritz Kuhr, Fritz Winter absztrakt nonfigurációi, Hans Arp mikroorganizmusokat, sejteket, az élet alapegységeit, ősfarmait asszociáltató szürrealista szobrászata. A plaszticitás fogalmát a művészi igazság, erőteljes kifejezőkészség és formai adekváció értelmében használó Kállai egyik legfőbb érdeme, hogy egyedülálló módon kifejezően tudott írni a képzőművészet anyagairól, a faktúráról, az ecsetkezelésről. A műtermek állandó látogatója volt úgy Németországban, mint idehaza, művészbártaival félszavakból megértették egymást. Az anyag iránti érzékenysége nagyban hozzájárult ahhoz, hogy észrevegye, hogy a konstruktivizmusban eliminálódott „anyagi”, mint „életanyag” negálása együtt jár a drámaiság eltűnésével. A szürrealizmus, mint a kor szorongásainak adekvát kifejezési módja felfedezésével az anyag, mint a szenvedés hordozója jelent meg. A faktúrával, a felületmegmunkálással kapcsolatos észrevételei előrevetítik a XX. századi „szenvedő, érző anyag” fogalmából táplálkozó művészeti irányzatok problémavilágát. Nemkülönben aktuálisak újra és újra felbukkanó gondolatai egy „ahistorikus” „hálóról”, melyben minden „élet- és tudattér dimenzióinak azonosan-egyformán beállított sajátos felületképzése” immár nélkülözni fogja „az előtér, a közép- és háttér perspektivikus tagolását.”²⁷ Máiig ható problémák gyökerét fedezi fel, amikor megállapítja, hogy a „racionálisan igazodó Nyugatnak nincsen többé sajátos szerves

²⁶ „Döbbenetes, milyen pontosan látta előre a dolgot.” Fritz Kuhr levele, 1937. szeptember 3. A levelet az MTA BTK Művészettörténeti Intézet Adattárból (jelzet: MDK-C-I-11/1-457) közzétette F. Mihály Ida. *Művészettörténeti Dokumentációs Központ Közleményei, III. (Bauhaus) szám.* Budapest, 1963. 60.

²⁷ Nemcsak a konstruktivista szövegekben, mint pl. a *Konstruktivizmusban* (1923). Kállai 1999/2012. I. 52–54. hanem a harmincas években is visszatérő gondolatok ezek, ld. pl. *Művészet és valóság – Kunst und Wirklichkeit* (1933) ld. a 16. jegyzetet.

8. Kátón Nándor az 1920-as években.
Fotográfia, MTA BTK Művészettörténeti
Kutatóintézet, Adattár, ltsz.: MDK-C-I-
15.4. © MTA BTK MI Adattár, Budapest

barbizoni tájfelfogástól és a staffázként kezelt figurától való távolodása merész, új utakra viheti és ezt az urbánus-modern fordulatot egy most közreadott, Czöbel Istvánnak írt levele alapján 1897-ben szükségesnek is tartotta: „Amint Pesten vagyok, igyekszem, legalább rövid időre Beckóba és Nagyörrre. Az illusztrációk kisegítenének, és a jó levegő remélhetőleg megint megerősítene. Nagyon kellemetlen lenne, ha rajztanárként dolgoznék. Ezen a télen új művészi érzék fejlődött ki bennem, amelynek eredményei tetszettek az embereknek és én is meg voltam elégedve velük. Figurálishan mozgalmas városi és elővárosi látképek. Minden korábbi figurális kompozíció csinált volt [erőltetett], nem voltam elégedett velük. Ez az *én új és tulajdonképpeni irányzatom* kedvéért az év nagyobb részét egy nagyvárosban kell töltenem, mert ennek a munkának minden nap új ihletre van szüksége. Kontrasztként és pihenésként azért vidék és táj. Ezzel az irányzattal, amely váratlan és szabad perspektívaként megnyílt előttem, minden, amit eddig a figurális dolgokban figyeltem és tanulmányoztam, élettelen és valóságos jelentéssel telik meg. Hiába kerestem az embereket a földeken, az erdőben vagy másutt, soha nem kaptam el őket a tevékenység közben, mindig csak stilizált sémák maradtak. Minden esetben csak szimpatikus és nyugodt staffázsok. Ezt tulajdonképpen magamban sejtenem kellett, hiszen mindig is idegenkedtem tőle, hogy teljesen vidéken éljek. *A párizsi*

közműveltsége. Csak minden fajtájú és rendű kultúrformák és lecsapódások keveréke az, amit fölhalmoz. Vagy kultúrmaradványokat őriz.”²⁸ S amikor azt állítja, hogy a „festészet nem feltétlenül van ráutalva a realiztikus eszközökre. Jogában áll a valóság teljessége számára hasonlatokat alkotni” – olyan esztétikai gondolathoz maradt hűséges, mely összeköti a konstruktivizmust az absztrakt szürrealizmussal, s mely nemsokára a tiltott kategóriába került Magyarországon.

Mednyánszky számára ez az esztétikai gondolat vagy inkább premissza, ami Kállai és a modern művészek számára annyira egyértelmű és oly világosan követhető volt, mindvégig kérdés maradt. Ő nem volt benne teljesen biztos, hogy „jogában áll a valóság teljessége számára hasonlatokat alkotni”. Ugyan maga is érezte, hogy a

²⁸ Kállai Ernő: A kubizmus és a jövő művészete. (1922) Kállai 1999/2012. I. 20.

csavargók után a pesti vagabund is megteszi majd, ugyanúgy, mint a bécsi strici, csak erjedjen és meglegyen a saját megfelelő hőmérséklete. Annak is örülök, hogy ez az irány *megengedi más emberek szemlélését* és a pénzkeresést is lehetővé teszi.”²⁹ Túl azon, hogy ez az újonnan előkerült forrás megerősíti, hogy a párizsi kiállítás mindenképpen az egyik legjelentősebb cezúra Mednyánszky amúgy korszakokra nehezen tagolható művészetében, arról is világosan tanúskodik, hogy a figurális festészetet (amit élet és művészet egységének jegyében nem különített el szemlélődni kész alkata igényeitől) fontosabbnak tartotta a tájképfestésnél és a beálló fordulattal együtt a saját „tulajdonképpeni irányzatának” tekintette, azaz maga is tisztában volt vele, hogy az az irány, amit vett, nem tartozik a modernitás egyetlen irányzatához sem. A levél végén található fordulat a párizsi csavargókról és a bécsi stricikről, akik helyett a pesti vagabund is megteszi majd, a festői mélyvilágba tett felfedezőutak irodalmi előképeiről, tudatos programszerűségéről árulkodik, e források egyikét a Mednyánszkyt a Felvidékről Párizsba is követő festőtárs, Katona Nándor (8. kép) konkrétan is megadja: „Párizsba vágódik [ti. Katona]. Öt esztendő telt ott. Megtanul franciául s Barbizon romantikus levegőjében összeismerkedik egész sereg később hírességgé vált, kezdő festővel. Renan-t hallgatja. Másfél éven át minden reggel ott van a Sorbonne előadásain, ahol Renan héber nyelven adja elő az ótestamentumot. Elhízott, nagyfejű ember volt Renan – mondja. Alig tudott mozogni. De amikor beszélni kezdett... egyszerre éteri lett... Egyszer lerajzolta. [...]

Volt később is Párizsban Katona Nándor. De ez már nem az én Párizsom! – mondja. Az én Párizsom a la vie de bohème Párizsa volt...

Behunyja a szemét. Így mondja:

– Murger...”³⁰

Kállai monográfiájának egyik legnagyobb vívmánya, hogy a nemzetközi avantgárd kritikusa kételyek nélkül felismerte benne Mednyánszky alakos festészetének nem csupán rangját, hanem szégyenlősen rejtegetett modernségét is. Ebben lehetett némi szerepe a Mednyánszky-tanítvány Wolfner-gyerekek, a később neves festővé érett Farkas Istvánnal való beszélgetéseknek is, aki nyilvánvalóan tudott még mutatni apja Mednyánszky-gyűjteményéből sokra tartott figurális műveket, mivel ő maga is a festő szűkebb baráti köréhez tartozott, azon kevesek közé, akik Mednyánszky valódi művészi problémáit és ambícióit első kézből ismerték. Így Mednyánszky recepciója – az életében megjelent, szintén a baráti körhöz tartozó Malonyay könyve után – a lehető legjobb kezekbe került. Sajnos ő ezt már nem érthette meg, de Kállai számára ő – ha személyesen nem is ismerhette – kortárs festő és eleven hagyomány volt. Igaz, jelentőségét – tegyük hozzá, az alakos művek érdemi ismerete nélkül –, 1926-ban még alábecsülte, *Új magyar piktúra* című könyvében érdemben egyetlen mondatot

²⁹ Párizs, [1897.] július 22. (kiemelések tőlem – M. Cs.)

³⁰ Henri Murger (1822-1861) francia író. Az ő *Scènes de la vie de bohème* című regénye szolgált Puccini és Leoncavallo operáinak és Kálmán Imre operettjének szöveggönyvéül. Bálint Jenő: *Művészfekék* – Katona Nándor. *A Reggel*, 1930. május 5. 11.

szentelt csak neki, abban is tájképfestészetét méltatta: „Milyen kevés az, amit ennyi temperamentummal szemben ugyanakkor lelki elmélyülés címén nyújthat festőművészetünk. Mednyánszky átszellemült panteista hangulatai igazak és mélyek, de csak azért, mert ködösen terjengő, fanyar őszi, vagy alkonyi homályba burkolózhatnak.”³¹ Ugyanakkor már ebben a könyvében is szerepel a magyar művészet pozíciójának az a definíciója, ami később Mednyánszky határhelyzetének, különutas modernségének felismeréséhez elvezeti: „Igaz, hogy idegen befolyások elhomályosíthatják, megzavarhatják az eredet vonásait. Kivált ott, ahol a művészetnek nincs elég szélesen és mélyen kialakult nemzeti vagy szociális stílushagyománya. Így van ez a magyar piktúránál is, melynek stílusa inkább tájszólás, mint önálló kultúrájú nyelv. Mindamellet így is *sok benne az eredeti fordulat*. Életrealósága minden fölmerülő, európai stílustörekvésből csinál valamit, ami francia, német, olasz vagy orosz sugalmazása ellenére is sajátosan magyar, és éppen ebben a sajátosságában értékes.”³²

Kállai Mednyánszky-monográfiája hosszú ideig készült és vérzivataros időkben, 1942-ben jelent meg. Csoda, hogy egyáltalán volt kritikai fogadtatása, így azt a három recenziót, amit sikerült fellelni, érdemes hosszabban is idézni, annál is inkább, mert ezek Kállai és Mednyánszky befogadástörténeti helyzetéről egyszerre tudósítanak. A leghosszabb és legalaposabb közülük Keresztury Dezső: *Egy léleklátó magyar művész* című könyvkritikája, amit az antifasiszta, katolikus szellemű, Katona Jenő szerkesztette és Szekfű Gyulát is kedves szerzői között tudó *Jelenkorban* publikált, s melynek visszafogott felvezetését valódi lelkesedés hangján megírt mondatok követik. Igaz ugyan, hogy ma már eléggé mehökkentő, hogy az ízes, plasztikus, érzeki fogalmazásmódjáról elhíresült Kállai képelemzéseit helyenként szárazaknak és túlsúfoltaknak tartja. De a végén kimondja, hogy osztja Kállai véleményét, miszerint Mednyánszky a modern magyar művészet legjavához tartozik:

„Óvakodjunk az újra felfedezőktől! Azok a jelenségek, amelyeknek az irodalomtörténet, a művészettörténet, de az általános köztörténet területén is az elmúlt félszázad folyamán tanúi lehettünk, óvatossá kell, hogy tegyenek. Hányszor derült ki a nagy garral feltámasztott nagyságokról, hogy a körülöttük támadt vitákban az üzlet, a személyes hiúság, a tudományos szélhámosság vagy a politikai szenvedély aratott diadalt a tudomány, a művészet s a történelmi igazságszolgáltatás helyett! Óvatosan vettük tehát kezünkbe *Kállai Ernő Mednyánszky Lászlóról* szóló művét is. (Kállai Ernő: *Mednyánszky László*, Budapest, Singer és Wolfner kiadás, 1942.) Igaz, hogy a könyv szerzője művészeti kritikánk leghozzáférhetősebb s legjobb ítéletű képviselői közé tartozik; eddigi munkássága meggyőző bizonyíték friss fogékonysága, lelkiismeretes komolysága s szenvedélyes művészetrajongása mellett. De nem vezethette-e félre éppen ez a tiszta rajongás? A feltétlen odaadás veszélyesebb lehet a számító ravaszságnál. A szép könyv azonban arról győzött meg bennünket, hogy aggodalmunk ebben az esetben teljesen felesleges volt. Kállai

³¹ Kállai Ernő: *Új magyar piktúra 1900-1925*. [2. kiad.] Budapest, 1990. 38.

³² Uo., 7.

páratlan szorgalommal mélyedt el tárgyában, makacs kitarással gyűjtötte össze a nem egyszer nehezen hozzáférhető anyagot s szinte aszketikus szerénységgel foglalta össze kutatásainak eredményét. Mindenütt hősét állítja az előtérbe, őt beszélgeti, s képeit úgy magyarázza, oly elmélyedő szakszerűséggel, amelyre csak olyan tudós és kritikus képes, aki teljesen felolvadt tárgyában. Könyve, úgy érezzük, eseménye szegényes művészetkritikai irodalmunknak s eseménnyé nem szerzőjének gesztusai, hanem tárgyának nagyszerűsége teszi.

Mednyánszky Lászlót nem kell a teljes ismeretlenség ködéből napvilágra hozni. Kora elismerte kivételes tehetségét, képeit szívesen s jó áron vásárolták a századforduló magasabb művészi igényű polgárai; a díjak, melyeket külföldön s itthon is elnyert, azt bizonyítják, hogy a hivatalos körök érdeklődése sem fordult ellene. Igaz, hogy azt a sokszor forradalmi újdonságot, amit legjelentékenyebb képeivel hozott, alig néhányan vették észre; ha valamit forradalminak tartottak vele kapcsolatban, az életének különös, sokszor elképesztő és megdöbbentő kalandossága volt. A viselkedés polgárt vadító különbségeit azonban az egyébként rendkívül formalista kor elnézte művészeinek; egyéniségük, foglalkozásuk szerves tartozékként ítélte meg. A közkeletű felfogás szerint Mednyánszky kiváló, bensőséges hangulatú, finom, halk színezésű, ködös, álmodozó, misztikus hajlandóságú tájképfestő volt, annak a hagyománynak folytatója, amelynek első nagy mesterét *Paál Lászlóban* tiszteljük, s amelynek legjellemzőbb vonása realizmus és romantika, tárgyi hűség és lírai személyesség szerencsés összevegyülése. Hogy mi volt Mednyánszky különös életének mélyebb mozgatója s igazi értelme, hogy mit jelent művészetének egésze a magyar festészet történetében, általában nemigen vált problémává. (Kállai maga sem tud különösebben gazdag irodalomra hivatkozni s elsősorban saját kutatásaira s megfigyeléseire támaszkodik.) Ennek oka többek közt az is lehetett, hogy Mednyánszky egyéniségéből hiányzottak a prófétikus vonások. Világnézetét élete s művészetében fejezte ki, írásban legfeljebb naplószerű jegyzetekben rögzítette le. Művésze külsőségeiben pedig mindvégig megmaradt a valóság ábrázolásánál; a stílus soha nem vált öncéllá számára. [...] Kállai minden esetben inkább a hűséghez, mint a formai bravúrhoz vonzódik. Úgy látszik, ezért is választotta külön előadásában „az ember”-t és „a művész”-t. Képe, ha egységes pályaképben foglalta volna össze anyagát, bizonyonnyal plasztikusabb, egységesebb s élet és művészet elválaszthatatlan együttesét elevenebbül éreztető lett volna, de talán kevésbé árnyalatos, kevésbé forró és élményszerű. Pedig ez az élményszerű, mély azonosulás tárgyával munkájának egyik legértékesebb és vonzóbb tulajdonsága. A különös, testének s lelkének angyalaitól és démonaitól űzött embert, ezt a sokszor megindítóan gyengéd, sokszor ijesztően megszállott, de mindig a teremtmény fájdalmas és fenséges magányától körülvelt csavargó-művészt úgy kíséri el nemes és sötét útjaira, mint testvér és sorstárs a lét kitaszítotságában.

Mednyánszky emberi arcképe, ahogy Kállai megrajzolta, egészen újszerű, rendkívül érdekes; nemcsak az író komoly lélektani fogékonyságáról, éleslátó intuíciójáról, hanem az ábrázolt egyéniség páratlan értékeiről is tanúskodik. A művész egyéniségénél azonban jelentékenyebb, maradandóbb és termékenyítőbb

műve. Amit Kállai ezen a téren végzett, valóban felfedezésszámba megy. „Egyike volt a legnagyobb magyar festőknek. Főleg öregkorában, úttörő műveket alkotott. De jelentőségének mindmáig művészeink, gyűjtőink és szaktudósaink között is csak kevesen vannak tudatában”. A könyv bevezetésének ezek a szavai fennhéjázóknak vagy elfogultaknak tetszhetnek. Kállai kritikus erejének diadala, hogy munkájának áttanulmányozása után a kétkedő szakember is kénytelen feladni ellenkezését. Persze a művek beszélnek önmagukért. De így összegyűjtve, ilyen határozott ízléssel, ennyi körületekintéssel kiválogatva s ily elmélyedő, lelkes és mégis szakszerű értelmezéssel ellátva most találkozik velük először a közönség. Az életmű egészében pedig az egyes művek is külön jelentőséget, új megvilágítást s fokozottabb hangsúlyt nyernek. Kállai kitűnő kép-elemző és magyarázó. Hiányzik belőle a szép szavakkal semmit mondó interpretátorok irodalmiaskodó hajlama; a kép alkati kérdései érdeklik, az ábrázolt tárgynál szinte jobban a festői eszközök, a kompozíció szerkezeti jellegzetességei, mindaz, amit a festő éppen a maga művészetének eszközeivel akart és tudott kifejezni. Képelemzése, helyenkénti szárazságuk s zsúfoltságuk ellenére is mintaszerűek. Kitűnően tudja például megmutatni Mednyánszky látszatra teljesen oldott hangulatképeiben is az erőteljes szerkezeti alapelemeket. Mednyánszky művészi fejlődése nem egykönnyen áttekinthető. Egész életében sokat dolgozott pénzért; műveinek egy része hanyagul odavetett rutinmunka. Amit azonban „komolyan”, a maga művészi temperamentumának s sugallatainak engedelmességgel alkotott, az valóban a modern magyar művészet legjavához tartozik. Nincs mód arra, hogy itt újra felidézzük e fejlődés menetét s e sokrétű művészet jellegzetes vonásait. Kállai így foglalja össze a lényegét: „Művészi fejlődése bámulatos pályát futott be. Az akadémikus rajzos gyakorlatok kezdő évei után a barbizoniak nyomába szegődött, azonban dús levegőjű és bőnedvű, széles festői modorukat sokáig hiába próbálta követni. Csak lassan, nehezen szabadult fel egy túlságosan tárgyhoz és vonalhoz köthető, túlságosan részletező ábrázolás szabványai alól. Ámde hosszas kerülők és vívódások után, életének utolsó évtizedében, színérzéke végül is oly merész szárnyakat bontott, festői fogalmazása annyira összevonttá és sejtelmessé vált, hogy ez időből való képei messzire elébe világítanak napjaink léleklátó művészetének.”

„Léleklátó művészet”, a problémák, amelyek felé a megnevezés mutat, régóta foglalkoztatja Kállait. Ez érthető is. Kritikus működésének másfél évtizede nyugaton játszódott le, az expresszionizmus és az új spirituális művészetek központjában. Képzletét kezdettől fogva lenyűgözve tartja a lét mélyén rejtőző s a felszínt éppen az elmúlt félszázad folyamán újra meg újra szétzúzó démonium. Ennek megragadását és kifejezését keresi s találja meg Mednyánszky művészetében is. De távol áll attól, hogy a közelmúlt művészi forradalmainak szempontjait vetítse vissza a magyar mester alkotásaihoz; jól látja hősenek helyét s tudja, hogy annak művésze soha nem szakadt el a valóságtól s nem vált tisztán elvont formák játékvá. Csak azért, mert magyar s századvégi művész volt? Azt hisszük, még inkább azért, mert nagy alkotó volt. Amit Kállai ilyen vonatkozásban mond róla, minden igazán jelentékeny művészre jellemző: „Sejtelmeit a valósággal, vajúdó látomásait a festői

érzéklet egyre finomabb és fölényesebb készségén alapuló természettanulmányokkal szembesítette. A misztikus révület mélyvilágából minduntalan vissza-visszatért a realizisztikus megfigyelések józan síkjára, a jelenségek bűvös légköréből a tárgyak szilárd talajára.”³³

Kereszturynál jóval kevesebbet mond Kállairól Fodor József költő és publicista, Mikes Lajos felfedezettje, aki már címében is elragadtatott („Egy rendkívüli művész és ember csodálatos pályája”) kritikáját a polgári demokrata irányultságú napilapban, a *Független Magyarországnak* publikálta. A Farkas Istvánnal való kapcsolatra azonban felhívja a figyelmet és kritikája a Kállai-könyv főbb hívószavainak revelációjára, azonnali befogadására utal. Fodor szintén kiemeli az alakos képek jelentőségét:

„Csodálatos, szinte megmagyarázhatatlanul különös volt, mint ember és rendkívüli, mint művész *Mednyánszky László*, a festő. Ha nem ecset, akkor ceruza volt a kezében és görög betűvel, hogy a profánok ne értsék, gyakran revelációszerű dolgokat jegyezgetett. [...] A külsőségek iránt érzéketlen volt. Apja által fényesen berendezett műtermét otthagya, pénzét elosztva élt egyszer hosszú ideig egy raktárhelyiségben, télen a földön aludt, a koldusokkal a népkonyhán étkezett. Nekivágott az erdőknek, falvaknak útszéli csavargókkal, pásztorokkal, kocsisokkal barátkozott. Párizsban rongyszedőnek adva ki magát, apacsokkal, útonállókkal, olyan alakokkal jött össze, hogy nézni is borzalom volt. „*A sors arra ítélte, hogy társadalmunk minden árnyoldalát megismerjem, hozzáfűzött egy csomó szegény emberhez, akiket megszerettem.*” Az embert nem társadalmi viszonylatban, hanem a természet ősi kereteiben szerette csak látni. A polgári, a kiöltözött embert unja. Nem alkalmas a látomáshoz... Nem ismerünk festőt, ki ennyire a vízióban élt volna. „*Az idő repül és mintha lázban élne, álomképek között. Az utcán minden ismerős előtt kitérek.*” [...] Grandiózussá fejlődő művészetével a lázas keresőnek és nyugtalannak művészi igényei egyre nagyobbak. A buddhizmussal vigasztalódik. „*Tán a jövő inkarnációban!*”, írja. A háború kitörésekor a frontra megy, hogy közel lássa a Rémet. Meg is sebesül. „*Bárcsak vége lenne ennek a véres álomnak!*” kiált föl. A földi álom számára 1919 áprilisában ér véget... Ez a csodálatos, látomásokkal, töprengéssel eltöltött életet ma még fel sem mért értékű rendkívüli alkotások kísérik. Mint annyi kortársának, Mednyánszkynek is a természet volt első festői sugalmazója. Míg azonban a többiek számára a természet körülhatárolt, valóságos valamit jelentett, Mednyánszky a természet-tanulmányok szolgáltatva festői alapanyagot földöntúli révületek fénykódévé változtatta. A természet, az objektum a számára csak modell volt, médium, híd, mely a földről a földöntúliba vitte. „*A naturalizmus csődöt mondott, a fotográfia által tárgyaltanná vált, ma már csak áttételekről és quintessenciákról lehet beszélni*” – írja. Mekkora út az első Munkácsy-hatásoktól, akadémiai emlékektől, aprólékos rajzoktól az öregkor minden külsőséget látó, léleklátó mesteréig! Első képeit a plein-air ragyogása mellett már a világfájdalom lengi át, „a finom szervezetek előjoga”. A plein-air és impresszionizmus után a sötét

³³ *Jelenkor*, 1943. február 15. 10.

színek világa, a realizmus megrázó művészete, az alakfestészet. A mesternek ezt az oldalát jóformán nem is ismerik. Ezek a döbbenetes alakok olyan mélységből jönnek, ahol már nincs faj, kötelék, csak a változhatatlan szenvedés izzik, az egyetemes ősi, állati, emberi él. A mester nem hitt a földi viszonylatok ideális fejlődésében. „Amíg az ember azt hiszi, hogy az áradatot, ha csak egy arasznyira is, más irányba terelheti, nem tudja, hogy minden egy tengely körül forog, hogy ez a pont, amelyet jobb felé akart terelni, a forgás révén újból visszatér a kiinduló ponthoz.” A tárgyak lassan grandiózusan merész színfoltokra, ecset-villanásra bomlanak kezei között. Az anyag, az alak nyűgéből kiszabadult géniusz isteni függetlenséggel és önkívületben lényegesít. A végső probléma megoldása következik, a léleklátó művészeté, a tárgyakat sejtelmes jelenséggé légiesítő sziluetté. Rembrandt és Goya útja! Mednyánszky öregkori műveiben egy-egy alak már a legmélyebb látomást érezteti. „Az ágrólszakadt” vagy „A csavargók az éjszakában” a léleklátó művészet monumentális, hátborzongató remeke. A mester széles, lazán felrakott tömbökből, végtelen könnyed, bátor, kápráztató lendületű vonásokból állítja elő a lehasított meztelen lényeket, mely a valót csak eszköznek használja már a végső célhoz, amely: a vízió. Mednyánszky a magyar és az európai festészet egyik legnagyobb és legdöbbenetesebb alakja. Képeinek, különösen az alakos képeknek jó része ismeretlen a nagyközönség előtt. A *Singer és Wolfner* kiadásában most megjelent nagy *Mednyánszky-album* rendkívül fontos missziót teljesít, mikor a mesternek több mint nyolcvan, jórészt ismeretlen kép-reprodukcióját közli, és nagyszerű életrajzát és kimerítő festői portréját a nagy nyilvánosság elé hozza. Az album összeállítója és az életrajz és jellemzés írója, Kállai Ernő, nagy és gyönyörű munkát végzett. A mester egykori tanítványának, Farkas Istvánnak támogatásával több, mint kétezer kép közül válogatta ki a jellemző anyagot. Az életrajz és a művész jellemzése a nagy mesterről teljes képet nyújt. Nélkülözhetetlen e mű azok számára, akik a világ eme egyik legrejtélyesebb és legnagyobb festőjéhez közelebb jutni akarnak.”³⁴

Fodor laudációjához képest azonban a korszak egyik vezető műkritikusa, Farkas Zoltán kissé fanyalog. A rangos, Illyés szerkesztette, Elek Artúrnak, Radnótinak, Vas Istvánnak, Márai Sándornak, Németh Lászlónak és Szentkuthy Miklósnak egyaránt helyet adó *Magyar Csillagban* hozta le a rovatcím alatt (*Képzőművészet*) kurta kritikáját, melyben tulajdonképpen a Mednyánszky alakos képeit preferáló Kállai ízlését és választásait bírálja:

„Kállai Ernő részletes életrajza és méltatása báró Mednyánszky Lászlóról is érdemes munka (*Singer és Wolfner kiadása*.) Ugyancsak érezhető hiányt pótol, sőt igazságszolgáltatás is, mert Mednyánszky a magyar naturalizmus és impresszionizmus, vagy ha úgy tetszik a nagybányai iskola diadalai óta érdemtelenül háttérbe szorult, sőt nem egyszer igazságtalan megítélésben részesült. A festői képzelet szabadabb csapongását is élvező ízlésnek kellett bekövetkeznie, hogy a megbecsülésben az őt méltán megillető helyet foglalja el. Néhány évvel ezelőtt ez irányban már történ-

³⁴ *Független Magyarország*, 1943. január 4. 5.

tek kísérletek. Éppen Petrovics Elek figyelmeztette egy képzőművészeti írónkat arra, hogy Mednyánszky alakos festményeivel foglalkozzék.³⁵ Ezt a tanácsot meg is fogadta és ugyanakkor Mednyánszky egyéb műveit is elemezte, hogy Genthon István sokban elítélő megállapításait³⁶ helyreigazítsa. Felfogása nemcsak rádió felolvasásban került nyilvánosságra, hanem a *Magyar Művészetben*, egyéb lapokban, sőt végül könyvben is megjelent.³⁷ Kállai az ő felfogásával sok tekintetben egyező eredményekhez jutott, de anélkül, hogy írásairól tudomással bírt volna. Bizonyos azonban, hogy Mednyánszky életének és műveinek sokkal teljesebb ismeretére támaszkodva, jóval határozottabban, élesebben és találóbban jellemezte Mednyánszky jelentőségét, elevebben állította élénk a határtalan álmok gyötrődő álmodóját.

Kállai műve első felében Mednyánszky életét mondja el szorgalmas kutatások alapján. Megértő szeretettel rajzolja ennek a fölötté különös embernek és művészek hányatott életét, amelyből egy különös, a maga nemében különálló művészet sarjadzott. Ez az életrajzi rész, melyet az elnyomottak iránt érzett rokonszeny melegít, Kállai művének sikerültebbik része.

Mednyánszky művészetének jellemzése már kevésbé jó. Az általános összefoglalások és értékelések nagyrészt helytállóak, de az egyes művek elemzésében olyan állítások is vannak, amelyeket bajos elfogadni. A lelki tartalom érdekessége és gazdagsága Kállainak fontosabb a formai kifejezés tökéletességénél, ezért olyan festményeket helyez Mednyánszky művének élére, amelyek meg sem közelítik legjáva alkotásait. Ebben persze annak is része van, hogy Mednyánszky látományaiban az expresszív túlzásokat mindennél jobban élvezzi, hű marad tehát önmagához és ismert ízléséhez. De ezek a kisiklások egyáltalában nem rontják le művének érdemét és jelentőségét, mert hiszen a néha túlzott megbecsülés nem távolítja el az olvasót a mű céljától: Mednyánszky művészetének megértésétől és élvezetétől.³⁸

Kállai „kisiklásai” óhatatlanul Mednyánszky „kisiklásait” idézik fel.³⁹ Kállai a nemzetiszocializmus elől 1935-ben hazatért. Utolsó németországi szereplésére távollétében, az „Entartete Kunst” kiállításán került sor, ahol a nonfiguratív alkotások legjavát a beteges perverzió elrettentő példáiként mutatták be. Itthon aktív szervezőmunkába kezdett, de külföldi barátaival, mint Gerhard Marcks-szal, Fritz Winterrel, Max Billel levélben tartotta a kapcsolatot és német nyelven a *Pester Lloyd*-ban, a pozsonyi *Forum*-ban stb. több száz cikket publikált. Magyar nyelvű írásai pedig a kor legtekintélyesebb folyóirataiban, hírlapjaiban jelentek meg (*Magyar*

³⁵ Petrovics Elek: Wolfner Gyula képgyűjteménye. *Magyar Művészet*, 1. 1925. 301–308.: Mednyánszkyról, illetve alakos képeiről: 305.

³⁶ Genthon István: *Az új magyar festőművészet története 1800-tól napjainkig*. Budapest, 1935.

³⁷ Petrovics Elek: *Élet és művészet. Tanulmányok*. Budapest, 1937. 106–115.

³⁸ *Magyar Csillag*, 3, 1943, 2. (január 15.) 116–117.

³⁹ Mednyánszky alakos műveinek korabeli fogadtatásáról ld. Tímár Árpád tanulmányát az *Enigma* előző számában.

Művészet, Gondolat, Új Idők, Korunk Szava, Tükör, Magyar Nemzet, Szép Szó, Jelenkor, Az Ország Útja, Magyar Csillag.) A II. világháború után katedrához jutott az Iparművészeti Főiskolán, az Európai Iskola teoretikusaként, kiállítások rendezőjeként lankadatlan hévvel és aktivitással szervezte a művészeti közéletet. Az 1948-49-es politikai-kultúrpolitikai fordulat után azonban kiszorították a művészeti közéletből, tanítási, publikálási lehetőségeitől is megfosztották, élete utolsó öt évében már csupán szépirodalmi művek németre fordításával foglalkozott. Granasztói Pál, a modern építészet propagátora, építészeti író, kritikustársa így emlékezett vissza az 1948-as év kezdetére: „Benéztem a megürült büfébe, itt asztalkák is voltak, akár egy vendéglőben. Az egyiknél – egymagában az egész teremben – Kállai Ernő, a kiváló, kedvelt művészeti író, kritikus, a modern művészetek előharcosa ült magába roskadva, akár a kocsmában, könyökébe temetett arccal, alighanem aludt. Utoljára láttam, néhány év múlva eltemettük az óbudai temetőben. Borzasztó védként él bennem ez a kép a fogadásról, életemnek mondhatni közéleti tetőpontjáról.”⁴⁰

KUTATÁSTÖRTÉNETI BESZÁMOLÓ AZ ELMÚLT MÁSFÉL ÉVTIZEDRŐL – MODERN VOLT-E MEDNYÁNSZKY?

Az Enigma első Mednyánszky-olvasókönyve éppen másfél évtizeddel ezelőtt, 2000-ben jelent meg.⁴¹ De a 2003-as budapesti és pozsonyi, illetve a 2004-es bécsi kiállítások,⁴² és az azokat kísérő kiadványok,⁴³ illetve a Mednyánszky-monográfia megjelenése⁴⁴ óta is számtalan dolog történt, és történik ma is, nem utolsósorban a kutatás szlovákiai motorjának, Katarína Beňovánek köszönhetően.⁴⁵ Ő és a pozsonyi

⁴⁰ Granasztói Pál: *Ifjúkor a Belvárosban, Múltó világom, Itthon éltem.* Budapest, 1984. 626.

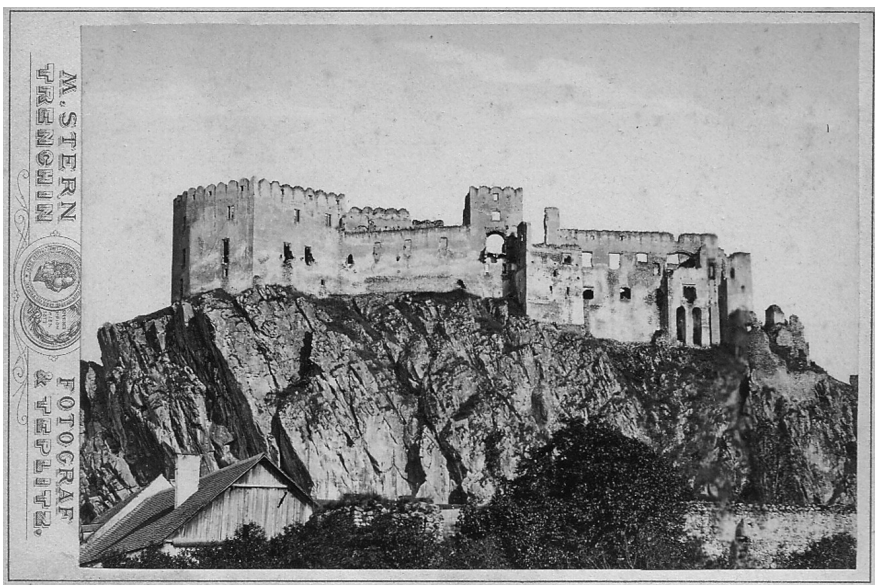
⁴¹ Enigma, 2000, No. 24-25.

⁴² *László Mednyánszky 1852-1919.* Hrsg. von Sabine Grabner, Csilla Markója. Österreichische Galerie Belvedere. Wien, 2004.

⁴³ Mednyánszky és a hadifestészet. *Enigma*, 7. 2001. no. 28. Mednyánszky és a hangulatfestészet. *Enigma*, 9. 2002. no. 34.; *Mednyánszky László feljegyzései 1877-1918.* Szerk. Bardoly István, Markója Csilla. Budapest, 2003., szlovák nyelven Bratislava, 2007.

⁴⁴ Megjelent pl. egy nagy és egy kismonográfia: Markója 2008. i. m. Bakó Zsuzsanna: *Mednyánszky.* Budapest, 2009. (A magyar festészet mesterei, 15.)

⁴⁵ Katarína Beňová a 2003-as kiállítás után megjelent legfontosabb, Mednyánszkyval foglalkozó publikációi: Katarína Beňová: Ladislav Mednyánszky - Cesta lesom (Noční pútnici pri kríži). *111 diel zo zbierok Slovenská národná galéria.* Eds. Dušan Buran, Katarína Müllerová. Bratislava, 2008. 136-137.; Katarína Beňová: Akvizície diel Ladislava Mednyánszkeho v SNG za posledné roky. + Zbierka umenia 19. storčia - Kolekcia akvizície L. Mednyánszkeho. *Ročenka SNG v Bratislave. Galéria 2007-2008.* Bratislava, 2009. 75-78.; 146-149.; Katarína Beňová: László Mednyánszky Illustrations. Exploration of a New Cave around 1882-1883 in the Tatra Mountains. *Text and Image in the 19-20th Century Art of Central Europe.* Eds. Katalin Keserű, Katalin, Zsuzsanna Szegedy-Maszák. Budapest, 2010. 69-78.; Katarína Beňová: Akvizície diel SNG - Konvolút diel Ladislava Mednyánszkeho *Ročenka*

9. Beckó látképe, 1886. Fotográfia Mednyánszky Dénes hagyatékából, Forster Központ Fotótára

Galéria mesta Bratislavy igazgatója, Kiss-Szemán Zsófia⁴⁶ nem csupán tanulmányaikkal gyarapítják a Mednyánszky-kutatás publikációs listáját. Kiss-Szemán *Mednyánszky, Barbizon és a bécsi hangulati impresszionizmus*,⁴⁷ illetve *Kufor Kresieb* címmel rendezett kiállítást, utóbbit Mednyánszky bőrdöngyi rajzából, melyeket frissen restauráltak Liptószentmiklóson,⁴⁸ míg Beňová a nagyőri állandó

SNG v Bratislave. Galéria 2012–2013. Bratislava, 2014. 161.; Katarína Beňová: Povolanie krajínar – Ladislav Mednyánszk. + Krajina v službách idey vlasti a národa. + Pod povrchom – krajina nepoznaná – Ladislav Mednyánszky. *Dve krajiny. Obraz Slovenska 19. Storočie x súčasnosť.* Ed. Martin Čičo. Bratislava, Slovenská národná galéria, 2014. 47–49.; 125–130., 174.

⁴⁶ Kiss-Szemán Zsófia Mednyánszkyval kapcsolatos legutóbbi publikációi: Kiss-Szemán, Zsófia: Ladislav Mednyánszky. *Galéria Nedbalka. Slovenské moderné umenie. Stála expozícia.* Realizácia stálej expozície a výber diel: Artur Bartoška, Zsófia Kiss-Szemán, Peter Paško. Autor textov: Zsófia Kiss-Szemán. Bratislava. Galéria Nedbalka, 2012. 204–217. és Mednyánszky naplójáról tartott előadás: Kiss-Szemán, Zsófia: Mednyánszky László többnyelvű naplójáról. *Új Szó*, 2015. január 31.

⁴⁷ Ladislav Mednyánszky, *Barbizon a viedensky „Stimmungsimpresionismus.”* V *vystava sa kona pri príležitosti 160. vyročia narodenia umelca = Ladislav Mednyánszky, Barbizon and Austrian „Stimmungsimpresionismus.”* The exhibition is held on the occasion of the 160th anniversary of artist's birth. Ed. and autor: Zsófia Kiss-Szemán. Bratislava, Galéria mesta Bratislavy, 2012.

⁴⁸ *Kufor kresieb. Ladislav Mednyánszky. Kresba ako vizuálny denník.* Liptovskaé galeéria Petra Michala Bohuěna, 2012. *Galeéria mesta Bratislavy, 2012/2013.* Kurátorka, autor textov: Zsófia Kiss-Szemán. Bratislava, Galéria mesta Bratislavy, 2012.

Mednyánszky-kiállítás átrendezése⁴⁹ és egy szegedi kisebb tárlat⁵⁰ után 2011-ben a nagyóri kastélyban, ahova Mednyánszky családja Beckóról költözött (9. kép), a család szintén festő leszármazottja, Czóbel Margit életművét mutatta be, számtalan, a család életére vonatkozó fényképpel és dokumentummal, amelyekből a legjelentősebbeket az Enigma előző és jelen számában közöljük.⁵¹ Beňová részt vett abban a nagyszabású szlovák-magyar vállalkozásban is, mely a SOGA aukciósház nevéhez fűződik, s melynek háromnyelvű katalógusa⁵² nagy számban közli azokat a képeket, amelyeket nem utolsósorban az MNG akkori munkatársa, Rajna Bálint (10. kép) áldozatos munkájával sikerült összegyűjteni abból az aukciós anyagból, melyet a Ringwald-gyűjteményből bocsátottak kalapács alá Newburyben.

10. Rajna Bálint Newburyben, a Ringwald-gyűjtemény aukcióra bocsátandó művei között, 2009

Kérésre leírta tapasztalatait, személyes hangvételű visszaemlékezéséből a dolog érdekességére való tekintettel hosszabban idézek: „A türelmes és figyelmes kutatók számára a nemzetközi műtárgypiacon felbukkanó magyar vonatkozású képzőművészeti alkotások számos meglepetést tartogatnak. Egyik legnagyobb találatom egy London melletti árverezőház 2009. szeptember 29-re kiírt árverésének online katalógusában szereplő *Collection of Hungarian Pictures* című műtárgygyűjtemény volt. A reprodukciók közötti kisbetűs szöveglakban a gyűjtemény rövid leírásában az szerepelt, hogy a képek Leopold Ringwald gyűjteményéből származnak, aki közvetlenül Mednyánszky Lászlótól és kortársaitól vásárolta azokat és a 30-as években Angliába deponálta őket. A 85 tétel a 85 aprócska reprodukcióval már

⁴⁹ Ladislav Mednyánszky (1852-1919). *Katalóg stálej expozície Strážky*. Kuratorka, autor textov: Katarína Beňová. Bratislava, Slovenská národná galéria, 2009.

⁵⁰ Katarína Beňová: Mednyánszky László festői életútja. *Mednyánszky a pozsonyi Nemzeti Galéria gyűjteményéből*. Szerk. Nagy Imre, Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2006. 6-8.

⁵¹ Katarína Beňová: Barónka. *Osudy Margity Czóbelovej (1891-1972) medzi Mednyánszkym a Robbe-Grilletom*. Bratislava, Slovenská národná galéria, 2011.

⁵² Katarína Beňová – Julius Barczy – Bálint Rajna: Výberový katalóg diel Ladislava Mednyánszkeho zo zbierky Dr. Lea Ringwalda. *Mednyánszky zo zbierky Dr. Lea Ringwalda. Mednyánszky dr. Ringwald Leó gyűjteményéből. Mednyánszky from the Collection of Dr. Leo Ringwald*. Ed. Július Barczy. Bratislava, SOGA, 2012. 75-183.

önmagában is izgalmasnak bizonyult. A tárgyleírásokból azonban az is kiderült, hogy számos tétel 5-6 mű összecsoportosítása, amely tematika, vagy méret szerint kerül kalapács alá – reprodukció nélkül. A keddi aukció előtti hétvégén kora reggel repültem ki, és már 11 órakor beléptem a Newbury nevű településen található kis árverezőházba, és ... nem hittem a szememnek. Sokkoló volt a látvány. (11. kép) A gyűjtemény törzsanyaga, Mednyánszky László művei bazári módon, teljes összevisszaságban, tapétaszzerűen csüngtek a falakon. A nagyobb vásznak a földön, ötösével falnak támasztva, gyűrötten, mocskosan, némelyek madárürülék nyomaival ékesítve várták majdani licitálóikat. A hátsó folyosón tovább hűledeztem. A magyar képzőművészet nagyjainak vásznai voltak egymásnak támasztva, Perlmutter, Vaszary, Mészöly Géza művei. De volt ott keret nélküli Ferenczy Károly kép, továbbá Pór, Iványi, Glatz, Skuteczky elkoszolódott vásznai. A galéria művészeti vezetője szerint a képek azért kerültek ilyen állapotba, mert már évtizedek óta egy kerti fészerben tárolták őket, mint nyugállományú szobadiszeket. Elhatároztam, minden tárgyat kézbe veszek és megpróbálom dokumentálni szerzőség, téma, méret, technika, hordozó, jelzet alapján. Ezt kiegészítem személyes megjegyzéseimmel a mű kvalitásáról, állapotáról. Sajnos a nagy kapkodásban kimaradt pár darab a jegyzeteimből, annak ellenére, hogy – értékelve lelkesedésemet – az aukciósház így is egy órával tovább tartott nyitva, amiért nagyon hálás vagyok nekik. Hazarepültem, az aukció pedig két nap múlva lezajlott hatalmas sikerrel, amiről a nemzetközi sajtó mellett már Te is beszámoltál az *Artmagazin*-ban.⁵³ Izgalmas kutatási szakasz következett. Javaslatodra kikértem az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet Adattárából Kállai Ernő Mednyánszky oeuvre-katalógusához készített, kéziratban maradt listájáról a Ringwald-gyűjteményben összeírt képek listáját és összevettem saját anyagommal. A hasonló szempontok alapján megírt Kállai listából meglepően jó arányban tudtam azonosítani a gyűjtemény darabjait. Figyelembe véve azt a lehetőséget is, hogy a képek egy része csonkoláson eshetett át, mert a menekítéskor egyszerűbb volt a vakrámáról levágni őket, vagy

11. Mednyánszky-művek a Ringwald-gyűjteményből Newburyben, 2009

⁵³ Markója Csilla: Búskeség és balítélet. A Ringwald-gyűjtemény Mednyánszky-képeinek felbukkanása Newburyben. *Artmagazin*, 7, 2009, 5. 17–25.

éppen Kállai határozott meg tévesen egy kartonra kasírozott vászon hordozót kartonnak. A jelzetek pedig ki tudja mikor kerülhettek a képekre... Ezután együtt fogalmazódott meg bennünk az igény, hogy egy méltó kiállítás keretein belül legyen bemutatva a Ringwald-gyűjtemény gerince a szakértő közönségnek. Az én feladatomból volt az aukción sajnálatosan szétszóródott gyűjtemény darabjainak felkutatása, amiben nagy segítségemre voltak azok a gyűjtő és kereskedő ismerőseim, akik részt vettek az árverésen és az a három művészettörténész, akik szintén látták az anyagot, szakértői szerepben. És külön köszönet azoknak az angol, francia, izraeli és szlovák gyűjtőknek, akik szintén bizalmat szavaztak nekünk. A megfelelő helyszín megtalálása már csöppet sem bizonyult ilyen egyszerűnek. A nagy Mednyánszky kiállítás óta tudjuk, hogy Magyarországon kívül Szlovákia is nemzeti festőjeként tartja számon őt. Ennek ellenére az állami szektorban sem szakmailag, sem anyagilag nem volt megfelelő nyitottság a projektre. Megkeresésemet nagy magyarországi magángalériák is elhárították. Végül a szlovákiai SOGA Galéria és Aukciósház művészeti vezető-helyettese felvállalta a kiállítás megrendezését és egy reprezentatív, háromnyelvű kísérőkatalógus megszerkesztését – neves művészettörténészek bevonásával. Így Barczy Gyula gyűjteménytörténettel foglalkozó művészettörténész lett a Ringwald-kiállítás kurátora, aki ma már a Szlovák Nemzeti Múzeumban a kastélymúzeumokért és kúriákért felelős osztály vezető helyettese. Én rendeztem a keze alá a teljes anyagot, a dokumentációm rendelkezésére bocsátottam, a műveket restauráltattam, kereteztem és a tárlat installációját kiviteleztem. A Ringwald-kiállítást a Szlovák Köztársaság kulturális minisztere nyitotta meg 2012. május 3-án és június 1-ig volt látható a válogatás Pozsonyban. 2012-ben »Az év legjobb kiállítása« díjat is elnyerte Szlovákiában.” A Ringwald-gyűjteménnyel valószínűleg minden idők – a Wolfner-gyűjteményeket leszámítva – legnagyobb, egy tagban tartott Mednyánszky-gyűjteménye tűnt fel és szóródott szét ugyanabban a pillanatban – Rajna Bálint és a többi közreműködő munkáját és jó helyzetfelismerő képességét dicséri, hogy ezt a pillanatot mintegy akarattal kimerevítve, megnyújtva sikerült mégis valamit dokumentálni, rögzíteni, megőrizni az utókor számára. (12. kép)

Mennyiségében sokkal kisebb, de minőségében kiemelkedő az a műgyűjtemény, amit Virág Judit galériája mutatott be 2012-ben (13. kép). Eredetéről a kiállítást kísérő füzetben, Boros Judit bevezetőjéből értesülünk:

„A nemrég Dél-Amerikából hazakerült kis gyűjtemény valamikor 1875–1895 között jöhetett létre a történelmi Felvidéken. Erre vall a képek látásmódja, az ábrázoltak személye, az, hogy az anyag egységes, egyazon időszakból, Mednyánszky korai korszakából származó munkákat tartalmaz. [...] A 24 kép örökségként kerülhetett az utolsó ismert tulajdonosok, Derider Heumann Schwartz és Alicia Samek Bauer birtokába, de hogy kettejük közül kinek a családi hozományaként, azt ma már (vagy még) nem tudni. A házasság 1945-ben kötöttett Csehszlovákiában, majd két év elteltével a fiatal pár Ecuadorba emigrált, ahonnan 1956-ban költöztek Chilébe. A férfi 1965-ben, felesége 2010-ben hunyt el, gyermektelenül. Hagyatékukat egy barátjuk örökölte, az örökség feltételei között szerepelt, hogy a képeket haza kell hozni Magyarországra és itt értékesíteni.”⁵⁴

Szintén Virág Juditék nevéhez fűződik a Mednyánszky-rajongók számára talán legnagyobb esemény, *A 121 legszebb Mednyánszky-festmény* című, hatalmas, reprezentatív album megjelentetése,⁵⁴ mely Mednyánszky sok esetben magánkézben lévő, így nem könnyen hozzáférhető műveit méltó találásban, kis forrásközlésekkel mutatja be. Bár ez utóbbiak a *Mednyánszky-olvasókönyv* és a *Mednyánszky-monográfia* óta nem ismeretlenek, van köztük néhány eddig még nem publikált háborús naplójegyzet és a Wolfner-ágról származó családi fotó is, ám a legnagyobb érdeme az albumnak – a látványos reprodukciók mellett – az a sok korabeli képeslap, fotó, vizuális analógia, amit a szerkesztők szerényen, sokszor gyufásdoboz méretben applikáltak a szövegek mellé. És ne felejtsük el a két nagy aukciósház honlapjáról sem, amelyek közül Kieslbach Tamásén sajnos már csak digitális vízjelekkel ellátva, de mégiscsak tanulmányozható Mednyánszky összes náluk megfordult műve, a két honlapon összesen 600–700 darab. Ez a képmennyiség a kiállítási katalógusok képanyagával együtt már kb. másfélezer vagy annál is több Mednyánszky-művet jelent, ennyi kép vált a kutatás kezdete óta eltelt másfél évtizedben jó minőségű reprodukcióban elérhetővé. Ehhez az öröndetes fejlődéshez szeretnénk most két újabb dokumentumkötettel hozzájárulni. A *Mednyánszky-olvasókönyv* 2. és 3. Katarína Beňová iniciatívájára, főképp az általa ajánlott és befényképezett szlovák levéltári anyagból készült, a kéziratok nagyobb részét Bardoly István olvasta ki és látta el jegyzetekkel, míg a német levelek kiolvasása és lefordítása Hessky Orsolya munkája.

Végezetül a 2003-as Mednyánszky-kiállítás igen gazdag recepciójából szeretnék egy, önmagában is jelentős, egyenesen monumentális cikket kiemelni, aminek szerzője, Perneczky Géza szokott (ön)íroniájával a „Töredékes morzsák a Mednyánszky-recepcióhoz – Műnyomat a XIX. századi eklektika modorában” címet

12. Mednyánszky László: Férfi félakt, 1890 körül. Tus, papír, 40 x 28 cm, j. n. (repr. SOGA kis kat. 16.)

⁵⁴ Boros Judit: *Mednyánszky. Egy ismeretlen Mednyánszky-gyűjtemény*. Budapest, Virág Judit Galéria és Aukciósház, 2012. oldalszám nélkül.

⁵⁵ *A 121 legszebb Mednyánszky-festmény*. Virág Judit és Törő István válogatásában. Budapest, [2011].

adta. A rendkívül gondolatébresztő, és stiláris frissességével a tényleg csak Kállaihoz mérhető, nála viszont jóval szókimondóbb, kifejezettebb, a tabukra fókuszáló írásában Perneczky – Jan Abelovský szlovák művészettörténész gondolatait bírálva – kifejti véleményét Mednyánszky modernizmusának kérdésében is. Abelovskýval ellentétben, aki szerinte hol „az 1960-as években új tartalommal megtöltött fogalom, a szlovákiai művészet”, hol egy „nemzetek feletti közép-európai művészet”, azaz a „az önelvű modernizmussal kötött kompromisszum sajátos változata” keretei között próbálja elhelyezni Mednyánszkyt, Perneczky szerint egyik besorolásnak sincs túl sok értelme. Abelovský 2012-ben mintha elfogadni látszana Perneczky érvelését és ezúttal kategorikusan kijelenti: „Mednyánszky Lászlót nem lehet a szlovákiai modernizmus kezdeményezőinek, alapítóinak sorába sem beilleszteni. E sokak számára – jogosan – ma a hajánál fogva előrangot, konstruált elképzelésnek számít. Ha azonban elismerjük, hogy a modernizmus története nem egyszerűsíthető pusztán az „izmusok” egymásutániságára (s ez különösen érvényes Közép-Európára), akkor talán jogosnak tekinthető az az ajánlásunk, hogy Mednyánszkyra tekintettel át kell azt írni.”⁵⁶ Hogy mégis hogyan, arra nehéz kihámozni a választ Abelovský írásából, már csak azért is, mert következetesen Mednyánszky kései, érett korszakának tekinti az általa makabristának nevezett, szimbolista időszakot, holott ez az időszak érdemben a 80-as, 90-es évekre esik, és egy 1895 körül született szimbolista, a halál-tematikát sokszor allegorikus eszközökkel feldolgozó műcsoportban kulminál, és nemhogy életmű-lezárásnak, hanem sokkal inkább felütésnek fogható fel. Hiszen még csak ezután következik a párizsi kiállítás, ekkor teljesedik ki az az „eredeti fordulat”, ami miatt egyáltalán felvethető Mednyánszky modernizmusának a kérdése. A makabrista korszak stilárisan még nagyjából megfeleltethető a századforduló szimbolista-szecessziós irányzatainak, Mednyánszky ekkor még egyáltalán nem volt öregedő, szeretteitől elhagyott lény, ahogy Abelovský írja, hiszen még csak a negyvenes évei elejét taposta, Kurdi Bálint is élt még, s hát az sem tűnik éppenséggel pontos megfogalmazásnak, hogy „kései műveikhez Mednyánszky nem a valós életből szerzett inspirációt, hanem inkább az akkor nagyon divatos teozófiából”, különösen, ha a valóban kései művekre, az 1914 és 1919 között keletkezett hadifestményekre gondolunk, melyek az oeuvre egy mennyiségileg is jelentős szegmensét teszik ki és a lehető legvalósabb körülmények között, a lövészárkokban és a frontvonalon készültek vázlateaik.⁵⁷ Az időbeli anomália feltehetően abból származik, hogy az életmű területi megoszlása egyben időbeli cezúrának tűnik, azaz Mednyánszky 1900 előtti műveiből több van Szlovákiában, mint az 1900 utáni művekből. Perneczky hosszan érvel emellett, hogy az önelvűség részint miért nem kielégítő jellemzője a modernizmusnak, részint miért nem vehetjük ki Közép-Európát egészében „az analitikus módon önelvű, illetve a redukcionizmus útját járó övezetekből”, konkrét példaként a weimari Bauhaust hozza fel, de az igen árulkodó Mednyánszky helyzetére nézvést, hogy

⁵⁶ Mednyánszky *zo zbierky Dr. Lea Ringwalda*. 2012. i. m. 67.

⁵⁷ Uo., 65.

13. Mednyánszky László: Csavargó. Olaj, vászon, 105,5 x 69,5, j. n. Magángyűjtemény (Repr. *Egy ismeretlen Mednyánszky-gyűjtemény*, Virág Judit Galéria, 2012.)

szűkítve a kört még csak nem is a nemzetközi avantgárdhoz képest már helyi akcentussal bíró, különutas magyar modernekhez, a Nyolcokhoz méri, hanem az időben is, stílárisan is értelemszerűen közelebb eső nagybányaiakhoz: „Lehet, hogy meglepő, amit mondok, de valószínűnek tartom, hogy Mednyánszkyban soha nem tudatosodott eléggé az, hogy a nagybányai művésztelep (a müncheni akadémiának ez a magánútra terelt és szabadabb szellemű lerakata, ami az ő nyugat-európai távlatokhoz szokott szemében azonban nem tűnhetett túlzottan fontos vállalkozásnak) valami tényleg történelmi fontosságú kezdeményezés lenne. Talán eszébe sem jutott, hogy sajátosan magyar jelenséget tisztelhetne benne, vagy ahogy az később, a világháború utáni beszűkült horizonton látszott (de ezt ő már különben sem érte meg), hogy olyan vállalkozásnak számítana, amit egyenesen az újabb nemzeti piktúra bölcsőjeként kellene ünnepelni. Ő még sokkal korábban, az 1870-es évek végén, s Pettenkofen nyomán a szolnoki művésztelepet favorizálta, de ez a vonzalom sem tartott igazán sokáig nála.”⁵⁸

Mednyánszky Mókusnak nevezte el Ferenczyt, a műteremszomszéd barátot tisztelte és szerette, és a Nyolcokkal is volt kapcsolata, habár a nagy mozgolódásuk idején, a tízes évek elején ő már valóban sok mindenben túl volt. Sem életvitele, sem művészi programja, sem hazuról hozott preferenciái nem tették számára lehetővé, hogy akár a nagybányai iskolához, akár a Nyolcokhoz csatlakozzon, utóbbiak számára ő ráadásul valószínűleg épp azokat a dolgokat képviselte – mégoly elismert színvonalon – amit meghaladni próbáltak. De látnia kellett és látta is a modern magyar művészet szárnypróbálgatását, az, hogy őt ez mennyire hozta lázba, szerintem nem választható el attól az eszmerendszertől és világnézeti örökségtől, amelyet a felvidéki magyar régióban, a Czóbel-Justh-körben nem csupán magába szívott, hanem maga is tevékenyen alakított a *Fuimus*ban és a járulékos irodalmi anekdotakincsből megörökített, a filozófiai értelemben vett cinizmusát a teozófia átszellemültségével ellenpontoszó, egyszerre emberbarát és távolságtartó attitűdjével, mely szellemi alapozását egy „előregedő faj”, valójában egy meggyengült helyzetbe kerülő társadalmi osztály, a feudális magyar arisztokrácia a külvilággal, így a Felvidék sajátos miliójében a környező szlováksággal szemben egyszerre védekező és támadó, végső soron a hanyatlásba beletörődő ideológiájából nyerte. És ennek a körnek a legfőbb ideológusa nem annyira Justh Zsigmond, mint inkább Mednyánszky sógora, Czóbel István volt.

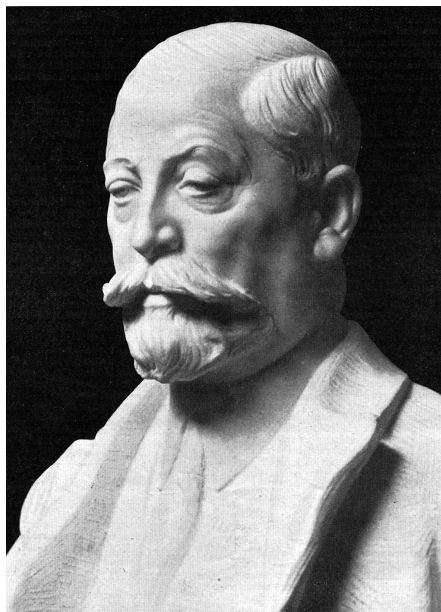
Mednyánszkyra már egészen korán, 1876-ban felfigyelt Pasteiner Gyula, a Budapesti Magyar Királyi Tudományegyetem művészettörténeti tanszékének későbbi vezetője, aki ekkor kezdő magántanári tevékenysége mellett főképpen kritikáirással foglalkozott. Pasteiner olyan tájfestőt fedezett fel a fiatal arisztokratában, aki talán képes lehet a „nemzeti művészet megteremtésére irányuló, állandóan napirenden tartott programnak” a kárpáti, tátrai táj specialistájaként megfelelni. De a cikk arra is bizonyosság, hogy Pasteiner már ekkor átfogóbb, európai kontextusban szemlélte az új generáció jelentkezését, abban a reményben, hogy a fiatalok Párizsban kiállított

⁵⁸ Perneczky 2003. i. m. 11.

képeikkel bekapcsolhatják a magyar festészetet a nemzetközi vérkeringésbe. Különös módon a kortársak talán jobban érzékelték, mint mi, hogy Mednyánszky nem egyedülálló, magányos jelenség, hanem része, később hazai csúcspontja annak a nagy nemzetközi áramlatnak, mely Barbizonból indulva és telítve a holland festészet megkapó realizmusával a *hangulatkép-festészet* égisze alatt összefogta a különböző nemzeti iskolákat, melyek nemzeti jellege tulajdonképpen csak abban a helyi akcentusban ragadható meg, mely a historizmus szellemében jellegzetesen nemzetinek tartott táji vagy életképi kulisszák használatával díszítette a közösen beszélt vizuális nyelvet.

Persze nehéz megmondani, hogy az a változás, mely Mednyánszkyt a huszadik század első évtizedében az egyik legnagyobb, ha nem a legnagyobb magyar festő rangjáig emelte, a barbizoni és bécsi ihletésű tájképfestészetében, vagy a müncheni zsáneren és a francia realistákon edzett figurális művészetében kezdődött-e el.

Ami a felvidéki háttérrel illeti, ez az egységesnek elgondolt „szellemi rezervátum” valójában szintén nagyon összetett világ, amiről csak mostanában kezdünk új információkhoz jutni. Például az eddig teljesen elhanyagolt Lesznai Anna-kutatás megélénkülése kapcsán úgy tűnik, hogy a fizikai térben nem is olyan távol eső két felvidéki kis kastély vagy inkább kúria, Alsókörtvélyes és Nagyőr között legalább olyan áthidalhatatlan volt a távolság, mint a Lesznai-kulcsregényben, a *Kezdetben volt a kertben* megrajzolt két felvidéki arisztokrata főszereplő, a függetlenség-párti asszimilált zsidó dzsentricsalád, Lesznai Anna családja és a Tiszapárti tősgyökeres nagybirtokos Cserháthy-familia között, dacára a közös 48-as tradícióknak és nemzetmentő hagyományoknak. Természetesen a generációs különbségek is szerepet játszanak, de felmerül a kérdés, hogy a század első évtizedében a *Nyugatban* publikáló Lesznai Anna szellemi társasága, a későbbi vásárnaposok, élükön Lukáccsal, miért nem voltak fogékonyak a kortárs Mednyánszky művészetére, mikor mindkét esetben hasonló a lényegkeresés vágya, mi több, közös volt a vásárnaposok és Mednyánszky a szellem mindenféle megnyilvánulása, az idealista, metafizikus filozófiák, és – legalábbis Lesznai és Balázs

14. Wolfner József mellszobra a Szinyei Merse Pál társaság kiállításán, 1926. Készítette Kisfaludi-Stróbl Zsigmond. *Új Idők*, 1926. február 7. A mellszobor 1932 után a Singer és Wolfner Könyvkiadó székházának (Andrássy út 16.) lépcsőházában volt elhelyezve.

Béla vonatkozásában mindenképpen⁵⁹ – ezoterikus tanok iránti érdeklődése is. A válasz részben talán éppen a felvidéki genezis különbségeiben rejlik: a Justh-Czóbel-kör hagyománya, a konzervatív reformtörekvések nyomán Mednyánszky az *Új Időket* kiadó Wolfner-família (14. kép) védnöksége alá kerül, és bár Adyt ismerte, de mégsem kizárólag a progresszió körei mellett tette le a voksát, még akkor sem, ha egyre inkább apolitikus vándorként megfordult majd minden kávéház majd minden asztaltársaságánál. Nagyobb kérdés, hogy noha (a kritikát is megfogalmazó) Popper Leó is, Fülep Lajos is elismerően írtak Mednyánszkyról, miért nem érdeklődtek jobban művészetének mélyreható újdonságai iránt. Vélhetően szerepet játszik ebben Mednyánszky csak a felszínen társasági, valójában inkább elzárkózó természete éppúgy, mint a generációs különbség vagy a későbbi vasárnaposok elkötelezett antinaturalizmusa, de az a tény is, hogy Mednyánszky a legizgalmasabb figurális műveivel csak ritkán lépett a nyilvánosság elé, és hogy a legmodernebb időszaka csak a Nyolcak jelentkezésével egyidejűleg, vélhetőleg nem függetlenül a Kernstok Károllyal való kapcsolattól, a 10-es években bontakozik ki, amikor a figyelem már a fiatalokra terelődött. Mégis rejtély, hogy például a mindenre nyitott, a Nyolcak között csak hímzett párnáival szereplő, „konzervatívabb” Lesznai Anna miért nem talált szellemi példaképre, mesterre a metafizikai többletet, a dolgok lényegét éppoly megszállottan kereső öregedő Mednyánszkyban, aki pedig egy másik kiváló költőnőre, Czóbel Minkára oly inspirálóan hatott. Talán éppen azért, vagy azért is, amiért Czóbel Minka, Lesznaival ellentétben, soha nem lehetett a *Nyugat* sztárja. Hiába, hogy Lesznai nagyapja, a híres homeopata orvos, Moscovitz Mór volt, az, aki a gyermek Mednyánszkyt agyhártyagyulladásából kikezelte. Moscovitz Mór⁶⁰ még Kossuthal közösen bérelt lakásban rendelt egykor Sátoraljaújhelyen, Mednyánszky felmenői között pedig volt, akit Haynau akasztatott fel. Mindkét család, a Lesznai család és a Mednyánszky-család is tótok lakta falutól övezve élt, ahol a magyar szót a cselédek még érteni is csak ritkán akarták, nemhogy beszélni. Mégis, a közös hagyományok dacára az utak a századelőn az ő számukra is elváltak.

Justh Zsigmond a *Fuimus*ban a Czóbel családban zajló beszélgetések egyikét a felvidéki magyar arisztokrácia hanyatlásának okairól így adta vissza: „nemzetisége pusztulásának okai következők: először is az „Inzucht”. – Évszázadok óta folyton

⁵⁹ Balázs Béla írta 1915. december végén a Vasárnapi Kör kezdetei és Lukács György kapcsán: „Olvasom az ágyban a Spiritizmus történetét (De Vesme), és olvassuk négyen együtt hetenként egyszer-kétszer Blavatsky nagy Geheimlehre-jét. (Gyuri panasza: miért avatnak mostanában csupa buta embert be? Mért nem iniciálják őt, ő olyan jól föl tudná használni, és olyan szépen és értelmesen tanítani!)” Balázs Béla: *Napló*. I. 1903-1914. II. 1914-1923. Vál., szerk., a szöveget gondozta és a jegyzeteket írta Fábri Anna. Budapest, 1982. 105. Ld. még I.: 658., II.: 432-433. Balázs a teozófusnő, Annie Besant írásait is olvassa. Hasonlóképpen Lesznai férje, Jászi is olvasott Leadbeatert: 1920. június 17-én. Bécsben jegyezte fel naplójába: „W. Leadbeater. Das Innere Leben. Naivitások és finom megjegyzések.” *Jászi Oszkár naplója 1919-1923*. Sajtó alá rend. Litván György. Budapest, 2001. 121. A Lesznaira vonatkozó mondatok már napvilágot láttak a 2008-as Mednyánszky-monográfiámban. (- M. Cs.)

⁶⁰ Akiről családjában az hagyományozódott, hogy ifj. Andrassy Gyula valójában az ő természetes fia.

öt-hat család házasodott össze, csak egy pár nemzetség érezte magát elég réginek, hogy keveredjék egymással. No meg az is hozzájárult, hogy bizony családjaink nemigen mozdultak ki sasváraikból, s így nem vehették el, csak a szomszédaik leányát. [...] Családjaink harmadik veszedelme az, hogy elszlávosodtak. Igen, dacára, hogy bizonyosan tudjuk, hogy családjaink soha szlávokkal nem keveredtek, mégis jellemvonásaikban, főbb tulajdonaikban majd mind tótok a mi jó atyáinkfiai. [...] Őseink századok és századok folyamán tót udvarral, tót cselédséggel vették magukat körül. Tisztjeik, várnagyaik, kulcsárjaik – szeretőik mind tótok voltak. E környezet aztán bizonyos tulajdonokat fejlesztett ki náluk, meg olyan tulajdonok ragadtak át róluk, amelyeknek nagy része szláv. Ezek közül aztán nem egy átöröklődött. Férfiaink gyengék, nincs akaraterejük, érzékenykednek, szórszálhasogatók. Ami kevés erejük volna, azt nem a nagy, hanem a kis dolgokra adják ki. Kleinmeisterek, kicsinyesek. Valóban, kezdek hinni abban a teóriában, amely azt mondja, hogy a fajok egy bizonyos időn túl életképességüket elvesztik. [...] Éspedig hiába, hiába, szomorú dolog ez. Hiszen Magyarország nem egy dicsőséges korszakát e nemzetiségek képviselik, amelyeknek haldoklását kell most végignéznünk. Egyik-másik család nevének felemlítésekor a magyar történet majd minden egyes lapja eszünkbe jut. Bár néhány történeti nemzetségünk már a vegyesházak alatt meg volt mételyezve. A viszály, az intrikálás történelmünk hány lapján fordul elő. Pedig a magyar egyenes, büszke, önérzetes. Hibái: hiúság, visszavonás, hivalkodás – de sohasem a ravaszság, alattomoság, az érzékenykedés. Ezeket a tótoktól szedtük fel... Gábor szomorúan hallgatta bátyja szavait, hiszen érezte mindezt rég, de sohasem állott előtte az igazság oly tisztán, mint ma.”⁶¹

Czóbel István (15. kép) az agrárius mozgalomban testet öltő újkonzervatív világkép egyik fő ideológusa is volt. „Az agráriusok a problémák eredőjét nem a liberális elvekben, hanem azok abszolutizálásában látták és ennek megfelelően – miközben azonosultak a reformkori liberalizmussal – szembefordultak annak szabadelvű változatával: elutasították a modernizáció konkrét útját, mivel szerintük nem teljesültek be a nemzeti polgárosodással kapcsolatos várakozások. Nem az alapokat akarták lecserélni, hanem a társadalom- és gazdaságfejlődési trendeket korrigálni. A szóhasználat logikája értéként feltételezte ugyanis az „igazi liberalizmust”, a „nemzetit”, melyet az „elfajult” fejlődés korrekciójával meg lehet valósítani, annak alternatívájaként fel lehet állítani.”⁶² Mint látható, a világnézeti szakadék a Czóbel-Justh-kör nézetei és a magyar modernizmus urbánus ága között áthidalhatatlan volt. Lehetett Mednyánszky maga is társadalmi osztálya számkivetetteje, vagy talán helyesebb a kifejezés, hogy önkéntes száműzöttje, lehetett a Monarchia vándora, lehetett – rejtegetett homoszexualitása okán is – bármily toleráns és megértő, a szellemi környezetet, a családot, a felvidéki magyar arisztokrácia miliójét, amiből származott, nem hagyhatta teljesen maga mögött.

⁶¹ <http://mek.oszk.hu/05200/05269/05269.htm#3>

⁶² Kiss Mária Zita: Szabadelvűek és agráriusok a XIX-XX. század fordulóján. *Politikatudományi Szemle*, 11, 2002, 3/4. 250.

Helyzete és megítélése a rokon és barát Czóbel Minkához hasonlatos. A kánont akkoriban is Budapesten írták, és ahogy Czóbel Minka lelkes fogadtatása dacára sem tudott gyökeret verni a *Nyugat*nál, a haladó magyar irodalmi körökben, ugyanúgy Mednyánszky is a periféria perifériájáról érkezett, Justhék köréből pedig Wolfnerék körébe került és nem Nagybányára, nem a magyar Vadak közelébe (akik vigyázó szemüket egyre inkább Párizsra vetették), vagy a polgári demokraták közé. Mednyánszky modernizmusa tehát az eleve különutas, és az olykor valóban metafizikai akcentussal rendelkező magyar modernizmus történetén belül is különutasnak számít, ha ugyan nem inkább egy *párhuzamos, és nehezen folytatható történetről* van szó. Perneczky türelemre intő szavai ezúttal is megfontolandók: „valószínű, hogy amíg nem rendelkezünk újra valóban valami hasonlóan nagyszabású közeggel, olyan fajta tágas térrel, ami Mednyánszky idejében jellemezte Európát, addig az ő műveiből sem leszünk képesek maradéktalanul – és helyes akcentussal kihallani azokat a speciális felhangokat, amik esetleg tényleg ránk, közép-európaiakra vonatkozhatnak. Mert ezeket a tágas dimenziókat, ezeket a nagyobb léptékre kötelező akusztikai viszonyokat – mint valami kódot – belekomponálta a képeibe Mednyánszky. És ezért a helyes felfejtésük is csak egy, az ő világához hasonló helyzetben lehetséges. Íme, e ponton válik értelmetlenné annak a kérdésnek az erőltetése is, hogy melyik nemzet vagy miféle földrajzi vagy kulturális régió mondhatja őt pillanatnyilag a magáénak.”⁶³

⁶³ Perneczky 2003. i. m. 15. – Mednyánszky modernizmusának kérdéséről Perneczky összefüggésében ld. még: Tatai Erzsébet: Mednyánszky Lászlóról *Kritika*, 2004. március, 22–24.; Tatai Erzsébet: A modern fájdalom embere Mednyánszky László (1852–1919) Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában. <http://www.romapage.hu/hirek/hircentrum/article/102338/>

Mednyánszky László: Az aggastyán és a halál II., 1895 k.
Olaj, vászon, 81 x 55 cm, j. n. Magántulajdon (Repr. SOGA kat. 43.)

FONTOSABB SZEREPLŐK

AZ ÚJABB MEDNYÁNSZKY-FORRÁSOK ELÉ

CZÓBEL ISTVÁN (1847-1932) közgazdasági és filozófiai író. Balogfalvi Czóbel Imre és br. Vay Éva (Evelyn) gyermeke, Czóbel Minka és Emma bátyja, Mednyánszky László sógora. Tanulmányait Pozsonyban, Zürichben és Mosonmagyaróváron végezte. Justh „zömök, széles vállú” férfiként örökíti meg barátját, a harmincöt éves Czóbelt, a „nálunk ma még ismeretlen darwinista” tudóst, aki „hatalmas ész s tán még hatalmasabb invenció, fantázia. Az én szememben férfinek körülbelül a magyar típus leghatalmasabb, legszebb példánya. Abból az anyagból való, amely a hősokeket adta a hazának, s amely a magyar parasztban él még az evolúció legmagasabb fokán. Nem tudom, sokat mondok-e akkor, ha azt állítom, hogy csak néhány év és ezt a ma még ismeretlen férfit Európa legnagyobb híré tudósai közt fogják említeni.” (Justh Zsigmond: Czóbel Minka. *A Hét*, 1892. január 17. 37.) Hasonlóan ír magánlevelében Czóbel Minkának is 1892-ben: „Úgy sajnáltam, hogy pesti létem alatt oly keveset lehettünk együtt, no de majd nyáron. Az Istvánt, ki nem mondhatom, mennyire megszerettem. Lássá – és higgye el – az egyetlen ember Magyarországon, ki imponál nekem. Szinte az ideálokat látom benne: íme a fajom testté válva, s a legmagasabb evolúció legfelsőbb fokán. Mily egész, mily kész, s mennyire (épp ezért...) mindnyájunk felett áll!” (*Justh Zsigmond naplója és levelei*. Sajtó alá rend. Kozocsa Sándor. Budapest, 1977. 616.) 1887-ben vette feleségül Mednyánszky testvérhúgát, Margitot, akit Mírinek becéztek. A zilált helyzetű anarcsi örökséget a házasság nyomán szanálták és felesége nevére írták. Felesége foglalkozott a továbbiakban a gazdaság irányításával, ahogy Nagyörön is, mert Czóbel visszavonult életet élt családjá körében, és Budapesten is csak ritkán fordult meg. A Károlyi Sándor nevével fémjelvezhető századvégi konzervatív agrárius mozgalom egyik vezető ideológusa volt. De nem csak írt a változás szükségességéről, hanem – Czóbel Minka emlékei szerint – földet osztott anarcsi birtokán, szövetkezetet akart létrehozni, azonban törekvéseit félreértették, pont azok, akikért a legtöbbet akart tenni: a parasztok. Ez és írásainak – főleg nagy művének – visszhangtalansága okozta, hogy „spiritualista eszméinek hódolt”, egyre komorabb és zárkózottabb lett és „ha ellentétbe kerültek nézeteivel, akkor könnyen haragra” lobbant. (Kis Margit: *Czóbel Minka*. Nyíregyháza, 1980. 44-45.) A magyar társadalom, illetve a kultúrák fejlődéséről vallott nézetei erősen hatottak Justh Zsigmondra és baráti körére. Justh Zsigmond az ő tanácsára adta regényciklusának *A kiválás genezise* címet, s első kötetét is neki ajánlotta. Mint Czóbel Minka írta bátyjáról: „egyenesen a magyar fajmentő törekvéseknek áldozta életét”. (Kis Margit: *Czóbel Minka és a Nyírség*. Debrecen, 1942. 7.) Írásait rendszeresen közölte a *Budapesti Hírlap*, a *Huszadik*

Század, Magyar Gazdák Szemléje. Fő műve – *Genesis unserer Kultur I–V.* Leipzig, 1901–1907. – azonban lényegében visszhang nélkül jelent meg. Mednyánszky a „turáni tudós” vagy „Párduc” néven is emlegeti naplójában és leveleiben. Ld.: Margócsy József: Az anarcsi Czóbel család iratai. Szabolcs-Szatmár Megyei Helytörténetírás, 5/6. 1983. 309–332.; Margócsy József: *Egy régi udvarház utolsó gazdája. Szöveggyűjtemény az anarcsi Czóbel család levéltári hagyatékából.* Nyíregyháza, 1988.; Kiss Márta Rita: Szabadelvűek és agráriusok a XIX–XX. század fordulóján. *Politikatudományi Szemle*, 2002, 3. 239–257.

CZÓBEL ISTVÁNNÉ SZ. MEDNYÁNSZKY MARGIT (1858–1937). Alsómedgyesi br. Mednyánszky Ede és Szirmai és szirmabesnyői Szirmay Marianna Karolina Matild gyermeke, Mednyánszky László festőművész húga. Életéről keveset tudunk. Ifjúságát felváltva Beckón és Nagyőrön töltötte. Neveléséről szülei, francia származású nagyanyja, házitanítók, illetve egy rövid ideig svájci bentlakásos iskola gondoskodott. Több nyelven is folyékonyan beszélt, mint írta: „Nagymama francia lévén, a társalgási nyelv mindég vegyes volt.” (*Mednyánszky-olvasókönyv.* Szerk. Markója Csilla. *Enigma*, 7. 2000. no. 24/25. 58.) 1887-ben házasodott össze Czóbel Istvánnal, ami alaposan megváltoztatta életét. Tudományos munkájába temetkező férje mellett nem csak három gyermekük – Marianna (1890–1929), Margit (1891–1972), István (1895–1916?) – nevelése, de a beckói, nagyőri és anarcsi birtokok irányítása, a bérlőkkel kapcsolatos ügyes-bajos dolgok intézése reá hárult, nem is beszélve a Nagyőrön megforduló kisebb-nagyobb társaságról, vendégekről. Nemcsak bátyja és két leánya, de maga is szívesen állt a festőállvány mögé. „Az árnyalatok, a finom distinkció mestere – olyan párazatos, áttetsző kék ködökben is lát – a hol még itt is csak ő tud látni.” – írta róla Justh Zsigmond. (Justh Zsigmond: Czóbel Minka. *A Hét*, 1892. január 17. 37.) A szülők intenzív kulturális igényei, szellemi élete és a mindennapi gondok közötti feszültség Nagyőrben ideges, ingerlékeny, apróságokat is felfokozó légkört teremtett, ahol „a ház asszonya tele van támadó, önvádoló, idegesítő panaszokkal; létező és képzelt betegségeire speciális kúrákat talál ki és ezeket másokra is ráerőszakolja; a társalgásban szellemes, de állandóan támadó harckészsége uralkodik. Ezért emlegeti mindenki az itteni »sadicus« hangulatot, amelytől többnyire Minka is irtózik, de mégis megszokta, szerette az összegyűlt rokonság, írók, művészek körében.” (Margócsy József: *Egy régi udvarház utolsó gazdája. Szöveggyűjtemény az anarcsi Czóbel család levéltári hagyatékából.* Nyíregyháza, 1988. 116.) Czóbel Minka emlékei szerint: „Heves és indulatos természetű férjét, aki sikertelenségének következtében egyre mogorvább és zárkózottabb lett, mindig le tudta csillapítani finom női tapintatával és sokszor gyerekes kedveskedéseivel. Sok báj és kellem volt lényében.” (Kis Margit: *Czóbel Minka.* Nyíregyháza, 1980. 45.) Ezt a feszült légkört örököltette meg Czóbel Minka is több levelében: „Mírinek úgyszólván célja Bobot [Minka barátnőjét, Büttner Helént] Anarctól mentől távolabb tartani, mert tudja, ha Bob ott van, én nem jövök ide, pedig neki szándéka mindkettőnk itt tartani, hogy hol nyúzzon, hol kényeztethessen kedve szerint, hecceljen egymásra, vagy Istvánra, vagy megfordítva, de hogy csak velem –, hogy ki ne

fogyjon a nemes sportból.”; „Mirivel nagy, hosszú discursusaink vannak este. Ilyenkor végtelen kellemes s eszes, hogy ekkor egész nyíltan beszélek vele mindenről, mit másnap reggel rendesen megbánok. Mert vagy Istvánnak tálalja fel, vagy valahogy ellenem használja ki. István egészen medve a majomketrecben, legyek után nagyokat üt, különben se lát, se hall, csak morog. Anyagilag hogy fog menni, az Isten tudja? Csinos vagyonnal, tökéletes szabad rendelkezés – de nem tudják beosztani. Édesapa se törje rajtuk a fejét. Nem nehéz lenne nekik boldogulni, ha nem találják el, csak azért, hogy nem lehet kicserélni őket.” (Czóbel Minka Czóbel Evelinnek, Nagyőr, 1894. március 1. és 9. – Margócsy 1988. i. m. 151., 152. és Tálás Anikó: Czóbel Minka és Büttner Helén barátsága. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv*, 13. 1999. 255.) „Miri nervozus, a régi egyéniségből alig van valami, de ez már így van, ahol felnőnek a leányok” – írta 1909-ben naplójába Czóbel Minka. (Kis 1980. i. m. 166.) László bátyjával, aki többnyire a világot járja – ha rövidebb-hosszabb időre el is látogat Nagyőrré és Beckóra –, csak levélben érintkeznek; Mednyánszky csak a háború vége felé, nem sokkal halála előtt, súlyos betegen tölt hosszabb időt családjá körében. 1917-ben kezdetét veszi az – akkor még élő! – bátyja hagyatéka körüli áldatlan – sok régi baráti kapcsolatot szétromboló – vita, majd pereskedés, amelyből lényegében vesztesként kerül ki 1924-ben. 1921-ben közzétette festőművész bátyja gyermekkoráról szóló visszaemlékezéseit (*Műbarát*, 1. 1921. 331–334. – a rossz magyarsággal megfogalmazott emlékiratok teljes szövege csak évtizedek múlva jelent meg: *Mednyánszky-olvasókönyv* 2000. i. m. 56–73.) Tragikusan korán előbb István fiát (1916), majd Marianna leányát veszítette el (1929) s férje halála után (1932) már csak Margit leánya marad mellette. A halála előtti években, a téli hónapokban még néhányszor ellátogat leányával Anarcsra Czóbel Minkához, Czóbel Emmához és Büttner Helénhez.

FESZTY ÁRPÁD (1856–1914) festő. Mednyánszky gyakorta „tigris” vagy „tigriske” néven emlegeti. Bécsben és Münchenben tanult Ipolyi Arnold támogatásával. Országos népszerűségét a *Magyarok bejövetele* (1893) című körképnek köszönhetette, amelyen Mednyánszky is dolgozott. Két évvel Jókai fogadott leányával, Rózával (1861–1936) történt házassága után elkészült a Bajza u. 18. alatt a Jókai-Feszty-villa, a híres-hírhedt „Feszty szalon” helyszíne. A család anyagi helyzetét Fesztyék házasságának válsága, majd Jókai második házassága (1899) végletesen szétzilálta, ezt csak tetézte Feszty nagy állami megrendeléseinek csökkenése. A festő kénytelen volt eladni villáját s először a Szív utcába, utóbb a Damjanich, majd a Rottenbiller utca egyik bérházába költözött. 1912-ben nagy kiállítást rendeztek műveiből a Nemzeti Szalonban, de ez nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Mednyánszky anyagi romlása idején sem hagyta el barátját, akit képek átadásával is támogatott. Ld.: Császtvay Tünde: Szalon-garnitúra. Az epreskerti Jókai-szalon és Feszty-szalon. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 108. 2004. 620–656.

GLÜCK SÁNDORNÉ sz. Leinkauf Karolin (1843–1931), dr. Glück Sándor (1841–1923) orvos felesége. („az uzsorás Glückné” – ahogy a Feszty családban emlegették – ld.

Feszty Masa-Ijjas Antal: *Feszty Árpád élete és művészete*. 2. kiad. Budapest, 1999. 122., 129.) Kisebbs-nagyobb összegeket kölcsönzött Mednyánszky Lászlónak, de Feszty Árpádnak és feltehetően Malonyay Dezsőnek is. Mednyánszky adósságainak összege 1894-ben 1300 koronára rúgott, de ez az évek során tovább gyarapodott. 1914-ben Glücknével szembeni tartozása, melynek törlesztését a Singer és Wolfner céggel kötött szerződésébe is felvették – már 30.000 koronát tett ki. Mednyánszkyt élete végéig nyomasztotta ez az adóssága, naplóiban és leveleiben is gyakorta emlegeti. Wolfner József úgy tudta, hogy adóssága nagyobb része abból keletkezett, hogy „jót állt egy művész barátjáért” (*Hangulat*. Szerk. Markója Csilla. *Enigma*, 9. 2002. no. 34. 111.), nagy valószínűséggel Feszty Árpáért. Glückné a Klauzál tér 13. – Dob u. 45. alatti ún. Treichlinger-házban lakott, és nagyszámú Mednyánszky képpel rendelkezett. *Mednyánszky László feljegyzései 1877-1918. Válogatás a festő kiadatlan naplófeljegyzéseiből*. Szerk., sajtó alá rend. és jegyzetek: Bardoly István. A szerk. munkatársa és bev. Markója Csilla. Budapest, 2003. 59., 391. és *Háború 1*. Szerk. Markója Csilla. *Enigma*, 7. 2001. no. 28. 109., 140.

JUSTH ZSIGMOND (1863–1894) író, Nécspáli Justh István és Pákozdy Matild második gyermeke. Politikus bátyja, Gyula (1850–1917) valójában mindig távol állt tőle. Tanulmányait a pesti reáltanodában, Kielben és 1885-ben Párizsban folytatta; bár jogi és közgazdasági pályára készült, többek – pl. Reviczky Gyula – tanácsára, akik felfigyeltek Párizsból a *Szemlének* küldött cikkeire, a szépirodalom felé fordult. Rövid időre hazatért, majd 1886-ban ismét Párizsba ment, ahol vagyoni helyzete, elbűvölő személyisége a művészvilág kedvelt alakjává tette. 1887-ben publikálta *Káprázatok* c. elbeszéléskötetét, majd 1891-ben *A puszta könyve* c. művét, amely franciául három kiadásban is megjelent. 1890–1891 között nagy utazásokat tett a Földközi-tenger medencéjének országaiban, egyre súlyosbodó tüdőbajára is gyógyírt keresve. 1890–1894 között családja szenttornyai kastélyában parasztszínházat szervezett (ahova a környék birtokosait soha nem hívta meg). (*Justh Zsigmond parasztszínháza*. Szerk. Papp Zsigmond. Orosháza, 1973.; Kondrádyné Gálos Magda: Justh Zsigmond Albuma. *Színháztudományi Szemle*, 16. 1985. 63–114.) 1892-ben elkészült tervezett regényciklusának első kötete, *A pénz legendája*, melyben éles szemmel ábrázolta, elsősorban Czóbel István társadalompolitikai gondolatainak hatása alatt, osztálya megállíthatatlan bomlását. 1894-ben fejezte be utolsó regényét, a *Fuimust*, amelyben szeretett barátját, Mednyánszky Lászlót is megörökítette Czobor Lipót alakjában. Mint azt Czóbel Minkának írta 1890-ben: „Megjött hát az öreg kutya? Regényemben nagy szerepet játszik. Valami nagy gondviselésféle szerepet. Ami úgy illik az ő nagy kopasz fejéhez.” (*Justh Zsigmond naplója és levelei*. Sajtó alá rend. Kozocsa Sándor. Budapest, 1977. 545.) Mednyánszky barátját írásaiban „Sólyom”-nak nevezte. Tüdőbaja következtében Cannes-ban halt meg, 1894-ben. Hamvait a szenttornyai kastély parkjában álló színházban épült páholya alá temették el. Gyászbeszédét Czóbel István tartotta. A kastély és a színház 1945-ben elpusztult, síremlékét törmelék temette be; csak 1963-ban tárták fel, és szülei hamvaival együtt Gáboros temetőjébe szállították. Szerepét pontosan megvilágítják Czóbel Minka sorai: „Nagy

termékeny forrongás és diadalmas megújulás szelleme vonult át a 90-es évek elején országunkon. Érezhető volt ez a művészet minden terén, a gondolatvilág világos optimizmusában s az életfelfogás hatalmas lüktető idealizmusában. E boldogító áramnak egyik médiuma volt hazánkban a korán elhunyt fiatal író, Justh Zsigmond, s amint felszívta finom hangszerhez hasonló érzékeny lénye a bűvös hullámokat, úgy árasztotta el »sugárzó energiája« környezetére, – s még azon túl is – e mámorító áramot. Törhetetlen volt bizalma a magyar faj életképességében, s szinte lázas sietséggel – mint ki érzi, hogy nincs sok ideje – kereste és kutatta fel mindazon elemeket, kik szerinte a kultúrát általában, s a magyar kultúrát különösen, szolgálhatnák. Egyik nagy igyekezete volt ezen elemeket összehozni, s ha lehet, barátságra serkenteni. De mivel ő nemcsak egy felforgató újító volt, ki a fát gyökér nélkül képzei a levegőben úszni, minden reményét irodalmunk újjászületéséhez, haladásához, a tekintélyek tiszteletéhez fűzte. Ennek kifejezést adva, Jókai Mór köré igyekezett gyűjteni barátait.” Czóbel Minka 1922-ben a nyíregyházi Bessenyei Körben tartott felolvasása. Közli: Tidrenczel Sándor: Czóbel Minka vallomása. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 82. 1972. 503–504. Ld. még: Bertha Zoltán: *Justh Zsigmond*. Budapest, 1941.

KATONA NÁNDOR (1864–1932) szül. Kleinberger Náthán, festő (Mednyánszky által elnevezve: „Akiba”). Mednyánszky felfedezettje és patronáltja. 1880-ban vette maga mellé Mednyánszky; tanította s vendégül látta Nagybörön, magával vitte utazásaira is. Bécsben Katona az Augartenstrasse 23. szám alatt dolgozott. Mednyánszky biztatására Budapesten és Párizsban tanult, 1891-ben megfordult Barbizonban, a következő években Hollandiában is. 1901-ben a Műbarátok Köre a Múcsarnokban 140 képét mutatta be. 1921-ben a Nemzeti Szalonban volt gyűjteményes kiállítása. Az egyik első művész volt, aki a numerus clausus bevezetése után az OMIKE művésziskolájában tanári munkát vállalt. (*Egyenlőség*, 1932. augusztus 3. 12.) Halála után a Múcsarnokban volt emlékkiállítás. Mednyánszkyval végtelenen megromlott a kapcsolata, aminek vélt és valós elemeket szétbogozhatatlanul összekeverő – ezért erős fenntartással kezelendő – emlékiratai csak részben adják magyarázatát. Mednyánszkyra és barátaira való féltékenysége, kisebbségi érzése élete végére súlyos üldözési mániává fajult. Ld.: Malonyay Dezső: *A fiatalok*. Budapest, 1906. 101–139.; Rózsa Miklós: *A magyar impresszionista festészet*. Budapest, 1914.; „Csak a bűnözőket szereti”. Válogatás Katona Nándor Mednyánszkyt „leleplező” emlékirataiból. és „Vaspáncéllal körülzárt életében”. Katona Nándor a korabeli sajtó tükrében. *Mednyánszky-olvasókönyv*. Szerk. Markója Csilla. *Enigma*, 7. 2000. no. 24/25. 177–194. és 195–210.; Markója Csilla: *Egy másik Mednyánszky*. Budapest, 2008. 74–88.

MALONYAY DEZSŐ (1866–1916) író, művészeti író, publicista. Kolozsváron és Párizsban végezte tanulmányait s szerzett magyar–francia szakos tanári oklevelet. 1893–1897 között Párizsban élt, ahol egy ideig Munkácsy Mihály titkára volt. Hazatérve több napi- és hetilapnak is dolgozott, mint pl. a *Budapesti Hírlap*, *Uj Idők*, *Művészet*. Justh Zsigmonddal 1889-ben s az ő révén 1893-ban megismerkedett Czóbel Istvánnal és baráti körével („Malonyay Dezső, magának nagyon fog tetszeni. Ettől sokat várok.”

- írta Justh Zsigmond 1893-ban Feszty Árpádnénak. *Justh Zsigmond naplója és levelei*. Sajtó alá rend. Kozocsa Sándor. Budapest, 1977. 673.), így Mednyánszky Lászlóval is, akiről ő írta az első könyvet: *Mednyánszky*. Budapest, 1905. Mednyánszky a „Buli” „Buldog” néven is emlegeti naplójában és leveleiben. Ld.: Gosztonyi Ferenc: Kész regény. Malonyay Dezső 1905-ös Mednyánszky-monográfiája. *Mednyánszky*. Kiállítási katalógus. Szerk. Markója Csilla. Budapest, 2003. 71–88.

PÁLMAI JÓZSEF (1873-?) költő, újságíró. (Eredeti neve Panegh, amelyet 1893-ban változtatott Pálmaira). Mednyánszky 1904–1905-ben ismerte meg s utóbb titkári és mindenesi szerepet játszott mellette. A rendelkezésre álló dokumentumok alapján bizonyosra vehető, hogy visszaélt Mednyánszky jóhiszeműségével, anyagi és érzelmi kiszolgáltatottságával. Mednyánszky háta mögött a saját hasznára is értékesítette a festő képeit; döntő szerepet játszott Wolfner Józseffel való kapcsolatának megromlásában, szerződésük felbontásában, az áldatlan pereskedés megindításában. Mednyánszky családja annak ellenére elfogadta szolgálatait, hogy – mint azt Kláber Gyula feleségének az *Enigma* jelen számban közölt levelei bizonyítják – tudtak arról, hogy Pálmai gátlástalanul a saját hasznára dolgozik.

PEKÁR GYULA (1867–1937) író, publicista, az MTA tagja. Jogi tanulmányokat folytatott s diplomáciai pályára készült, azonban Justh Zsigmond hatására végképp az irodalom felé fordult. (1891-ben írta Justh Zsigmond Czóbel Minkának: „Olvasta a Pekár Gy. cikkét »A Hét«-ben, új tehetség!” (*Justh Zsigmond naplója és levelei*. Sajtó alá rend. Kozocsa Sándor. Budapest, 1977. 559.) 1892-től több nagy napilap munkatársa: *Budapesti Hírlap*, *Magyar Hírlap*, *Pesti Napló*, *Budapesti Napló*. 1893–1896 között nagyobb európai utazást tett, illetve Párizsban élt. 1901–1935 között országgyűlési képviselő. 1919–1921 között vallás- és közoktatásügyi minisztériumi államtitkár. 1920-tól a Petőfi Társaság elnöke, a konzervatív irodalom egyik nagyhatalmú irányítója; a turanizmus lelkes támogatója és népszerűsítője. Justh Zsigmond révén ismerkedett meg 1891-ben Czóbel Istvánnal, Czóbel Minkával majd Mednyánszky Lászlóval. Mednyánszky találó jellemzést adott róla sógorának, aki azt 1894-ben megírta húgának, Minkának: „azt mondja, hogy a legravaszabb és kíváncsibb emberek egyike, soha ellent nem mond senkinek, csak azért, hogy kivegye belőle, hogy mi van benne, azután félre dobja, szóval speculativ, analizáló, de egészen hideg, és az erkölcsi materialismusban roppant érdekes túlfeljődött barbár. Ő azt a propozíciót tette neki, hogy a nyár folytán álljanak be mindketten valamely gyárba egy hónapra munkásoknak, és ez Pekárnak nagyon tetszik. Úgy látszik, hogy maga is érzi szükségét, hogy kissé Tolstoizálja magát, és az általa frequentált Circék varázsköréből szabaduljon.” (idézi: Gosztonyi 2003. i. m. 81.) Mednyánszky „Hippi” vagy „Hippopotamusz” és „Viziló” néven is emlegeti naplójában és leveleiben. Afféle „szalon tollforgató” volt, ahogy találóan írta róla egy kortársa. (Telcs Ede: *...éltem és művész voltam – Telcs Ede visszaemlékezései és útinaplói*. Sajtó alá rend. Merk Zsuzsa, Rapcsányi László. Baja, 2011. 132.) Több írásában is emléket állított Mednyánszkyknak, s ő az első, aki a festő életének azt a másik oldalát – ha sokszor

átstilizálva is – a nagyközönség elé tárta, amelyről csak szűkebb baráti köre tudott. Ld.: Gosztonyi Ferenc: Kész regény. Malonyay Dezső 1905-ös Mednyánszky-mono-gráfiája. *Mednyánszky*. Kiállítási katalógus. Szerk. Markója Csilla. Budapest, 2003. 71-88. különösen: 80-83.

WOLFNER JÓZSEF (1856–1932) könyvkiadó, akit Mednyánszky „Pepi” néven emleget naplójában és leveleiben. 1885-ben alapította édesapjával, id. Wolfner Józseffel és Singer Sándorral a Singer és Wolfner könyv és lapkiadó céget. Wolfner József, kiből a nagyvonalú mecénás és a racionális üzletember jó és rossz tulajdonságai egyként megvoltak, Malonyay Dezső és Pekár Gyula javaslatára vállalta el Mednyánszky képeinek értékesítését és a festő zilált anyagi ügyeinek rendezését. Wolfner és Mednyánszky 1903-ban kötöttek szerződést, melyet 1914-ben megújítottak. Wolfner gondoskodott Mednyánszky utazásainak, műtermeinek valamint védenecének költségeiről, de ennek fejében a festő nem ajándékozhatta el és értékesíthette képeit. Mednyánszky azonban folyamatosan megszegte a szerződésnek ezt a pontját. Wolfner állítása szerint a festőnek 1913-ra 42.000 korona tartozása halmozódott fel a kiadónál; Mednyánszky állítása szerint ennek oka az volt, hogy a Wolfner-cég nem fordított kellő energiát képei értékesítésére, amiért is nem tudott – elsősorban Glück Sándornénál felhalmozódott – adósságaitól megszabadulni. 1917 végén, 1918 elején, Pálmai József és saját családja biztatására a szerződés új alapokra helyezésére készült: képei fölött maga akart rendelkezni úgy, hogy bizonyos kapcsolatokat Wolfnerékkal is fent kívánt tartani annak érdekében, hogy képeit más irányú tartozásai fejében ne foglalhassák le. A tárgyalásokat a Wolfner-céggel Platthy György ügyvéd és Pálmai folytatta. Platthy végül perrel fenyegette meg a Wolfner-céget, amelynek perfelvételi határnapját is kitűzték. Wolfner 1918. január 12-én felszólította Mednyánszkyt, hogy nyíltan közölje óhaját: „Ügy hallottam, hogy ideges vagy és a céggel kötött szerződésből kifolyólag valami bánt téged. Ha tényleg így van, nagy hálára köteleznél, ha nyíltan megmondanád, mi az, ami bánt? Ha a szerződés bármely pontja terhes reád nézve és veszélyeztet, előre is kijelentem a cég nevében, hogy azokat a pontokat töröljük, sőt, ha úgy kívánod, az egész szerződést érvénytelennek nyilvánítjuk.” (*Mednyánszky-olvasókönyv*. Szerk. Markója Csilla. *Enigma*, 7. 2000. no. 24/25. 236.). Mednyánszky – feltehetően Maróti Géza és Kláber Gyula hatására – elállt a szerződés felbontásától, de 1918. május 28-án Wolfner mégis felmentette őt a szerződés hatálya alól. Mednyánszky visszanyerte képei fölötti szabad rendelkezését – kivéve a Wolfner-cégnél levőket –, azonban erről Platthy ügyvédet nem tájékoztatta, ami csak újabb bizonyítéka annak, hogy milyen kétségbeesetten ingadozott a Wolfner iránti szeretete és barátsága, illetve a képei fölötti rendelkezés vágya között. Mednyánszky halála után, 1920-ban – Pálmai József agyafúrt közreműködésével –, a család és a Singer és Wolfner cég között több éves per vette kezdetét. A család az 1914-ben kötött szerződés hatálytalanítását kérte Mednyánszky szeníltására hivatkozva (orvosa dr. Hisz Sándor szakvéleménye alapján). Többszöri tárgyalás után a Magyar Királyi Kúria 1924. március 19-i döntése tett pontot az ügy végére, melyben kimondta, hogy Mednyánszky nem volt szenilis a szerződés megkötése idején,

továbbá, hogy a szerződés 1918-as hatályon kívül helyezése csak azokra a képekre vonatkozik, melyeket a festő addig a Singer és Wolfner cégnek még nem adott át. (A bécsi és budapesti műteremben maradt képeket Pálmai - hagyatéki bélyegzővel vagy anélkül - már évek óta árulta, többnyire a maga hasznára.) Ld. Wolfner Gyuláról: Pekár Gyula: Wolfner József. *Zsidó Évkönyv*, 5. 5692. 1932/1933. 216–219. - a szerződésekről: *Mednyánszky-olvasókönyv* 2000. i. m. 212–249.; *Hangulat*. Szerk. Markója Csilla. *Enigma* 9. 2002. no. 34. 105–137.; *Mednyánszky László feljegyzései 1877–1918*. 2003. i. m. 102–103., 387–396.)

Összeállította: Bardoly István

„SZERETTÜK EGYMÁST...”

CZÓBEL MINKA ÉS MÁSOK VISSZAEMLEKEZÉSEI MEDNYÁNSZKY BARÁTI KÖRÉRE¹

BAJZA UTCA 21.

Nemrégem a Petőfi házban jártam, azon kedves intim múzeumban, melynek egész belső értékét csak az foghatja fel tökéletesen, ki a Petőfi kultuszon nevelkedett s méghozzá emlékek is kötik az épülethez azon időből, mikor a Bajza utcai 21-es szám még a „Jókai-ház” volt. Szép, reményekkel, lelkesüléssel duzzasztott időt éltünk.

Az édes békében megerősödött Magyarország végre gondolhatott kultúrája fejlődésére. Az ellentétek – mármint az emberileg lehetséges – kisimultak. Lángokban lobogott a „Szép” iránti érzék és tisztelet.

Ez az idő termelte ki Mednyánszky Lászlót, Szinyei-Merse Pált, Hubay Jenőt,² s a zene sok korifeusait, Fráter Lóránd³ sokoldalú temperamentumát, a híres Apáthy Istvánt,⁴ Herczeg Ferencet, Gozsdut,⁵ Bársony Istvánt,⁶ Pekár Gyulát, s még sok másokat, s e kor mintha focusba gyűjtötte volna minden sugarát, létrehozta Justh Zsigmond misztikus alakját. Ebben a nyugat egészen kifinomult idegességével telített jelenségben mindenekelőtt legerősebb volt az ősmagyar lélek, törhetetlen bizalma a magyar faj életképességében. Minden gondolata, minden szíve vágya oda irányult; ezt az általa rajongásig szeretett népet a kultúra legmagasabb fokára emelni, a szellemi erőket felfedezni, összekovácsolni, semmit parlagon nem hagyni, mi a magyar mentalitás hasznára lehetne.

Ő általa jutottam be Jókaihoz.

A századvég kezdetén vagyunk. Egy kissé fagyos, kissé ködös őszi este. Az utcán már fáznak és sietnek a járókelők.

De bent kellemes temperált levegő, süppedő szőnyegek, s már megvan a hangulat, midőn a gyönyörű magas műterembe lépünk. A termen körülfutó galériához nehéz, faragott lépcső vezet, karfájához simulva magas karcsú nő dekoratív alakja, a háziasszony: Jókai Róza, Feszty Árpádné. Kedvesen fogad, aztán elhelyezkedünk kisebb csoportokra oszolva a műterem egy-egy kedélyes sarkában. Kényelmes karos-

¹ Összeállította és közreadja: Markója Csilla (MTA BTK MI), Bardoly István (Forster Központ).

² Hubay Jenő (1858-1937) hegedűművész, zeneszerző, a Zeneakadémia tanára és 1919-1934 között igazgatója.

³ Fráter Loránd (1872-1930) huszárkapitány, nótaszerző.

⁴ Apáthy István (1863-1922) zoológus, egyetemi tanár, az MTA tagja.

⁵ Gozsdú Elek (1849-1919) ügyvéd, királyi főügyész, író, drámaíró.

⁶ Bársony István (1855-1928) író, újságíró.

székek, vagy alkalmas kis puffok előtt gyöngyházzal berakott kis török asztal-
kákon szivar, cigaretta.

Lassan sűrűsödik az alkonyat.

A műterem rendesen elfátyolozott lámpákkal és színes ékkövekkel, csillogó kovácsoltvas ampolnákkal volt világítva, de most hangulatosabbnak találták a félhomályt, melyben csak az utcai lámpásokból beszűrődő fény világított meg egy-egy érdekes arcot, jellegzetes alakot.

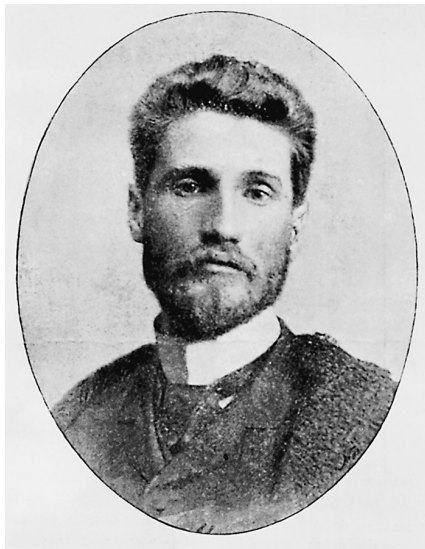
Mind igen boldogok, mert fiatalok voltunk, nemcsak évszámban, de hitben, reményekben is. Olyan hulláma a lelkesülésnek vonult át a világon, amely csak ritkán bimbózik az élet fáján. Egy fanatikus vágyakozás a Kultúra, a Művészet, a Szép, a Jó után, mint egyedüli útja a boldogulásnak egyesek mint a tömeg számára.

Talán éreztük, hogy ez mind martaléka lesz egy a kannibálok kegyetlenségével és a démonok gonoszságával szított világégésnek.

De még akkor a rémes halálgépek tömkelege az idők méhében szunnyadozott. A tengeralattjárót csak Jules Verne Nautilusából, a repülőszerszámot pedig Icarus mítoszából ismertük.

Fiatalok és boldogok voltunk. Mednyánszky László szókratészi tar koponyája is alig látott 38 évet – ő volt a legidősebb köztünk, s a lelke mélyén rejtőzködő melankóliát humorral s szikrázó élcekkkel leplezte. Ha ez a búskomorság láthatóbb is volt gróf Batthyány Géza⁷ halvány arcán, vagy gróf Csáky István⁸ sötét tekintetében, de még senki sem gondolta, hogy saját kezükkel vetnek véget fiatal életüknek.

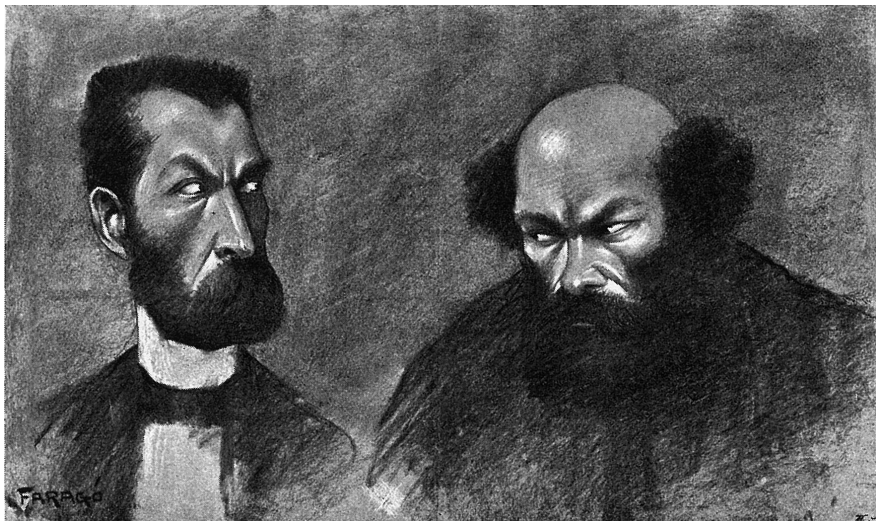
Mi csak a rózsás jövőt láttuk. Úgy Herczeg Ferenc magasan ívelő ragyogó írói pályáját, kinek első kötetét mindnyájan megbámultuk, s mohón olvastuk, Pekár Gyula, az ifjú Herkules, most adta ki *A Hétben* légiesen bájos „Menyasszony

1. Justh Zsigmond. Vasárnapi Újság,
1894. november 18.

⁷ Batthyány Géza (1861-1891). Justh Zsigmond írta róla: „Finomult, majdnem elfinomult faj. Kevés vér, sok ideg. A legművészbibb egyéniségek egyike Pesten, anélkül hogy művész lenne. Mert hogy az legyen, ahhoz energia is kell, ez pedig az én jó Gézámnak tökéletesen hiányzik. Energia és ambíció - - a két kellék híján minden megvan ahhoz, hogy nagy művész legyen.” *Justh Zsigmond naplója és levelei*. Sajtó alá rend. Kozocsa Sándor. Budapest, 1977. 233.

⁸ Csáky István (1867-1892). Justh írta róla: „Összetett fiú, beteg lélek beteg testben, illetőleg inkább öreg lélek öreg testben. Az a típus, amelyet csakis a mi korhadt felvidéki nemzetiségeink produkálhatnak, amelynek családái a »legtisztábbak« (!!!) a világon.” *Justh* 1977. i. m. 336.

2. Faragó József (1866–1906) karikatúrája, feltehetően Justh Zsigmondról és Mednyánszky Lászlóról, Bródy Sándor *Az ezüst kecske* c. művének 1898-ban megjelent, kortárs művészek által illusztrált díszalumszerű kiadásában.

fehérben” című novelláját.⁹ Apáthy István, a fiatal tudós éles logikával védte a materializmus tanait, Hubay Jenő és Aggházy Károly¹⁰ zeneproblémákat vitattak meg, néhány fiatalabb festő Párizsban felszedett valeur tudományával kérkedett, míg egyszerre Feszty Árpád megrázta sűrű, barna üstökét, belekiáltott a félhangon folytatott társalgásba: „mit valeur, mit nuance! Nekem a világ piros!” Aztán meghívta a társaságot jövő pénteken halászlére: „Az nem lesz olyan uras, faintos vacsora, mint amit itt szoktak adni, de valódi, ahogy a Tisza-partján tanultam, még a bográcsot is onnan hoztam.”

Feszty most nagy képén – *Szent asszonyok Krisztus sírjánál* – dolgozott. Kissé ki volt merülve, de jókedvű optimizmusa egy percig sem hagyta el. Tulipános életerejével szemben megkapó ellentét egy halvány, régi mozaikokra emlékeztető alak. Egyenes támlájú karosszékben, bizánci merevséggel ül a századvég legmozgékonyabb szelleme, – kit Mednyánszky László „gőzpóknak” nevezett el – a társaság lelki motorja, a korán elhunyt fiatal író, Justh Zsigmond, vékony kezei a szék párnás karján nyugosznak, míg érdekes aszkétaprofilja felett hullámos aranyszőke haja mintha aureolát képezne. Az ő szuggesztív ereje vonzott és vitt magával, azt a meleg barátságshullámot is ő árasztotta közénk, mely minden történetesen egymás mellé került szomszéd köré a gondolatok és rokonszenv láncát fűzte. Ő így vélte a kultúrát általában, s a magyar kultúrát különösen – legjobban szolgáltni. Bizton el is találta a legjobb módszert, csak egyet felejtett el: összetartó konstruktív erejét valamely

⁹ *A Hét*, 1892. I. 863–866.

¹⁰ Aggházy Károly (1855–1918) zeneszerző, zongoraművész, a Nemzeti Zenede tanára.

utódjára hagyományozni. Avagy a későbbi acél-világ salétromos gőzének ő se tudott volna ellentállni?

De most köztünk volt. Szerettük egymást, mert Justh Zsigmond így akarta. Szellemesek voltunk, mert Justh Zsigmond így kívánta. Mint csillaghullámos nyári éjjel, röpködtek a szellemsziporkák a műterem félhomályában. Tartalmatlan bolygó tüzek. De néha egy vakító, színes fényben tündöklő gondolat-meteor is megjelent a csekélyebb lángok között, melyeknek súlyos magva későbbi időkre is fennmaradt, így Czóbel István majdnem látnokszerű előadása a jövőről. Sajnos minden beteljesedett.

Aztán csendesebbek, álmodozóbbak lettünk. A lámpákat is behozták. Fesztyné indítványozta: „menjünk fel a papához, ő már vár”.

Mondhatom elfogult voltam: én, a kezdő verselő, korunk legnagyobb regényíróját megközelíteni. Nem tudom, hogy jutottunk fel Jókai szobájába, de egyszerre előtte álltam, egy szelíd szavú, szelíd szemű öregúr előtt.

Háziköntösben volt, házisapka fején.

Kedvesen, barátságosan fogadott, mint valami jó nagybácsi, ki először látja gyermekkorában jól ismert, de azóta felnőtt hűgát, s némi érdeklődéssel nézi, hogy mivé fejlődött?

Hogy semmi súly ne vegyüljön találkozásunkba, kézen fogott, s megmutatta legnagyobb büszkeségét, szép kagylógyűjteményét. Örült, hogy egyik-másikat megismertem, s meg tudtam nevezni.

Pár kedves szó után ismét lementünk. Különböző szobákban különböző szögletekbe telepedtünk, néhányan Fesztyné kék budoárjába, mely a mennyezettől a padlószőnyegig egy igen kellemes sötétkék színbe volt vonva, mint ő mondta „idegnyugtató árnyalatba”.

Jelentették a vacsorát.

Egy hosszú, szépen felvirágozott, gyertyákkal világított asztalnál foglaltunk helyet. Jókai – most már fekete ruhában – az asztalfőn.

Nekem jutott az a kitüntetés, mellette ülhetni, másik oldalán sógornóm, Mednyánszky László nővére¹¹ volt. Az asztal másik végén Fesztyné, mellette Aggházy, rajta túl Wohl Janka,¹² rajtuk kívül az egyetlen hölgyvendég, míg férfiak számosan voltak. Másik szomszédom, Gyulai Pál kritikus eszével és rövid, szakszerű, az irodalmi technikát illető kérdéseivel sokszor zavarba ejtett. Azt hiszem, efeletti zavaromban igazán elfelejtettem, hogy a jambus és anapest között mi a különbség, pedig ilyenforma dolgokról volt szó. Szerencsére figyelme a legkisebb nagy írónak mihamar elterelődött rólam, s régi trefás ellenfelét, Vadnay¹³ támadta heves és igen mulatságos szóvitában. Gyulai és Vadnay nem voltak velünk a műterem félhomályában. Azt hiszem nem is élvezték volna a hangulatot. Jókainál tartózkodtak? Vagy csak a vacsora idejére érkeztek? Nem tudom, de szemem előtt éppen akkor merültek fel, mikor feltállták az estebédet. Ez vidám, kedélyes, magyarosan közvetlen hangulatú volt.

¹¹ Czóbel Istvánné Mednyánszky Margit. Ld: Fontosabb szereplők.

¹² Wohl Janka (1846–1901) írónő.

¹³ Vadnay Károly (1832–1902) újságíró, a *Fővárosi Lapok* szerkesztője, az MTA tagja.

Poharak csendültek, s csodálkozva tudtam meg, hogy az én tiszteletemre.

Először Jókai koccintott velem, s „kedves kis kollégámnak” nevezett. Milyen büszke voltam e névre, s milyen jól esett nekem, hogy a többi más neves író is felvette ezen megszólítást, velük lenni, közéjük tartozni, ez volt legnagyobb vágyam, legfőbb ambícióm.

Vacsora után ismét felmentünk Jókaihoz. Itt aztán a nagy író kifejtette egész szeretetreméltóságát, tréfált, anekdotázott, a „nagy idők”-ről emelt hangon emlékezett, kitérte meseszövéű álomvilágát, majd ellágyult egészen a drámai pátoszig, mely egy romantikus hajlamban, egy olthatatlan vágyban gyökerezett: a mindennapiság felé emelkedni. Mindenki érezte, hogy ezen virágtiszta kék szemek az életnek csakis a regényes oldalát látják, s hogy éppen ez a naiv bizalom másokban és önmagában az a csodaköpeny, melyet gondolatai körül ő maga szőtt, de melyben ő a külvilág valódi alakját vélte felismerni, rejti a nagy költő tragikumát.

De akkor még harmónia és jólét uralkodott körülte. Nem régen adta ki illusztrált kötetét: *Utazás egy sírdomb körül*,¹⁴ melyben leányáról, Fesztyné Jókai Rózáról valóságos rajongással beszél. Meleg szeretet fűzte össze abban az időben Jókait leányával és vejével, Feszty Árpáddal.

E szép családi élet jóltévoően hatott a vendégekre is. Otthonosan és jól érezte magát mindenki a költő házában.

Jókai a fiatalabb írókat elvezette könyves szekrénye elé, melyben 100 kötete, megjelenésük sorrendje szerint rendezve, szépen egymás mellett pihent. Szelíd hangon, némi kis büszkeséggel és nagy meghatottsággal mondta: Ezt utánozzátok fiam!

Elfelejthetetlen perce az estének és életemnek, midőn ő a nagy, az Elérhetetlen kézen fogott, s mintegy bevezetve az irodalom berkeibe, áldást mondott reám: „az Isten áldja meg kis múzsa”, s ezzel ott mindenki szemeláttára egy atyai csókot nyomott homlokomra.

Észrevétlenül iramlottak az órák, tréfás és magasztos hangulatok között változva, késő éjszakáig maradtunk a vendégszerető háznál.

Jókai korábban visszavonult, de előbb még megható búcsút vett Justh Zsigmondtól, ki gyöngye egészsége helyreállítása végett Afrikába készült, s ez volt egyszersmind búcsúestéje.

Jókai őt is megáldotta pátriárkák módjára. Látszott, hogy hisz áldása foganatában, hogy meg van illetődve, távozó, fiatal beteg barátja, mint saját maga felett, s hogy most éli át valamely szép regényes históriája egy megható jelenetét. Oly igazság volt ebben az áldást osztó gesztusában, hogy mi is mind meghatódtunk, pedig voltak közöttünk szkeptikusok, materialisták, rajongók, ahogy éppen jött.

De most a perc varázsa, mintha egy folyamhoz öntené a lelkeket, hogy majd a hazatérés hűvös órájában, ismét szétválva ki-ki a maga rideg, vagy virágos útján járjon.

Sokszor jártam a Bajza utca 21. szám kedves otthonában, kellemes órákat töltve a családdal, vagy gyertyafényes lakomáknál váltakozó, de mindig érdekes alakoktól körülvéve, némelyek közülük világhírűek lettek, így Herczeg Ferenc, akinek műveit

¹⁴ Jókai Mór: *Utazás egy sírdomb körül*. Budapest, 1889.

nem csak itthon, de a külföldön is ismerik és bámulják, így Hubay, kinek varázshagedűje a hangversenyek fénypontja volt s ki művészetét számtalan híressé vált tanítványban folytatja. A legtöbben közülük már elmentek a nagy titok felé, még a vidám Feszty Árpád is. Alighogy bevégezte híres körképét, *A magyarok bejövételét*, melyen Mednyánszky Lászlóval dolgozott igen nagy sikerrel. Feszty a Hortobágyon, majd Szenttornyan kereste az igazi magyar típusokat, míg Mednyánszky Uzsoknál, Vereckénél örökítette meg a bűbájos tájakat és szorosokat, melyeken őseink diadalmasan behatoltak, hogy egy ezer éven át boldog országot alapítsanak.

Többször láttam még Jókait s mindig észrevettem szeretetreméltó, ábrándos lelkületének ez vagy azon mozzanatát, de soha nem ilyen jellemzetes egyöntetűségben, mint azon este. Úgy rémlik nekem, mintha csak az egyszer találkoztam volna vele, mintha többi összejövetelem a nagy költővel mind csak ezen egy este töredéke lenne.

Midőn már viszály és szétesés jött a családjába, nem láttam többé, s ha hírt hallottam felőle, az idegenül hangzott. Nem tudtam őt más környezetben, más behatások alatt képzelni. Csak midőn egy gyászos hír szárnyalta át az országot, hogy azok az örökifjú kék szemek végleg becsukódtak, találtam újra reá, s hálásan tettem emlékeim nefelejcskoszorúját a nagy poéta sírjára.

És most – meghatottan nézem a Bajza utca 39-é vált – Petőfi-házban Jókai bőrkarosszékét s más, az akkori boldog időben látott emléktárgyakat. Mind, mind a múlté. S a múltban Petőfi és Jókai ismét együtt vannak, mint itt együtt vannak a Petőfi-ház termeiben.

*Czóbel Minka*¹⁵

JUSTH ZSIGMOND – IN MEMORIAM 1863. FEBRUÁR 16.

Tavaly, levélhulláskor, régi adósságom törlesztettem. Mint a zarándok indultam el Orosházáról a határba, Szenttornyanak és magammal vittem egy szobrász öcsémet, akit kioktattam, ki lett légyen az rövid földi életében, akinek sírjához most lelkem egész kegyeletével elindulék. Hol hatalmas port tapostunk, hogy a színes avar zörgött saruink alatt.

Mögöttünk kocsi jött. Mikor elér, megáll és meginstál az öreg paraszt, ülnék fel, szívesen visz. Nem így akartuk, de a jó szívvvel ajánlkozót se lehetett megbántani. Csöndes, szép szava, figyelmessége elárulta, hogy Justh Zsigmond kedves népéből, a nazarénusokból való. Hát még mikor megtudta, hogy mi járatban vagyok, hogy a „drága, boldogult kis urunk” barátja messze földről csak azért jött el a pusztaságba, hogy pár percig egy fehér márványkereszt tövében álljon meg,¹⁶ s aztán forduljon visszafele az apostolok paripáin...

¹⁵ *Koszorú*, Úf. 5. 1938/1939. 147-152.

¹⁶ „A sírboltot az elhalt görög színházában, a nézőtér közepén ásták meg. Ott, ahol Justh páholya volt, most egy kőkereszt áll.” *Budapesti Hírlap*, 1894. október 22. 4. A második világháború után a park fáit kivágták és sírhelyét lerombolták. 1963-ban feltárták sírját és áthelyezték a gádorosi temetőbe.

Jó negyedórát szekereztünk vele. Kérdeztem a régiekről. Emlékezett mindenre, mindenkire. Puskás Lídia él, ott lakik a szomszédságában, nem fog rajta az idő vasfoga, még most is szemrevaló szép asszony. A Czombos István három gyönyörű legényfiát gyászolja, kettőt orosz föld, egyet – a legkisebbet – a Monte St. Michael kőtörmeléke temetett. A Zana István két hete halt meg. „Hát tetszett ösmerni? Persze-persze, hisz még süvölvény legény volt, örömét lelta a világi vigasságban és színházat is játszott a kis urunk kedvéért. Később megvilágosodott és megtért. Nagyon szerette az Úr, sokat szenvedett *ebben* az életben. – A Szentiványi Jóskát tetszik kérdezni? Él még az, de már nem a régi nyalka gyerek, rongya sincs már a szép libériának... Most is ott él a tanyán, béres a zsidó bérlőnél...”

Megmozdult a szívem, hát talállok még ott valakit a közvetlen környezetéből és éppen azt, aki lefogta a haldokló szemeit. Nem fogadtuk el a felajánlott ozsonnát, a falu közepén leugrottunk a szekérről és nekivágtunk az útnak. Alig ösmertem ki magam, a százesztendőös nyárfák, jegenyék barbár módon kipusztítva. A csonka gyökértörzsektől úgy búcsúztam, mint egy-egy lelkennek kedves régi embertől.

Hát még a kastély! Kerítése árva romokban. Nyesetlen utak, összedőlt filagóriák, félig a földbe temetett csonka szobrok, a piros muskátlis rundelláknak nyoma sincs. Pusztulóban minden. De jó is, hogy embert se látok és nekivághatunk a bozótnak, tudom a járást, megtalálom a sírköveket. Besüppedt, virágtalan halmok. Csak az ő márványkeresztjét futja, öleli a borostyán. A tábláját, az egyetlen szóval, ami rá volt vésvé „Fuimus” – ellopták. Csupa sivárság minden, – jobb is lett volna nem látni...

Előkapdásszák az ólak közül Szentiványi Jóskát. Toprongyos, rosszul táplált öreg ember cammog elé. Erről se hinné senki, hogy valaha a párisi lányok, menyecskek kacsingattak rá. Zsigának volt a belső cselédje, bizalmasa, totumfakja. Kérdem, megösmere-e? Jól rám néz és nemet int. Nem is csoda. Harminc esztendeje is van, hogy nem látott. Aztán megmondom neki, hogy ki vagyok. „A kicsi úrfi, lellem!” és alig tudom meggátolni, hogy meg ne csókolja a kezemet. Aztán szóbeszédből felépítjük a régi boldog világot. Nagyot nézett volna valami nem bennfentes, mikor hallotta volna, mint emlegetett, hibátlanul mondva a neveket, ez a vagabundus alak külsországi hercegasszonyokat, világhíres-neves írókat, tudósokat. Nagy szóbeszédben odaérünk az oszlopos tornáchoz... Jóska, ballagva mellettem, egyszerre megtorpan és rám néz. „El se tudom hinni, hogy itt van az úrfi, a temetés óta nem járt itt senki fia...”

Mindenütt rendtelenség, lezüllés. Percekig se ő, se én nem tudtunk szólani. „Nem a régi világ van itt úrficskám! Még a kegyelmes úr is élt, mikor árendába adták a birtokot, azóta felé se néznek. Pláne amióta Aradon oláh világ van. A sok drága holmit mind behurcolták a városba. Nem méltóztatik itt már semmire se akadni a boldog időkben, – ha csak magamat nem prezentálok”, viccelt az öreg, de kicsordult a könnye...

Mégis bementünk a házba, az „öregék”-ébe. Sírni való ízléstelenség tobzódott. Az ősi antik bútorok helyén rossz vásári holmi, a színpompás szőnyegek rongyok... A bibliotékában, ahol a drága koporsó feküdt, förtelmes szecessziós lányszoba.

Jóska kulcsokat zörget. Menjünk át a „legényházba”. „Ott lesz ám csak nagy szomorúsága, ifiuram!” A benyíló, a két szoba, ahol Zsigának otthona volt, most

magtár, szerszámkamra, majdnem szemétdomb. A régi, fehérre lakkozott faburkolatot őrli a szű... Hát ez volt valaha a fejedelmi pazarsággal és a tudós connaisseur ízlésével berendezett meleg fészek? A „studio”!? – Csukott zsaluk mögött, alig látni a félhomályban. Pókhálók cafrangjai között porlepert képet találok, a légypiszoktól alig látszik. Megösterem. Ott lógott a pipázóban, a régi litográfia: „Kazinczy meglátogatja Kisfaludyt Sümegen.” Ezer emlék éled bennem. Úgy ahogy megtisztogatom és elnézem soká, úgy, mint mikor István bátyám magyarázta rendre, hogy kik azok a deli uraságok. „Ezt a képet szeretném.” – „Tessenek elvinni, úgysis a szemétre kerül, mint a többi, a zsidóné nem bánja.” – „Azt úgy nem lehet, hanem kérje el, s aztán adja be Orosházán a patikába, onnan elküldik nekem.” De ráakadtunk Jean de Néthy,¹⁷ Bunny¹⁸ fotográfiájára, azt mégse hagytam ott, neki kedves kezek rótták arra a meleg ajánlás betűit...

Melegen szorítottam meg Jóska kezét búcsúzóra. „Hát még én is kérdeznék egyet-mást, ifiúr, vagy hogy is tiszteljem már az urat? Tessék már valamit beszélni, hogy vannak a régi ösmerősök? A Feszty úr? A Hubay úr? A Hegyi Aranka nagysága? A Minka méltósága? A Laci báró? A nagyöriek? A Forgáchék? Meg a Malonyay, a Pekár, a Bródy?” Csudálatos memóriával rendre kérdezte, ki nem hagyott egyet is.

Lemenőbe volt a nap, előttünk még hosszú kilométerek útja, hát csak rövidre fogtam a feleletet. Feszty, Mednyánszky, Hegyi Aranka, Malonyay, megtértek már oda, ahol Zsiga van. A nagyőri majoreskót Galiciában ölte meg egy buta muszka golyó. Az egyik Forgách szintén meghalt. Czóbel Minka most is Anarcson. Bródy olyan legény, mint volt. A Pekár azóta nagy úr, miniszter lett. – „Már megbocsásson úrfi, de ezt mégse hiszem el...” – mondta naivan, kételkedő pislantással, sunyin mosolygva...

Még egyszer visszanéztem az elvadult parkba. A nap utolsó sugarai beletűztek a szemembe, talán azért csordult ki a könnyem ?... Búcsúzkodtam...Ide se jövök többet! Hogy összeomlott a gyerekálobbeli kacsalábon forgó aranyos, tornyos, tükrös tündérkastély...

* * *

„Imádta a titokszerű fenséges erőt, mely a kimagyarázhatatlan minden, s amely előtt csak leborulunk, a nélkül hogy - megérthetnők,” „Kincs halál, csak élet, - élet volt, van és lesz.” „Az életben a nyugalmat szerette, a végest ma, - a végtelent holnap.”

(Fuimus)

¹⁷ Némethy Emmi (Jean de Néthy) magyar nevű, osztrák származású, francia író. Justh Zsigmond ideálja. „Fényképét a szenttornyai szemétből teljesen összerongálva Rozsnyay Kálmán mentette meg” s ajándékozta Kozocsa Sándornak. „A kép ezüstkeretben Justh dolgozószobájában, íróasztalán állott.” *Justh Zsigmond naplója és levelei*. Sajtó alá rend. Kozocsa Sándor. Budapest, 1977. 748.

¹⁸ Rupert Charles Bunny (1864-1947) ausztrál festő. 1886-1902 között Párizsban élt. Justh jó barátja volt.

A kilencvenes évek elején Stróbl mester epreskerti műterme, az a szép görög templom és romantikus kertje volt a pesti „széplelkek” rendes találkozó helye. Gyakran járt ott az öreg József királyi hercegünk és fenséges hitvese, (akkor mintázta a művész a „Laci gyereket”, a kisjenői erdőben tragikus véget ért „szép és nagy reményt”¹⁹), az orleansi hercegi pár, Csáky Albinné, a két legszebb és legmagyarabb grófkisasszony Széchenyi Hanna és Alice (őt Toldi Piroskájában tette örökre élővé a bronz), Szápáry Ilma, Lónyay Margit, a Pejacsevics-lányok. Szóval a társaság színe-java. Komoly művészi viták folytak a nemes atriumban, szellemes, bohó tréfák a romok között.

Ott ösmertem meg Justh Zsigát.

Valami síremlék mintájához álltam. Görög ruhában, félig csupaszon. Göndör hajamat olajág-koszorú szorította körbe. Nem vett figyelembe, afféle professzionátus modellnek vélt: csak a mester velem váltott barátságos szavaira vette észre tévedését és azt nagy kedveskedéssel ütötte helyre. Estére már kivitt a szigetre vacsorázni.

Kevés embert szerettem, csodáltam jobban, mint őt. Alig tanultam valakitől többet, szebbet, mint tőle, akinek szkeptikus mottója volt: „valahogy csak lesz, sehogy sohase” és akit mégis belül a legnagyobb tűz, a remeket alkotás lángja hevített...

Nyolc könyvet írt: *Gányó Julcsa*, *Fuimus*, *Pénz legendája*, *Káprázatok*, *Delelőn*, *Művész szerelem*, *Páris elemei* és a *Pusztá könyve*, melyet Polignac Melchior herceg – congeniális és intim barátja, – fordított franciára. (Erről írta Eugène Marbeau a „Le charme de l’histoire”-jában: „Távolság és idő hézagokat hagynak és tanulmányozni egy idegen faj életmódját, melynek polgárosulása más körülmények létezésével ment végbe, majdnem egyenlő a történelem megírásával. Justh Zsigmond könyve bizonyára nagy tetszést aratott korunkban, amely annyira vágyik a nem ismert új behatásokra; a munka hódolat a nagy, szép Magyarországnak, melynek nemcsak erőteljes nemzetét, hanem saját magának jellemét is olyan találóan ecsetelte.”) Nyolc könyv csak, de mind örök életű. Szinte már klasszikusak.

Mérhetetlen hálával kell mindig rá gondolnom. Ő volt az, aki először fogott kézen és vitt, hogy bekukkantsak a nagyvilágba. Ámulva-bámulva nyitottam kerekre nagy és kíváncsi gyerekszemeimet és akkor mindenből csak azt láttam, hogy mindenki mindenütt bálványozza őt.

Már a külseje, megjelenése a nem mindennapi emberre vallott. Fajmagyar, neczpáli őseit a XII-ik századig sorolhatta, de szlávosan szóke volt. Sovány, vékonycsontú, finom emberpéldány. Olyan, mint egy stilizált Van Dyck kép, amilyeneket az én Willy Geiger barátom füstögetett Madridban. A feje, selymes hajával, akkor divatos szóke szakállával, valóságos Krisztusé. Érdekes, hogy mikor Antocolsky herceg, a nagynevű orosz szobrász mintázta,²⁰ egy oszlopfőn ülve, ugyanakkor egy pandantját is elkészítette remekének, ugyanabban a pózban: egy faunt, s a fej azon is Justhé. Nem lehetett megmondani, melyik a jobbik portréja.

¹⁹ László Fülöp Mária Vince Habsburg-Lotaringiai főherceg (1875–1895), vadászbaleset érte az ágyai erdőben, és a kisjenői nádori kastélyban hunyt el.

²⁰ Mark Matvejics Antokolsky (1840–1902) orosz származású Párizsban élő szobrász.

Justh Zsiga feje a legfinomabban megrajzolt fők egyike volt, melyet valaha a teremtő alkotott. Kék szeme csupa lélek és ez a lélek olyan földi köntösben, amely számára a legméltóbb. A lélekteli szem csupa szemlélődés, megfigyelés és kékségének valami zománcot ad a melankólia. Egész lénye mint a mimóza, rendkívüli tiszta érzékenység. Ami jellegzetessége volt az embernek, az volt a jellegzetessége az írónak is. Írásaiban, regényeiben az új, Nyugatról jövő irányok első úttörője lett. Mint a verselésben Czóbel Minka. Koruk egyiket se értette meg: a későbbi fejlődésben aztán a fundamentumrakókat elfeledték...

Univerzális műveltsége, sokat utazván: figyelt, tapasztalt, lett látóköre, roppant nyelvismerete, nagyúri modora révén felette állott kora tollforgató mestereinek. Tanítványai, később divatos írók, az ő tudásának kincsesládáját tele marokkal lopták meg. Ma őket jobban ismerik. Justh szerencsés volt nem kenyérért és boldog nem muszájból írni. Ha dolgozhatott, az neki különös lelki gyönyörűség volt.

Élni két világban élt.

Páris volt az eleme, Szentetornya a magyar lelkiösmerete...

* * *

Párisi háza volt az első szép, ízlésteljes, művészi otthon, melyet láttam. Talán kicsit túlszűfolt, de érthető, mert mindent szeretett és semmitől se tudott megválni, aminek lelke van. Az őt környező dolgok pedig mind művészkezek remek alkotásai. A legkisebb, a legjelentéktelenebb is. Amint lelki kérdést csinált a ruhája és az alkalomnak, tónusnak megfelelő nyakkendője megválasztásából, olyan ízléssel válogatta íróasztalának csecsebecsét vagy rendezte el töméntelen vázájában a virágait.

A barátait szintén ugyancsak megrostálta. Sokan ösmerték, sokan éltek közelében s használták ki őt. Ezeket „embereim”-nek nevezte, baráti köre exkluzív volt, oda nehéz a bejutás. Ruppert C. W. Bunny és A. C. Ewels angol festők, Antocolsky, Taine, Pitt, egy hollandus író, Vaearescu Helén, a bukaresti poéta lány, aztán Jean Berge, Saillaide, Leopold Savine, Camill Ducet, Juliette Adam, Sarah Bernhardt s a párisi társaság akkor legünnepeltebb kedvence, Jean de Néthy, egy magyar származású rendkívül szép és talentumos hölgy – Némethy Emmy –, aki nagyanyja, Schäffenburg-Attems grófnő révén Anastasius Grün atyafiságából való volt. Ez a fiatal leányka kiváló műfordító, Petőfit, Reviczkyt az ő révén ösmerték a franciák. Magyar barátai a három korán elhunyt és zseniális mágnásfiú: Batthyány Géza, Csáky István és Széchenyi grófok. Milyen nagy terveik voltak a nobiles leventéknek, hányszor hallgattam elbámulva, megszedülve a magyar jövőbe vágó beszélgetéseiket. Aztán Prielle Kornélia, Czóbel Minka, Büttner Bob,²¹ gróf Forgách Istvánék, Fesztyék, Hubay Jenő, gróf Vay Péter, Mednyánszky Laci, Jászai, – vádolták is, hogy intimusait inkább a felső tízezrekből válogatja. – Ez mégsem volt egészében igaz, de ha ott az elfinomult légkörben inkább talált szellemrokonokra, az természetes, de hogy a név, a születés nem minden volt előtte, azt legjobban jellemzi pár szava

²¹ Büttner Helén (1861-1943) festő. Czóbel Minka barátnője.

a kétségbeesett Reviczky Gyulához, mikor az megtudta, hogy csak egy tót szolgáló törvénytelen magzata s a Reviczkyek gőgös hada tiltakozott, hogy az ősi nevet viselje. „Dobd oda nekik a nevet, válassz magadnak mást: azt tedd halhatatlanná”!

Páris legelzártabb palotái: a Polignacok hotelje, Mathild hercegnő háza, comtesse Diane szalonja, Sarah Bernhardt termei tárva álltak előtte. És nemcsak hogy passepar-tout szerzett ide, ahova hogy eljuthasson, Rubikonokat kellett átlépnie, de megkülönböztetett és kegyelt alakja lett a társaságnak.

Legjobban Diane grófnőnél érezte magát. Nemcsak mert ott várta őt baráti köre, de mert ott a múlt századvégi Páris szellemi életének legkiválóbbjai: Prudhomme, Jules Lamatre, Henez, Boisjoslin, Monton, Eduard Hervé, Ulbach, Desrosne, Jean Airard, Borgab voltak a vendégek. Aztán vonzotta a három legszellemdúsabb parisienne: Mme Daudet, Bernhardt és Adam. De főleg a ház úrasszonya...

A grófnő korának első asszonya. Hotelje egy múzeum. Kincses bútorok, álomszőnyegek, csodás bronzok, Correggiok, Memlingek, Hobbemák, Delacroix-k, Guillaumettek az antik brokáttal bevont falakon és faragott állványokon. A grófnő társasága osztályozva volt. Minden hétfőn vagy nyolcszáz embert fogadott, ezek egynegyede már hivatalos volt a hónap első péntekjének estéyleire, minden pénteken már csak ötven lett beinvitálva, hétfőn csak húsz ebédelt nála, amikor Sully Prudhomme ült a főhelyen és szemben vele, fekete bársonyban, drága csipkéekkel, nyakán egy keskeny vérvörös szalaggal, csodás szép nyakát és vállait bámultatva a háziasszony. Ezekon a petit-dinereken mindig ott találjuk Zsigát.

Nemcsak asszonynak volt kiváló és különös példány a comtesse, de írónak is. „Maxime de la vie”-je a legpompásabb, legelsőrangúbb gondolkozó fő könyve. Káprázatos, szinte wildei szellemesség és életfilozófia:

„Nem félek az Istentől, ha mindent tud.”

„Amit valakinek mondunk, az a fele sem annak, amit tőle eltitkolni igyekszünk.”

„Fájdalmunk csak untatja azt, akit el nem szomorít.”

„Aki egy házasságot összeboronált, az rendesen egy ösmerősét áldozza fel egy barátjának.”

„Ha el akarod űzni az unalmasokat, untasd őket.”

„A szellem játszhatja a szívet, de a szív nem a szellemet.”

„A nagy szellemek az életben úgy keresik egymást, mint a honfitársak a külországokban.”

„Mi a kacérság? Ígérni és azt nem állani, eldobni és visszatartani.”

Ezernyi ilyen szellemszakra pattant ki ebből a fényes asszonyi elméből. Képzeltetni, milyen érdekes és értékes volt egy ilyen hétfő esti szellemi szócsata. Goncourtok pennájára való. Pótolhatatlan veszteség, hogy ő, - mint azok, - nem vezetett naplót. A gall esprit quintessenciájának maradandó emléke lett volna. Az intimus felesérsztal mellett „a percnek áldoztak mindent s a percet lehetőleg olyanná kívánták tenni, aminő még addig nem volt”. A legexotikusabb, bűbájos szellemvirágok nyílása volt.

Természetes, hogy embernek kellett lenni a talpán és a fejében, aki ott helytállott. Justh pedig tökéletes ember...

* * *

A legízletesebb pezsgőnek is csömör a vége.

Ilyenkor menekült Párisából, a Nagyalföld pusztájára, csöndes Szentetornyára.

Az őszi kúria, a hatalmas jegenyék, a vadvirágok a gyopárosi réten, a ház mese-mondó ósdi bútorai, de főleg a parasztjai tiszta egyenes értelme és szólásai vonzó-ták. Az öreg kondorosi bojtártól tanulta az élet mottóját: „valahogy csak lesz, sehogy sohse volt” és mindhalálig használta levélpapírosán s egyéb apróságain. Velük, köztük élt. Ösmerte őket kívül-belül. Ezt „Gányó Julcsá”-ja mutatja meg legjobban. Élt annak minden alakja, magam is szemtől-szembe láttam őket.

Egyik szenvedélye volt velük színházosozni. Parkjában, Isten szabad ege alatt, öreg fák, bozontos bokrok voltak a természet adta dekorációk. A gyepen a néző-közönség. Nyári alkonyatkor játszottak a válogatott lányok, legények. De nem a falusi műkedvelők kedvelt és obligát népszínműveit, hanem – klasszikusokat. A régi görögöktől – Moliéreig. Nem beléjük nyomorítva, hanem az értelmükre bízva. Egy – talán a legjobban és mindenkit meglepően sikerült – előadás színlapját őrzöm:

SZENTETORNYAI KÖRSZINHÁZ

Augusztus 16-án

A KINCS

Plautustól

SZEMÉLYEK:

Élvezet – Puskás Lidia

Megaronedes – Czombos Mihály

Inség – Kis Rózi

Philto – Kulcsár Pál

Charmides – Éliás József

Lysiteles – Györgyi József

Lesbonikus – Czombos István

Stasimus – Rajki István

Callicles – Zana István

Sycophanta – Máté Lajos

Kezdetre 5 órákor.

Kétkézi munkások, dohányos gányók olyan előadást produkáltak, hogy a meghívottak és hozzátértők szeme-szája elállott.

A „legényházban” elfoglalt szobái az igazi, vérbeli gyűjtőre vallottak. Indiai újtjáról mesés bronzokat, álomszerű fátyolhímzéseket hordott össze, egy múmiát kedvelt virága, a piros muskátlik erdeje vett körül. Könyvtára nagyízlésű kötésekben, csupa remek, válogatott munka. Ott töltöttük a pihenés óráit.

Ha épp társaságra vágyott, telegráfozott Párisba, Londonba, Pestre, a Nyírségbe és menten ott termettek, akik szerették, akiket szeretett. Életmódja, étkezési rendje a már megszokott franciás volt. A pazarul terített ebédlőszoba hatalmas asztalát nagy vendéglátások idején úgy ültük körül, ahogy a néhai kolozsvári cigányprímás, aki Londont járt a vigasságos walesi herceg gavallériájából s mesélte: „egy király, – egy cigány...” A szellem princei mellett egy-egy tanyai paraszt. Worth remekének szomszédtságában ünnepi, ezüstpitykés kék mándli, a new-bondstreeti frakkok között nagyvirágos, suhogós selyem viganó, nehézrojtos nyakbavetős kendő. Tíz óra multán

engem – a gyereket – aludni küldött. Asztalbontás virradóra volt. – Nem egyszer, mikor a céccó végén elcsendesedett a ház és már egy vendégszobában se égett a gyertyavilág, besurrant hozzám, felköltött, a cipőt hónunk alá szorítva, harisnyás lábbal osontunk végig a folyosó kőkockáin s a kert mögött könnyű bricska várt és Czombos Jóska röpítette a paripákat, ki a Gyopáros kellős közepire. Leterített medvebőrök, pompás italok, illatos cigaretták vártak. Hanyattféküdve lestük a hajnal pirkadását, az első pacsirtaszót és élveztük a füstjeinkkel szálló vadvirágok mézes illatát.

Azután messziről odacsendült az Orosházáról kiharangolt öreg Purcsi szordinós muzsikája. Zsiga két kedvenc nótája: „Ki tanyája ez a nyárfás...” és „Már én többet kocsislegény nem leszek...”

A legszebb órák elmúlt életemben...

* * *

Páris volt életpezsdülése. Tornya a nyugalma, Budapest egy közbeeső szürke stáció. A potemkini városnak nem volt szellemi élete. Amit a francia szalonnak nevez, ahol a szellem, a születés, a mód, a rang, a munka található, arra a magyar fővárosban nem talált. Egy-két jó órát csak a Váci-utcai Korona kávéházban tudott tölteni, ahol az írók tanyáztak. Neki a „grande vie” kellett...

A múlt század elején a Karacsok, Vitkovicsok, Méreyek, Gyertyánffyak, Gyöngyössyek, Fáyak, Csapók úri házának fehérasztalánál találkozott a magyar renaissance. Főleg Fáy Andráséknál. Nagyszerű képét adja ennek egyik versében az ifjú Zichy Antal:

„...Fáy András háza körében
Mely a Szívesség s a Múza tanyája vala,
Ó igen, ott láttam legelőször a Szózat íróját
És a komoly Bajzát, s Toldyt, a műszeretőt,
És a kemény Kont költőjét, s Gaált, aki híressé
Tette Peleskét, meg hát az öreg Szemerét,
Elsőt tán, ki meleg keblére ölelte Petőfit,
S mindig sírni tudott lángeszű verseinél!
Ott termett a »Fóthi dal« is; és hány szép, nemes eszme
Lón elhintve s erős karra emelve legott.
Megfordult ott Széchenyi is, Kossuth s a hazának
Akkor is oszlopa már, a haza bölcse: Deák.
Schodelné egy dalt zengett el, Lendvayné tán
Egy verset s követte Egressy vagy Megyeri...”

Azután a szervilis Petrichevich-Horváth, majd a hatvanas években Hajnalka (Rózsaági Antalné), aki Dumast és Marie lányát látta vendégül egy olyan fényes estély keretében, melyet évekig emlegettek, Csekonics grófné, Pulszky Ferencék, De Gerandóék, Blaskovich Miklósné próbálkoztak. Aki leghivatottabb lett volna a

közkedveltség és becsülés révén, Prielle Kornélia asszony, nem élt nagy társaséletet, irtózott a tömegetől. Károlyi György gróf özvegye, Hollóssy Kornélia, és ha itthon volt a bajor király kegyelte Bulyovszky Lilla, mutattak ugyan fel némi eredményeket, de az ő szalonjuk élete se volt hosszantartó. Még legtöbb eredményt a Wohl-lányok, Stefánia és Janka értek el. Házukat szívesen látogatták: Liszt Ferenc, Haynald, Arany János, Rosti Pál, Szerdahelyiek, Eötvös, Kemény Zsigmond, az Ábrányiak, a Pulszkyak, Falk, Bókay, Tóth Lőrinc, Vámbéry, Gyulai, Lévy, Hollánék, Beksicsék s a fiatal generáció. De ez se volt az igazi, Wohlék maguk nem adtak fényt, csak a vendégek aranyozták az ő hajlékukat. Beniczkyné is akart valamit, de belebukott a sok kanapé-kérdésbe. Ha egy író főrend volt vagy ordó díszítette, csak azt tessékelté ahhoz az asztalhoz, ahol v. b. t. t.-ék szürcsölték a teát...

Zsigát a pesti társasélet sivársága, mesterkéltisége, szegénysége kétségbe ejtette. Lámpással keresett valakit, egy dámát; neve, szelleme, összeköttetései, műveltsége, tapintata a maga úri házánál megteremtse a magyar szellemi élet központját, ahová mindenki örömmel, szívesen megy. Előbb a szellemdús Veres Pálnéra gondolt, ahol már rendes otthona volt a „kis akadémiának”, de akinek helyzete mégsem mindenben fedte Zsiga kívánságait. Végre rátalált. Gróf Csáky Albinné Bolza Anna grófnő személyében. Aztán szétrepültek a városban az első aranysegélyű, duplacímeres kartonlapocskák, az invitációk. A fényben ragyogó Andrássy-úti palotácska termében ott volt mindenki. Mágánások, honatyák, írók, festők, szobrászok, tudós professzorok, muzsikuskok, színészek és világszép asszonynép. Csak a legfontosabbat nem lehetett ott találni: a kedélyt. Pedig az úrnő csupa tapintat és leleményesség volt. Idegenek álltak szemben idegenekkel. Egy Jókai, Mikszáth, Benczúr, Berzeviczy, Falk, Rákosi vagy főrendek, vagy politikusok lévén, könnyen találtak társaságra. Vámbéry, Hubay, Popper, Stróbl, Perotti rendjeleikkel jól dekoráltak, hogy megkülönböztetettebbek legyenek. A többiek, – szép nevek, igaz talentumok, – csak úgy lézengetek a szobák során, vagy egy-egy komájukkal diskuráltak. Még néhány főszerkesztő az ambiciózus öregurak társaságában, vagy a sportújság redaktora a fiatal gavallérok között csak lavírozott ideig-óráig. Láttuk Zsigán, hogy bántja a kudarc.

A grófné és Justh, – még két vagy három rout után, – szomorúan látták a koraszülött, gyöngye csecsemő-ábránd kimúlását. Azóta néhány gazdag és kultúrált lipótvárosi úriház asszonya egy-egy időre valahogy nyélbeütötte a dolgot. Ma már csak shimmy kell...

* * *

Zsiga nagybeteg lett. Pusztult a tüdeje. Egyiptom után a Riviérán keresett gyógyulást. Tudta pedig, hogy vége van...

Csak az szomorította, hogy mennyi témája van megíratlan.

Cannesban halt meg, 1894. október 9-ikén.

És harmincnégy éves volt!

Ott ült a nyitott ablaknál, puha takarókba burkoltan, – ahonnan annyiszor csodáltuk a tenger játékát, – lent üde, rózsás angol misszek, „az élet tavaszai”

hajigálták a teniszlabdákat, fel-felkacagtak hozzá, és egy rakett pajkosan röpített be az ablakon egy magnolia virágot... Arcán mosolygás és a hindu „máles” kifejezése...

A formás, puha kezek dobta virágok egy haldokló ölébe estek és pár perc múlva már a zokogó Szentiványi Jóska kérges tenyere fogta le örök álomra a két kék szemet...

Most sokszor álmaim drágán kísértőjét.

* * *

Piros volt a temetési végtisztesség. Csupa piros muskátli minden koszorú, kifosztva az üvegház s a falubéli viskók ablakai. Piros selyem a koporsója. Márványszobor feküdt benne és úgy mosolygott, ahogy csak a márvány tud mosolyogni.

Nyolc daliás parasztleány vitte a szentmihálylovát. Az ő legkedvesebb aktorai. Nyolc lány, talpig fehérben, citromba szúrt rozmarin-ággal a kezükben, ment a koporsó két oldalán. A „vőfélyek” és a „nyoszolyólányok”. Mindnek pergett a könnye. Jóska alig bírta vonszolni magát; a menet élén a gyászfátyolos keresztet vitte...

Oda ásták mély sírgödörét, ahol a színháza állott. Épp a kellős közepére. Soha annyi „lapátos ember”, (ami békési temetésen a legnagyobb megtiszteltetés jele), ott volt minden férfiember a szarvasi tanyáktól a csáki pusztáig...

Később a megtört szülők egyszerű fehér márványkeresztet emeltek tetemei fölé.

Ötletemre, páran még csatlakozva, akciót kezdtünk, hogy Tornyán emléktábla, esetleg szerényebb szobor hirdesse az ő emlékezetét időtlen időkre...

Jókai, Czóbel Minka, gróf Forgáchék, Feszty és Jókai Róza, báró Kempelen Farkas, Stróbl szívesen lettek segítő-társak.

Zsiga édesapja, az öreg, vak Justh István, levelet íratott hozzám:

Igen tisztelt Öcsém Uram!

Igen meghatottak minket hozzám intézett becses sorai, melyben értesít, hogy szeretett boldogult Zsigmond fiam emlékét oly nagyszerűen megörökíteni szándékoznak. Fogadják ezért leghálásabb köszönetünket. Ezen tervről értesültem már a lapokból, különösen a Makói Hirlapból, de nem tudtam, való-e a hír? Nem lehet valami kedvesebb szülőkre nézve, mint az, ha gyermeküket ily kitüntetés éri, azért fogadják még egyszer a résztvevők és elsősorban igen tisztelt Öcsém Uram, forró, hálás köszönetünket. Idemellékelve küldöm a kívánt beleegyezést. Arra kérem egyúttal, szíveskedjék engem időnként működésükről tudósítani. Mi október közepén téli szállásunkra, Budapestre megyünk. Én egy éve betegeskedem, de nem vagyok fekvő beteg. Őszinte tisztelője

Justh István s. k.

Mellékelve:

„Alulírott a legnagyobb örömmel, sőt hálás kifejezésem mellett adom beleegyezésemet arra, miszerint buzgó irodalom pártoló lelkes honfiak és honleányok

által boldogult szeretett fiam, Justh Zsigmond emlékének megörökítése céljából tervezett emléktábla és szobor pusztaszentetornyai birtokomon, mint boldogult fiam születése helyén s ahol műveinek legnagyobb részét is írta, elhelyeztessék és felállíttassék.

Pusztaszentetornya, 1896. október 10.

Neczpáli Justh Istvánné s. k.”

Előttünk: Henczély Károly, közs. tanító, ifj. Kontsek Pál, bérlő.

Pusztában elhangzott szó lett Czóbel Minka lelkes felhívása.

Emléktábla, szobor ma sincs...

Talán megmozdul a „Társaság” szíve?

Nemrég Zsigárol beszélve, a nemes ifjú Geiszt Gazsi adott rá pár ezer koronát.

Olyan szívesen átadnám a szent és szép örökséget, ráteátnám a lelkes terv kivitelét valakire, aki – fiatalabb nálam...

* * *

Pár héttel a temetés után Justh Gyula meghívott néhányunkat, válasszunk valamit emlékül a drága barát hagyatékából. Tárva állt előttünk a dúsgazdag ifjú kincsháza. Én szerényen két ezüst kézelő-gombot választottam és kértem. Meg is mosolyogtak érte.

Azért akartam ezt, mert láttam, hogy leggyakrabban viselte, és mert tudtam a történetét; azokból a szűzmáriás ezüst huszasokból készült, melyeket Kossuth először veretett és maga ajándékozott volt Zsiga nagyanyjának.

Arcképe mellett őrzöm az egyiket. A másik valakié Pozsonyban, aki nekem egykoron legkedvesebb volt az egész világon...

* * *

Mikor Wohl Janka házánál utoljára gyűlt össze a társaság, már nem csak a meghívottak és választottak előtt nyílt meg az ajtó. A kedves, meleg otthon. Licitációra gyűlt össze a közönség. Jó barátokat kegyelet, hiénákat az üzlet hozott oda. Szegény, negédes kis Janka, talán a sírjában is megfordul, ha meglátja, micsoda vegyes a társaság az ő szép, gondos birodalmában!

„Egy Krisztus-fej! Gipszből!”

Halálos csend. Azt hittem verekedni, tülekedni fognak érte.

Annyi jó barátja volt ott, meg lekötelezettje Justh Zsigmondnak, tisztán szerénytelenség lett légyen, ha én aspirálok rá...

Öt forint először..., másodszer..., harmadszor ..

Torkomat fojtogatta a sírás, feljajdulás...

Egyszerre előlép a háttérből jó Hubay Jenő uram, nagyobb summa bankópénzt dob az asztalra, indul kifelé a szoborral, – de közben megvetéssel néz körül és végigmér szempillantása egypár ficsúrt, irodalmároskodót, álbarátot...

Illő kegyelettel őrizi ma is Margit-rakparti palotájában az „értéktelen” gipszfigurát, Stróbl mestertől..

Sidney Carton [Rozsnyay Kálmán]²²

CZÓBEL ISTVÁN

Lehunyta távolbalátó szemét, a nagyőri várban 1932. április 30-án tért nyugalomra. Ott temették el a Poprád parti poétikus kertben hajadon leánya mellé, kit három év előtt vesztett el.²³

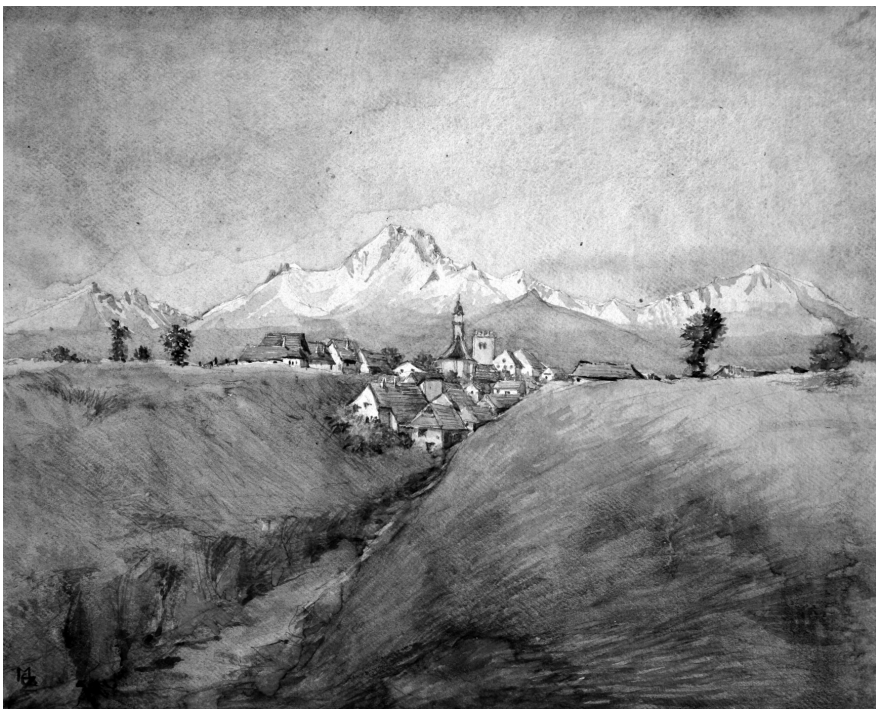
Czóbel Imre cs. és kir. kamarás és felesége, gróf Vay Evelina elsőszülött fia, István, Anarcson, Szabolcs megyében látta meg a napot 1847-ik évében a múlt századnak.

Kiválóan nagy szellemi és testi erővel volt megáldva, hozzá egy rendíthetetlen, soha meg nem alkuvó jellem, mely már gyermekkorában élesen rajzolódott: egyszer nagyatyjának Vay Ábrahámnak, gyermeki szeszélyből vagy Isten tudja mi okból, nem akart kezét csókolni. Anyja, hogy rávegye, egy mellékszobába csukta. Midőn megnézni ment, mit csinál a gyermek, a pici fiúcska az ágy alól kukucskált ki, összes ruhácskái szépen csomagba kötve, s dacosan mondta: vegyen vissza mindent, amit adott, én szegény leszek, de rossz. Ilyen volt ő az étellel szemben is. Ha valahol «haszon» kínálkozott, nem fogadta el még a legtisztességesebbet sem, mert az ő mentalitásában a «haszon» és «tisztesség» fogalma nem fedte egymást. Mint legelső benyomást emlegette az 1849-ben Szabolcsban átvonuló muszkahadsereget, különösen, hogy habzsolták torzonborz katonák a nyers uborkát, éretlen dinnyét.

Tanuló éve alatt is feltűnt élénk felfogása, mélyreható esze. A sport terén erő és ügyesség gyakorlatában mindig elől járt. A zajló Tiszát átúszni, fuldoklókat

²² *Napkelet*, 1, 1923, 4. 318-327. – írását *Egy litterary gentleman* címmel, némi változtatással újraközölte: Rozsnyay Kálmán: „*Öreg diák élő emlékei.*” Budapest, 1943. 122-128. – Rozsnyay Kálmán (1871-1948) színész, hírlapíró, műfordító. Egy ideig a Mintarajziskola növendéke volt, majd újságíróskodott s több színésznek állt. 1898-ban Londonba költözött s Oscar Wilde személyi titkára volt. 1905-ben nőül vette a nála évtizedekkel idősebb Prielle Kornéliát. Második felesége Dapsy Gizelle (Nil) költő volt, akit 1910-ben vett feleségül. Mindketten Ady baráti köréhez tartoztak. Ld.: Tabéry Géza: *Két kor küszöbén.* Bukarest, 1970. 86-89.; Bíró-Balogh Tamás: A Holnap társaság „botrányos” kültagja. Rozsnyay Kálmán Nagyváradon. *Tiszatáj*, 62, 2008, 11. 115-135. – Mednyánszkyval is kapcsolatban állt, 1911 körül írta Bécsből Miri húgának: „Múlt héten itt volt Wolfner és Rozsnyai barátunk, aki még mindig pártfogol, olyan dolgokat mutatott meg nekünk, amelyeket nélküle sohse láttunk volna. Magángalériákat és modern, felbecsülhetetlen értékű műkincseket is. Rozsnyay itt a legmagasabb körökben otthon van és az irodalom és művészet hírességeinek meghitt tegező barátja, minden prüd lélek borzalmára.” *Mednyánszky-olvasókönyv.* Szerk. Markója Csilla. *Enigma*, 7. 2000. no. 24/25. 141.

²³ Czóbel Marianna (1890-1929).

3. Czóbel Margit: Nagyőr, 1930-1940 körül.

Akvarell, ceruza, papír, 30 × 37,5 cm

Itsz.: AVU SNG Fond Mednyánszky, fotó: Fotoarchív SNG,

© Slovenská národná galéria, Bratislava

kimenteni, égő falvakban a legveszélyesebb helyeket oltani, említésre sem érdemes gyakori esemény volt életében. Hová bátorság és gyors elhatározás kellett, első volt az elsők között.

Pozsonyban végezte a jogot. Jogászok módjára víg cimborákkal néha zajosan is mulatott, de soha nem kártyázott és soha adósságot nem csinált. Ezt sem tartotta «tisztességesnek». Pozsonyból a zürichi Polytechnikumra, innen a hohenheimi, majd a magyaróvári gazdasági akadémiákra ment.

Németországban megismerkedett Haeckel,²⁴ Prof. Jáger,²⁵ Dr. Siemens²⁶ s más kiválóságokkal. Ezen vezető szellemek behatása alatt rokonszenvezett a darwinizmus materialisztikus világnézetével, de ez lassan, bár elfogadta a tudományos tételeket – egy sokkal magasabb spirituális érzés- és szellemvilággá fejlődött benne.

²⁴ Ernst Heinrich Philipp August Haeckel (1834-1919), zoológus és filozófus, Darwin eszméinek németországi terjesztője, de önálló fejlődéelméletet is kidolgozott.

²⁵ Gustav Jáger (1832-1917), német zoológus és orvos.

²⁶ Ernst Werner Siemens (1816-1892), mérnök.

Ez evolúció ideje alatt írta műveit: *Die Genesis unserer Kultur, I. Die Entwicklung der Religionsbegriffe, II. Die Entwicklung der sozialen Verhältnisse, III. Die Entwicklung der Schönheitsbegriffe.*²⁷

Előbb magyar nyelven tervezte e műveket, de látva, hogy nálunk nem sok érdeklődésre talál, Lipcsében a Lotus Verlagnál adta ki.

Prófétai szemmel látta a jövőt. Régen, mielőtt Spengler megírta volna pesszimiztikus felfogását a nyugati birodalmakról, már ő jelezte a pusztulást. Gróf Károlyi Sándor, kivel sokat dolgozott együtt,²⁸ egyszer szemére is vetette: «Minek ez a Cassandra hang?» Íme, Cassandra szólt és – Trója elpusztult.

Czóbel Istvánnak, a rajongó, izzólelkű hazafinak is meg kellett érni Magyarországon területben és lélekbéli összezsugorodását, Európa, Amerika bomlását s az általa annyira meglátott világhatasztrófát.

Amennyire tőle telt, igyekezett e katasztrófa megállításán. Szóban és írásban figyelmeztette az embereket: «Ne tovább ezen az úton!» Szeretett volna a sajtóban egy orgánust találni, mely elharsogná óva intő szavait, de azok, kik érdeklődtek e szavak iránt, minden legkisebb áldozattól is elzárkóztak. Mikor tanulmányai végzetével hazatért az atyai földre, hogy gazdasági tanulmányait gyakorlatilag is értékesítse, minden irányban a nép sorsával, a kultúra emelésével foglalkozott. Fogyasztási szövetkezetek, önkéntes tűzoltók, gazdasági egyesületek létrejöttén fáradozott. Birtokát a parasztságnak akarta bérbe adni, de mindenütt csak kishitűséggel és gyanakodással találkozott. Terveit lekicsinyelték, tevékenységét megbénították.

1889-ben nőül vette Mednyánszky Margit bárónőt, a zseniális br. Mednyánszky László festőművész testvérhúgát. Ideálisabb házasságot elképzelni sem lehetett. Férj és feleség minden gondolatot, minden érzést megosztottak. Irodalmi és filozófiai munkásságában Czóbel István nevében lelte meg valódi segítőtársát, ki csodás memóriájával, nagy tudásával számtalanszor megkönnyítette nehéz munkáját. Vendégszerető házuk központja lett a szellemi életnek s ki oda bekerült, jól érezte magát ez épp oly kedélyes, mint szellemes körben. E boldog családi életnek a háború vetett véget. Egyetlen hős fiúkat elvitte, elnyelte a nagy világégés. Utána jött Magyarország siralmas sorsa. A nagyőri vár is a csehek uralma alá került. De ők mind e megpróbáltatásokat hősiességgel viselték. Hittek a feltámadásban minden vonalon. Czóbel István élete művén tovább dolgozott s elkészítette filozófiai munkájának összefoglaló kötetét.

Ez a mű még nem látott kiadást. Nem érdeklődtek iránta az illetékes körök, mely közöny főképp azért bántotta íróját, mert meggyőződése volt, hogy talán visszatartja az emberiséget a halálfutamtól, melyet ő mindig tisztábban látott.

Törhetetlenül hitt a magyar faj életképességében s magasabb hivatásában. Ezért gyűjtötte maga köré az aranyifjúságot, hogy őket egy szebb jövőre előkészítse. S ők, kik könyveit nem olvasták, rajongva hallgatták érdekes és világos előadásait.

²⁷ A mű négy kötete 1901–1907 között jelent meg a Lotus-Verlag kiadásában.

²⁸ Czóbel, a Károlyi Sándor nevével fémjelezhető konzervatív agrárius mozgalom egyik vezető ideológusa volt, a *Magyar Gazdák Szemléje* rendszeres cikkírója.

4. Czóbel Margit: A nagyőri kastély, enteriőr. 1930-1950 között.

Akvarell, tus, papír, 48 × 37 cm,

ltsz.: AVU SNG Fond Mednyánszky, fotó: Fotoarchív SNG,

© Slovenská národná galéria, Bratislava

Tényleges politikával nem foglalkozott, de annál jobban a szociális állapotok javításával, a tiszta magyar érdekek felkarolásával, a historikus érdeklődés és érzés felébresztésével. Baráti körben többször tartott előadást e dolgokról.

Ő minden gondolatmenetet német alaposággal a kezdetek kezdeténél folyósított, hogy aztán magyar temperamentummal és tőzzel vigye tovább a konklúzióig, mely mindig oda csúcsosodott: hogy *idealizmus nélkül a materiális élet is mindig sivárabb és nehezebb lesz.*

Anonymus²⁹

²⁹ *Napkelet*, 10, 1932, 9. 627–628. – A nekrológ szerzőjének kilétét nem sikerült megállapítani, de az bizonyos, hogy Czóbel István baráti köréhez tartozó személyről van szó.

„EZEN TÁRGYAK CSALÁDI VONATKOZÁSA...”

A CZÓBEL–MEDNYÁNSZKY-KÖR LEVELEIBŐL (1888–1920)*

Malonyay Dezső¹ Czóbel Istvánnak

[1888?] I/22. Paris, 37. rue de Vaugirard

Igen Tisztelt Uram,

köszönöm, hogy megtisztelt a levelével, előre meg voltam róla győződve – Zsiga barátunk² jelezte, – hogy amit mondani fog, az komoly és tartalmas lesz. Jó volna köröztetni a pesti szerkesztőségekben – hátha végig olvasnák! Nagy messziről hajlandó az ember a jobbat hinni.

Boldog volnék, ha csakugyan sikerülne a tervünk, az a szerkesztőség reményem így gondolkoznék, vagy legalábbis azon iparkodnánk, hogy így gondolkozzék. De kérem én is csak egy lelkes baráti körben megpendített tervet³ újságotam azon

* A leveleket közreadja: Bardoly István (Forster Központ, Budapest), Katarína Beňová (Katedra dejín výtvarného umenia, Filozofická fakulta, Univerzita Komenského Bratislava), Markója Csilla (MTA BTK MI, Budapest). A levelek lelohelye: Bratislava, Slovenský národný archív, Fond: Archív šľachtických rodín Mednyánszky – Czóbel, ltsz.: 1488/2000, 1612/2003, illetve Levoča, Štátny archív v Levoči, Fond: Strážky, 40. doboz. A Lőcséből származó anyagot külön jelöljük. A leveleket az érvényben lévő helyesírási szabályok szerint központosítottuk. A német nyelvű leveleket Hessky Orsolya (MNG, Budapest) fordította.

¹ Ld.: Fontosabb szereplők.

² Justh Zsigmond. Ld.: Fontosabb szereplők.

³ Egy folyóirat alapításának tervét Justh Zsigmond többször is említette leveleiben, így 1888. július 8-án Grünwald Bélának: „Már azért is szeretnék találkozni veled, mert Fesztyvel egy nagy képes revue alapítását tervezjük, amely nem a publikum ízlésének lenne alárendelve, mint az eddigiek mind, de ellenkezőleg a publikum nivóját emelni volna hivatva (tán áldozatok árán is.) Majd 1891. január 28-án Feszty Árpádnának, illetve néhány hónap múlva Szabolcska Mihálynak írta: „A »revue« eszméjét nagyon pártolom, ha jövőre nem kell már utazni mennem, megcsináljuk. Árpád, [Batthyány] Géza, Hubay meg én, mint szerkesztők.”; „Fesztyvel nagy terveink vannak. A »Vasárnapi Ujság«-ból szeretnénk becsületes szellemű revue-t csinálni. Mint munkatársak Feszty s rajtam kívül: Baksay, Czóbel Minka, Szabolcska Mihály, Batthyány Géza (a művészeti rovatra), Pekár (irodalmi heti-tárcák), Petelei, Gozdsu, persze az öreg Jókai stb., stb., illusztrációkat pedig a művészi világ java csinálná: így Mednyánszky, Újváry, Papp stb.” *Justh Zsigmond naplója és levelei*. Sajtó alá rend. Kozocsa Sándor. Budapest, 1977. 481., 551–552., 577., 613–614.

melegében Zsigának, melyből az egymásnak tett ígéreteken kívül még csak a jószándék van meg. Egy jelenleg Londonban tanulmányozó előkelő gondolkozású ismerősünk mondott itt annyit, hogy ő, hazatérve, egy bizonyos összegig hajlandó a vállalat anyagi részéhez járulni. A részletekről nagy általánosságban szóltunk, többféle tervet emlegettünk – hogy megvásárolhatnák az „Élet”-et,⁴ a „Hét”-re⁵ is gondoltunk –, de határozott megállapodás nem történt. Minden bizonnyal közölni fogom levelét vele és Pekárral.⁶ Körülbelül minket is hasonló ideák vezetnek s ők velem együtt nagyon örvendeni fognak, hogy Ön is kész csatlakozni hozzánk. Amint határozottabb formákat kezdenének ölteni a terveink, ugyebár megengedi, hogy azonnal értesítsem?

Részemről – én a havi szemle mellett szavazok, de kivált fontosnak tartok egy „salon”-t a papíros mögé, azaz elé, s ez lenne a tulajdonképpeni szerkesztőség. Egy európai ízlésű és műveltségű dámát kell találnunk a salon élére, egy ilyennek a salonját kell megkapnunk, de aki azért „magyar” legyen. Ez a bajos! Pedig enélkül csak ideákat adhat a Szemle, actiót nem eredményez, csak egy Szemlével lenne több? Nem gondolja?

Pekár barátomat várom vissza Pestről s akkor újra mozogni kezdünk. Bízom az ő erős vállaiban.

Fogadja kérem nagyrabecsülésem kifejezését. Minden tisztelettel köszönti

Malonyay Dezső

Justh Zsigmond Czóbel Istvánnak

[1892. október] [töredék]

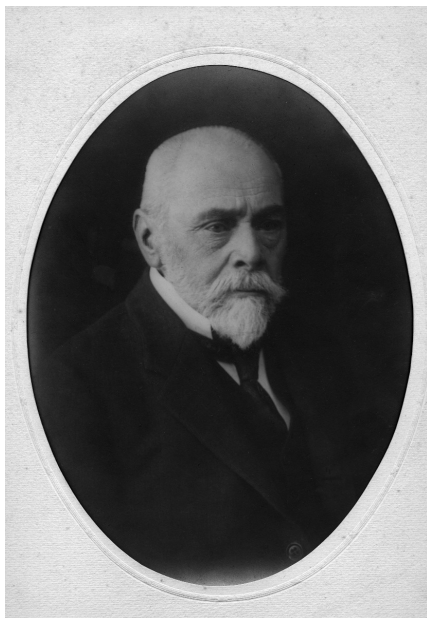
Bizony édes István elég nehéz pár napom volt.⁷ Nem a betegség, de a betegség continuitása. Így hát már soha, soha nem lálalok ki belőle? Fújjon rám egy kissé erősebb szél s én ágyban vagyok. 39° lázaim vannak. Élet ez? Ne hidd, hogy zúgolódom. Isten ments. Hát ez az én sorsom. Bon. De hát kissé sok akadály, annyi, hogy alig látom már tőle a célt. Amint látható, felépültem. Javuló színben (kissé étvágytalanul) pakolok s indulnék India felé. Tulajdonképp most nagy szerencsém is

⁴ *Élet*. Irodalmi, művészeti, társadalmi és közgazdasági folyóirat. Szerk. Katona Lajos, Vikár Béla, Sármay József, Lenkei Henrik. 1892–1895 között jelent meg.

⁵ *A Hét*. Társadalmi, irodalmi és művészeti közlöny. Szerk. Kiss József (1843–1921). A lap 1889–1923 között jelent meg.

⁶ Ld.: Fontosabb szereplők. Mednyánszky Justhról festett portréjáról: Katarína Beňová: Mednyánszky László műveinek gyűjteménye a Szlovák Nemzeti Galériában. *Mednyánszky a pozsonyi Nemzeti Galéria gyűjteményéből*. Szerk. Nagy Imre, Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2006. 23.

⁷ Czóbel Minkának 1892. október 26-án írt leveléből tudjuk, hogy a tüdőbeteg Justh októberben lassan gyógyuló torokgyulladásra esett át. *Justh* 1977. i. m. 628.

1. Czóbel István, Mednyánszky sógora,
1917 előtt. Fotográfia, 23 x 35 cm.
Készült Morawetz Emil műtermében,
Késmárkon. AVU SNG, Fond
Mednyánszky, ltsz.: 20 Fe 6
© Slovenská národná galéria, Bratislava

volt, mert hisz ez a baj a hajón is utolérhető volna,⁸ ott pedig nincs az offrande,⁹ nincs ez meg az. Így hát így voltaképp a legjobb. Aztán meg dolgoztam is ez alatt sokat. Ez se kutya. Meg egy újabb tapasztalattal gazdagabb is vagyok: még nem vagyok egészséges ember, s lám nem is leszek soha. Ezért ugye kár volt az októbert otthon töltenem. Pedig még ezen kívül is milyen körülmények között. Mamának majd minden este van ama bosszantó neuralgikus rohama, amely ellen semmit sem tesz, s orvost sem akar látni. Amellett a faluban¹⁰ is alig voltam e hóban.

Pekár Gyula Czóbel Istvánnak

1894. nov. 1.
Paris, Hotel Cassette
29 rue Cassette

Édes István Barátom!

Nagyon köszönöm szíves soraidat, melyek igen jól estek ama keserű hírlapi polémia közepette, melyre a Zsigáról írt cikkem miatt azzal a lelketlen és szívtelen Herczeg Ferencsel keveredtem.¹¹ Az ügynök nincs vége, utolsó cikkem óta, 26-óta egyre-másra várom a kihívását. De sejtem, hogy a ravasz sváb nem fog akarni ide kiutazni.

⁸ Justh Zsigmond gyógyulása érdekében nagyobb utazásra indult, mint Czóbel Minkának írta 1892. október 3-án: „Novemberben pedig valószínűleg déli vidékre kell mennem, tán Korfuba előbb, majd Görögországnak, Egyiptomba. Anyám legalább így óhajtja – nekem? van is kedvem, nincs is.” *Justh* 1977. i. m. 626.

⁹ áldozat

¹⁰ Szenttornnyán [Békés m.], itt volt egykor a Justh család birtoka és kastélya.

¹¹ A Justhról, illetve regényeiről szóló Pekár cikket Justh Zsigmond még olvasta és 1894. október 6-án megköszönte (*Justh* 1977. i. m. 727.), de a cikkből – mire megjelent – végül nekrológ lett: Pekár Gyula: Justh Zsigmondról. *Pesti Napló*, 1894. október 13. esti kiadás, 1-3. Ebben utal arra, hogy egy „az utóbbi években oly nagynak megtett magyar írónak” megjelent egy írása, melyben cinikus módon képes volt „Justhnak az egész életét elferdíteni” s ez Justhot nagyon megviselte. (egyébként Herczeg Ferenc is írt egy szignó nélküli nekrológot Justhról: [Herczeg Ferenc]: Justh Zsigmond. *Budapesti*

Eh, amit abban a cikkben megírtam, tartoztam azzal a Zsiga emlékének! Írtam volna hamarabb, hogy megköszönjem örvendetes keresztapaságomat¹² is Mariska nővéreddel való spirituális rokonságba való hozatalomat, de időközben – tudnod kell – máris kis keresztfiam született: Malonyayéknak lett egy kislánya: na és ennél való bábáskodásaim foglaltak el annyira, hogy alig juthattam egy hétig a pennához. No de most teljes szívvel fordulok és küldöm atléta kézzorításomat trónörökösöd kicsi kacsójába, akinek megjövetele bizonyára épp oly örömet okozott kis empire-testvércéinek, mint a papának meg a mamának. Az isten éltesse sokáig! Bár tudom jól, sokkal gyarlóbb ember vagyok, mint a boldogult Zsiga, ki annyira tiszta és nemes volt, de tőlem telhetőleg igyekezni fogok az ő emlékéhez méltó lehetni! Karácsonyra vagy januárra valószínűleg hazakerülök vizitbe: akkor remélem, megismerkedhetem keresztfiammal s mint egyszer bár nem keletről, hanem napnyugatról jövő május király, eleget tehetek kedves funkciómak. Addig is az isten óvja minden betegségtől.

A Zsiga temetése! Istenem, istenem, milyen szomorú lehetett az! A parasztjait leszámítva két ember volt hát csak jelen azok a kevesek közül, akik úgy szerették őt megérteni. Istenem, mennyire emlékeztethetett a Gustave Flaubert temetésére, melyet olyan szépen írt le Zola.¹³ Vanitatum vanitas.¹⁴ Az egészben csak az a legszomorúbb, hogy azoknak, akik vérbileg a legközelebb állanak hozzája – soha, de soha még csak fogalmuk se volt arról – ce que c'étaient notre pauvre Zsiga!¹⁵

Kézcsókomat a bárónőnek és nővérednek – szerető hű barátod

Gyula

Hírlap, 1894. október 10. 1–2.) Herczeg néhány nap múlva választ írt Pekár írására. Elismerete, hogy valószínűleg *Az öreg és a fiatal* c. írására gondolt Pekár, de azt nem Justh életéről vagy ellen írta, hanem a „magyar dekadensekről”. Írását csak a „gyanakodásig érzékeny beteg” érthette félre. Ld.: Herczeg Ferenc: Justh Zsigmond. *Budapesti Hírlap*, 1894. október 15. 3. A vitát Pekár és Herczeg párbaja zárta le 1894 novemberében. Justh kezdetben – még ha fenntartásokkal is – rokonszenvezett Herczeggel. Épp Pekárnak írta 1892-ben: „Ismerkedj meg Herczeg Ferencel qui après tout, nagyon kezd nekem írásából tetszeni. Dacára – az általános lelkesedésnek. Valami igen bájos van abban, amit ír. Furcsa epitheton egy volt huszártiszt irataira. De hát leírom, ahogy érzem.” Justh 1977. i. m. 602–603.). Majd egyre szaporodtak csípős megjegyzései, míg 1894-ben már Czóbel Minka kapcsán írta Pekárnak, hogy az „nem olyan hitvány pástétom, mint Ohnet-Herczeg kollégánk” (Justh 1977. i. m. 692.). – Elhidegülésük okának Herczeg Ferenc egy óvatlan, Justhot sértő kijelentését vélte, melynek következményeként Justh írt egy „kulcsnovellát, amelyben nem nevezett meg engem, de bizonyos külsőségek után mindenki rám ismerhetett, abban rám sütötte, hogy egyáltalában nincs tehetségem, irodalmi szerencsevadász vagyok. Én visszavágtam, elég kíméletlenül.” Ld.: *Herczeg Ferenc emlékezései*. Budapest, 1985. 285–286. – Justh *Snobok* c. novellájáról van szó, amely 1893-ban jelent meg *A Hétk*ben.

¹² Ifj. Czóbel István (1894–1916?). Czóbel István és Mednyánszky Margit fia. 1916-ban eltűnt az orosz fronton.

¹³ Emile Zola: L'enterrement de Flaubert 11 mai 1880.

¹⁴ Minden hiábavalóság.

¹⁵ Hogy ki volt a mi szegény Zsigánk.

Pekár Gyula Czóbel Istvánnak

Budapest, Üllői út 31.
[18]96. aug. 18.

Édes Istvánom,

László¹⁶ már azt hiszem, közöttek van, s bejelentette az én vizítemet, melyet én most ismétlek, kérvén fogadjátok be pár napra ősrégi misztikus váratokba a párisi misztikust!

Rég ellátogattam volna már hozzátok, de az a 18 nap alatt, amióta itt vagyok, egyebet se tettem, mint állandóan az orvosnál ültem s kegyetlen sokat szenvedtem. Egy óriási csonthártyagyulladás jöttem meg, mely majd elvette a szemem világát, fületem s végül közel kerülvén egy meningitis majd elvette még az életemet is. Ma operálták a számat három helyen is és most már reményteljesen javulok, úgy hogy azt hiszem, nemsokára elszabadulhatok ebből a meleg városból.

Köszönöm a Kacziányi¹⁷ sürgőnyeit. Lászlónak mondd meg, hogy köszönöm a levelét és küldeményét, de hogy a párisi ládáját az apám közraktári hivatalnokai már kiváltották s itt van nálunk.

Kár hogy nem vagytok most Pesten. A László buddhistája révén egy valóságos hindu fakírral vagyunk most itt mindennap, akiből a legmeglepőbb ideákat szívjuk magunkba.¹⁸ 24 éves, a legszebb emberek egyike, és dinasztiája „Gengis Khan-tól”¹⁹ származik. Históriai és philosophiai műveltsége pedig egyenesen ámulatba ejtő. Modora olyan méltóságos, mint egy istené. Pszichikai ereje óriási. Csak egy apró-

¹⁶ Mednyánszky László.

¹⁷ Kacziány Ödön (1852-1933) festő. Münchenben és Párizsban végezte tanulmányait. 1876-1877 között Zentán rajztanár. 1895-ben közös kiállítása volt Mednyánszkyval.

¹⁸ Testvére visszaemlékezései szerint Mednyánszky 1889-ben Barbizonban ismerkedett meg a buddhizmussal és teozófiával. „Nagy Sándor visszaemlékezései is azt bizonyítják, hogy az 1890-es években már ismerte a többek közt a párisi és bécsi művészkörökben is rendkívüli hatást gyakorló teozófiát és követőit, például az 1892-ben fellépő Rózsakeresztes Csoportot.” Gellér Katalin: A szimbolista Mednyánszky. *Mednyánszky zo zbierky Dr. Lea Ringwalda. Mednyánszky dr. Ringwald Leó gyűjteményéből. Mednyánszky from the Collection of Dr. Leo Ringwald.* Ed. Július Barczy. Bratislava, SOGA, 2012. 44-45. Élete végéig tanulmányozta, jegyzetelte e tanításokat. - Ilyetén érdeklődéséről közismert volt, amint azt több kortársa is megörökítette, így pl. Rozsnyay Kálmán is: „A nyilvánoságot kerülő Mednyánszky László, az Operával szemben, egy kis harmadrangú kávéházat kedvelt. Vagy a ligeti gyorsfotográfus mesterrel, Helfgott bácsival oktatták egymást a teozófus tanokban, vagy intímabb körét: Gömör Olivért, Ferenczy Károlyt és Ferencet, Malonyay Dezsőt, Katona Nándort, Papp Ferencet, szerény csekélységet téríté a buddhizmus nirvánájának. Ebbe a kis putikba [!], a nagy művész társaságáért nem egyszer betért Csáky Albin is feleségestől.” Rozsnyay Kálmán: „Öreg diák élő emlékei.” Budapest, 1943. 146-147.

¹⁹ Dzsingisz Kán.

ságot említek: egyszeri rámnézéssel elállította a leghevesebb fogfájásomat. A jövő hetek folyamán 8 napig fog Pospesch²⁰ (a buddhista) révén felállítandó vegetáriánus restauriozis egy fülkéjében aludni! Természetesen belépti díj nélkül, mert hisz ő vallásos okokból jött Európába, hogy felvilágosítsa a nyugatiakat, akikből a kultiválatlan belső erőkről, a magasabb öntudatról, melyek minden emberben megvannak, hát ismeri Spencert,²¹ az összes túl okosokat, beszél kilenc nyelvet, és ritka erejű logikus. Jó barátok vagyunk: múlt este hosszan vitatkoztam vele a deduktív és induktív logikáról – a magyarok eredetéről s az okkultista dolgokról egész cikksorozatot fog írni a „Bpesti Naplóba”, új lapomba!²²

No de remélem legközelebb személyesen fogok referálhatni róla. Pospesch egy theosophista egyletet akar itt csinálni Pesten. Jó idea, mi? Én szívesen segíték neki. Kezeit csókolva a bárónőnek maradtam igaz barátod

Gyula

Lászlót ölelem.

Mednyánszky Dénes²³ Czóbel Istvánnénak

Wien, VII. Schottenfeldgasse, 83.
1902. Jan. 20.

Kedves húgom!

Reményilem hogy a kedves beteg a szeretetteljes ápolás és a jó orvosi gondozás alatt szerencsésen előrehalad javulásában és súlyos állapotának fájdalmai eddigelé már legyőzettek:²⁴ szívemből örvendeni fogok ha erről általad vagy Janka²⁵ által kedvező

²⁰ Pospesch (Pospesch) neve két alkalommal is előfordul Mednyánszky László feljegyzéseiben, de személyéről semmi közelebbit nem tudunk. 1911-ben egy álmát írta le Mednyánszky: „Minku Pospesch is ott volt. Sokat beszélgettünk. Minkunak akartam valamit mondani, de nem voltunk egyedül”, majd 1917-ben, amikor viselkedési, illetve lelki típusokat sorol fel: „Még fejlettebb Pospesch, Ödön. Pospesch és Ödönnél már nagyon érezhető a szellemi fejlettség.” *Mednyánszky László feljegyzései 1877-1918. Válogatás a festő kiadatlan naplófeljegyzéseiből.* Szerk., sajtó alá rend. és jegyzetek: Bardoly István. A szerk. munkatársa és bev. Markója Csilla. Budapest, 2003. 203., 344.

²¹ Herbert Spencer (1820–1903) filozófus, szociológus.

²² A *Budapesti Napló* 1896-ban indult Vészi József szerkesztésében; Pekár és Lyka Károly is a munkatársak között volt.

²³ Mednyánszky Dénes (1830–1911) geológus, a festő nagybátyja. Ipolyi Arnold és Rómer Flóris voltak nevelői Pozsonyban, majd Bécsben és Berlinben tanult. 1867-ben selmeci kamaragróffá, 1869-ben Trencsén megye főispánjává nevezték ki. 1878-tól Bécsben élt. Mednyánszky gyakorta látogatta.

²⁴ Mednyánszky 1902 januárjában ízületi reumatikus lázzal feküdt Beckón, majd áprilisban a Lukács

2. Czóbel Istvánné Mednyánszky Margit (Miri). Kiss István fotográfiája, 10 x 15 cm. AVU SNG, Fond Mednyánszky, ltsz.: 20 Fe 2 © Slovenská národná galéria, Bratislava

tekintettel pour les exigences de la hygiène,²⁷ magát kímélni és egészségére őrködni – ami pedig most fő feladat a rekonvaleszcencia²⁸ céljára.

De elég időtök van ezt köztetek kisütni, mert meg kell várni biztosra a felépülést, mielőtt ily távolabb utazás megengedhető meghülés vagy egyéb ártalmas behatás kockázata nélkül.

fürdőben és Bécsben kezelte magát. Ld. *Mednyánszky László feljegyzései 1877-1918*. 2003. i. m. 93., 97. és 262. jegyzet.

²⁵ Sirsich Janka. Elszegényedett és elárvult nemes származású kisasszony. A Mednyánszky család és László bizalmasa, a beckói vár és uradalom gondozója.

²⁶ Utalás Czóbel Imrére (1819-1905), Czóbel István édesapjára. Mint Vay Kázmér írta egy levelében 1905. szeptember 25-én: „Szegényke, mindenki részére talált ki valami kedveset, valami jólesőt. Mily jól esett a beteg jószágos figyelme is, melyben indokolatlan vígságomat is honorálni tudta; gyermekded mosolyával mintha mondotta volna: nem értem, hogy lehet vele nem dalolni? Örüljetek vele, vagy nem értitek? Én értem!” Margócsy József: *Egy régi udvarház utolsó gazdája. Szöveggyűjtemény az anarcsi Czóbel család levéltári hagyatékából*. Nyíregyháza, 1988. 196.

²⁷ Nincs elég tekintettel a higiéniai követelményekre.

²⁸ gyógyulás

híreket nyerhettek, mert gondolataim megleg részvétellel folytonosan kísérik az ottani helyzetet, és sajnálattal képzelem, mennyi gondot okoz neked ezen bajos eset, különösen amellet, hogy házad és gyermekeid köréből rögtön távozni kényszerített, midőn István a kibérlés teendői által sűrűsösen el van foglalva, azonfelül az öregúr bénulva fekszik a házban.²⁶ Szerencse, hogy legalább a gyermekek jól vannak és felőlök anyai szíved nyugodt lehet. Kíváncsi vagyok mit fogtok határozni Lászlóval felüdülése után az erős és nagyon heves támadás által bizonyára tetemesen meggyengített erejének helyreállítása céljára? mert bár amennyire jó és kedves a nagyőri saját fészek, de a szepesi klíma zord, és ahelyett valamely enyhébb déli vidék talán célszerűbbnek fog javasoltatni? A geográfiai választás nem nehéz, mert hiszen László Olaszországot, sőt most Dalmáciát is ösmeri, és ide-oda sok mindenféle helyeken tartózkodott, hanem jelen esetben talán némi kérdés csak azon ösmeretes életszokása, hogy nincs elegendő

E soraimmal egy időben címzésedhez Beckóra expedialok egy még legénykoromban nálam találkozott és a napokban e célra kissé felfrissített bádog-skatulyában egy kis csomagot, melynek célszerű helyét vélem a családi irományok között.

A régi eredeti papírburkolatban fekszik a két kis nászkoszorú édesatyám első házasságából,²⁹ kívül az ő anyja saját kezével ráírta a mátkapár neveit és a naptári keltezését. A boríték alján jobb felől egy jegyzet – már egészen elhalványult tintával – az én anyám keze írása, a nap és év, mikor férje nekiadta ezen emléktárgyat: mely ajándék adása és fogadása úgy látszik különös szeretet és bizalom nyilvánulásának tekinthető a második házasság ötödik évében.

Nemsokára egy évszázadja telik, hogy e koszorúk esküvőnél szolgáltak, ezért ha már eddig el nem porlódtak, hadd maradjanak még továbbra mint emléktárgy családi iratok között – a letűnt idők temetőjében: – mert hiszen régóta nincs többé senki, kinek érdeke lehetne megtartani ezen fonnyadt jelvényt egy hajdani életsors boldog óráiból.

Őszinte, meleg kívánságokkal a gyógyuló betegnek és feladatodban magadnak is, szívélyes üdvözlétemet
régi híved, rokonod

Dénes

Mednyánszky Dénes Czóbel Istvánnénak

Bécs, VII/3 Schottenfeldgasse, 83.
1904. Febr. 1.

Kedves húgom!

Reményem, hogy megnyugtató körülmények engedték Anarcsról ismét visszatérnetek hazafelé, és ezen óhajtott feltevésben jelen soraimat Nagyörre címezem, előleges értesítésed végett.

Ugyanis Hedvig elhunyt édes nővérem³⁰ példája – hogy még élete utolsó éveiben maga osztogatott szét többrendű tárgyakat azon személyeknek, kiknek ő végakarató írásában azokat szánta volt – engemet is indít hasonló eljárás követésére. Ezen szándéktól gondosan csomagoltattam szakemberek által négy külön faládba négy fali tükröt, a Te neved címzésére szállítónak átadva – ha lehet? „franco Bahnhof Késmark” –, és írtam Vaczulaynak, azon esetre, ha urasága még honn nem lenne? menjen be maga a városba, hogy az átrakásnál szekerre a ládák valahogy keményen ne hanyassanak, azután rakják le valahol a kastély földszinti helyiségében, mert

²⁹ Aranyosmedgyesi br. Mednyánszky Alajos (1784-1844) első felesége, gr. Bolza Antónia (1789-1810) volt, akit 1805-ben vett nőül.

³⁰ Aranyosmedgyesi br. Mednyánszky Hedvig (1821-1903), br. Léderer Mórincé, Mednyánszky Alajos leánya.

3. A nagyőri kastély egyik szobája velencei tükörrel. 1930. Fotográfia.
© Slovenská národná galéria, Bratislava

óhajtom, hogy az uraság jelenlétében nyitassanak a ládák, s a tükrök vigyázattal kezeltesenek.

Érdekük reánk nézve – és mai nap értékük is – abban áll, hogy a XVIII. század kilencvenes éveiből származnak, midőn nagyanyánk második férjével Bécsben lakott,³¹ és midőn fia (édes atyám) Bécsben nősült 1805. a fiatal házaspár első bebútorozására adta Veszelére,³² hol azok 1837-ig maradtak – eredeti alakjukban t. i. kettő-kettő egyberakva két ablak közötti fal kitöltésére.

Midőn nevezett évben atyám Erdélyből 10 hónapig tartott kiküldetéséről visszatért és (nagyon kívánsága és hajlama ellenére) a magyar udvari kamarához kineveztetett, s Budán nagyobb lakást kellett fogadni – a tükröket széjjelválasztotta.³³ Így maradtak (és sokat vándoroltak!) úgyhogy a keretek újítást igényeltek. A vágvölgyi vasút felozlásakor valamely leszámolásból néhány száz forintot kaptam – az egyetlen nyereség, vagyonom egy tetemes részének beleveszte után! – s akkor én fedeztem fel az illető (Bécsben *egyetlen*) üvegcsiszoló művészt, választottam mintákat, és egy

³¹ Mednyánszky Dénes nagypapja, Mednyánszky László (1752–1792) felesége, sz. Esterházy Jozefa (1756–1839) férje halála után újra férjhez ment gr. Praschma Jánoshoz 1798-ban.

³² Veszele [Vígvár; Veselé; Nyitra m.]. Itt született Mednyánszky Dénes és itt állt kastélya.

³³ Ez a tükör látható az itt reprodukált, 1930-ban Nagyőrön készült fotón. Katarína Beňová: *Barónka. Osudy Margity Czóbelovej (1891–1972) medzi Mednyánszkym a Robbe-Grilletom*. Bratislava, 2011. 29.

4. Czóbel Margit: Czóbel Miri, a művész édesanyja, 1920 körül.

Olaj, vászon, 38,5 x 27 cm, Fotoarchív SNG, ltsz.: O 5025,

© Slovenská národná galéria, Bratislava

Lobmeyr³⁴ által az Industriemuseumba adott példa után csináltattam a jelen üvegkereteket a fölibe tett akroteriumokkal³⁵ együtt – mégpedig bámulatos olcsó árért. – Egynehány fedőkapocs lepattant, külön vannak az egyik nagy tükör mellett bepakolva, és a hiányzó helyeken felragasztandók, vagy kőragasszal (Steinkitt) vagy – mint én jó sikerrel tettem – vargapép (Schasterpapp) melyre finom tüll vagy puha ócska organtinrongy³⁶ reá fektetendő – mi által jól ragad az üveglapon. – Hátul 3 vaskarika melyen új kötelet át kell húzni a teher jobb elosztása végett.

Ezután fog következni néhány festett kép, melyek ugyan nem valami remek, hanem nagyanyánk által nagyon tiszteletben tartottak, mert az ő anyjának nővére Révayné festette,³⁷ ki József főherceg nádor első feleségénél (Maria Pavlovna) főudvarmesternő volt, továbbá egy igen csinos apró Watteau féle, melyet a mondottak leánya Wally Révay festett, tehát quasi a családi képekhez tartoznak. Később következni fog a (nekem, érzésem szerint kettősen) becses darab, a nagy Illésházy féle asztal, melyet én Trencsénben felfedeztem és megszereztem, mert Illésházy István és nagyanyám unokatestvérek lévén,³⁸ ő midőn kevéssel halála előtt örökös főispánjától visszavonult, ő eszközölte, hogy atyám mint rokona, utódja legyen Trencsénben.

Ezen tárgyak családi vonatkozása megértésére utólag meg fogom küldeni a rokonságot magyarázó feljegyzést.

Mostanra egyelőre üdvözöllek, s nemsokára leend alkalmam folytatni közléseimet.

Good by

Dénes

Mednyánszky Dénes Czóbel Istvánnénak

Graz, Zinzendorfsgasse 34
1904. Febr. 18.

Kedves húgom!

Örvendve vettem leveledet, melyben a küldött tárgyak megérkezését jelented, és hogy azokat szívesen fogadtátok; – most még utólag kell bejelentenem egy ládat,

³⁴ Joseph (1792–1855) és Ludwig Lobmeyr (1829–1917) híres üvegáru-készítők. 1823-ban nyitották első boltjukat Bécsben.

³⁵ oromdísz

³⁶ Ritka szövésű, merevített pamutszövet.

³⁷ Mednyánszky Dénes anyai nagyanyja gr. Majláth Józsefné sz. gr. Sándor Anna volt, akinek testvére, Sándor Eszter, gr. Révay Péter felesége volt.

³⁸ Mednyánszky Dénes apai nagyanyja gr. Erdődy Anna Mária (1728–1807), gr. Erdődy László és gr. Illésházy Anna Mária leánya volt. Ez utóbbi testvére Illésházy István volt.

melyet ma átadtam szállítónak nevedre címezve, s pedig megint mint előbb: Restant Bahnhof Késmark – tehát olykor tudakozni kell megjött-e? nehogy ismét reám másszanak és retour küldjék? mivel most engem megfenyegettek!

A tárgy apró – a láda óriás, aminek az a magyarázata.

Családunkban létezett egy legyező, Mária Terézia ajándéka, nyilván nagyanyánk anyjának (vagy talán nagyanyjának? szül. gróf Berényi, ki a gyöngyház szelencét kapta).³⁹ – Mint fejedelmi ajándék valószínűleg kíméltetett s keveset jutott használatba? mert kitűnő jó fenntartású állapotban maradt. Zsenge gyermekéveim óta emlékezem e legyezőre, de arra is, hogy vajmi ritkán látott napvilágot, mert gondosan elzárva tartatott.

Grazban mindenféle szakértő asszonyságok látták, megbámulták, és tanácsolták: kár ezt rejtekben tartani, közszemlének ki kell tenni. – Steyer városában (hol fegyvergyár stb.) a kihalt Lamberg hercegi ág székvarát utoljára Lamberg Feri lakta⁴⁰ (pozsonyi kortársunk) s ott egy műfaragó iskolát alapított, melyet maga ügyes rajzoló és műkedvelő régész-gyűjtő nem ritkán mintákkal ellátott.

Így via Lamberg-Szécsen-Léderer történt, hogy Steyer faragóiskolájában készült az aranyos keret, melyben üveg alatt a szép legyező falon függött, köztetszést aratott, s most neked lett rendelve, hol reményelem éppen úgy tetszeni fog – és értő szemek fel fogják ismerni becsét maga nemében mint Rococo tárgy értékes voltát.

Mára ezzel végzem, mert „la continuation au prochain numéro”⁴¹ – fog még mindenféle következni, maga módján, maga idején.

A Szepes Bélei takarékpénztár iránt remélem sikerülni fog kívánságod szerint intézkedni, ez érdemben teendő lépéseim eredménye felől azonnal foglak tudósítani.

Addig is szívélyes üdvözlettel Vale!

régi híved, rokonod

Dénes

Mednyánszky Dénes Czóbel Istvánnénak

Wien, VII/3 Schottenfeldgasse 83.

1904. Mart 12.

Kedves húgom!

Nemrég egy régi állótükröt restauráltattam, mely már igen rossz kondícióban, sőt üvege is meghasadt volt. Ezt én azért megbecsültem, és magammal cipeltem kíván-

³⁹ Gr. Esterházy Jozefának nagyanyja gr. Esterházy Jánosné sz. gr. Berényi Bora, édesanyja, gr. Esterházy Dániel (1723–1759) felesége, sz. monyorókeréki és monoszloi gr. Erdődy Anna Mária (1728–1807) volt.

⁴⁰ Franz Emerich von Lamberg (1832–1901).

⁴¹ folytatása a következő számban

dorlásomkor, mert ez az atyám *első* feleségének toilette-tükrre volt, s utóbb soká – még az én gyerekkoromban is – az én anyám is ekképp használta. Mostan e tükör a restaurátor által oly szép lett, hogy beválnék a mai nap pár év óta divatban felkapott, úgynevezett „angol Empire” stílusban, (mely csak annyiban „angol”, mert az angol szecesszionisták megragadták s onnét terjedt a kontinens bútoringustriájába). Minthogy pedig műízlés és művészetismeretnél fogva az én véleményem szerint éppen Te vagy az egyetlen, aki érti ezt megítélni, és tehát tudja is úgy méltányolni – ezért Te vagy az egyetlen hová okszerűen adhatom a tükröt – teljesen eltekintve, van-e? vagy nincs-e? családbeli jelentősége – hanem egyszerűen objektíve mint tárgy, a régi, mert újra felélesztett műízlésben, a XIX. század legelejéről. Anyám első esküvője volt 1805. Nov. 4-én Bécsben, midőn ő 21 – arája 16 éves volt, következő nap a párnak el kellett indulnia Bécsből, atyám mint magy. udv. kancelláriai titkár – kísérője a Bécsből a Napóleon előli menekvésül Komárom várába elküldött politikai levéltárnak. Első éji állomáson vendégfogadóban találkozik Majláth a Sándor-családdal, köztük egy nagyon siránkozó, ordító poronttyal, Ágnes néven, kiről akkor az újdonsült férj nem gyaníthatta, hogy másfél évtized után második felesége lesz⁴² – Még egyebek is fognak következni, pár darab pénz Vienne, azután az én kedves etruszk réz-lucernám⁴³ etc. efféle, – egy Italia is, mely különben Gézának jutott volna,⁴⁴ de minthogy 1890-ben én magam küldöttem magam példányát neki, nem akartam ugyane másodikat ismét neki küldeni, hanem helyesben hozzád, ki nagyobb részét in natura ösmeri.

Éppen most veszek meghívást, hogy útközt Nagy Eörrre – betérjek Mednére??⁴⁵ majd meglátom. László festőnek propagáltam az én *költségemre* jöjjön velem hozzád? Hasonlag én akarom őt photographiroztatni? de még nincs tőle határozott válaszom. Maga idején írok majd, telegrafírozok

Dénes

Malonyay Dezső Czóbel Istvánnénak

A Magyar Nép Művészete
a Franklin-Társulat vállalata

Szerkesztő:
Malonyay Dezső dr.
Budapest

⁴² Mednyánszky Dénes édesapjának, Mednyánszky Alajosnak (1784-1844) első felesége gr. Bolza Antónia (1739-1810), a második gr. Mailáth Ágnes (1798-1855).

⁴³ Lámpa, mécses.

⁴⁴ Br. Mednyánszky Géza (1823-1861), Mednyánszky Dénes korán elhunyt bátyja.

⁴⁵ Medne [Medné, Trencsén m.]

VII. Szabó-József utca 23.
Budapest, 1904. dec. 1.

Méltóságos Asszonyom,
a tegnapi postával küldtettem a Laciról írott könyv⁴⁶ első példányát - intézkedtem azonban, hogy egy gondosabban kötött példány is készüljön, amelyet magam fogok elküldeni.

Ide mellékelve, köszönettel küldöm vissza a kölcsönkért francia katalógust.⁴⁷
Istvánt üdvözlöm, Méltóságodat hódolattal köszönti

Malonyay Dezső

Teleki Sándorné⁴⁸ Czóbel Istvánnénak

17. [19]14. II.

VI. Vörösmarty utca 34/a

Mek mek!

Hát már ez igazán nem járja! Én várom, várom a levelet, s azt meri mondani ön, Nagysád, - hogy én nem írtam szeptember óta... hogy meri!... Hát nem maguk vándoroltak ki az országból?... Írok tehát én.

Jól vagyunk. Tegnap jöttünk meg a Tátrából, hol egy pompás hetet töltöttünk. Csupa napsugár és kék ég volt minden. Itt már elkészült végre a lakás. Szép. Általánosan tetszik. Persze *iszonyúan* sok pénzembe került, de örömöm is van benne. -

⁴⁶ Malonyay Dezső: *Mednyánszky*. Budapest, 1905. (Művészeti könyvtár). - „Malonyay nem konkrétumokat tanult Czóbeléktől Mednyánszkyról, hanem a róla való gondolkodáshoz illő beállítódást, attitűdöt”, illetve: „Malonyay monográfiája - amely egy jó tíz évvel korábbi olvasatot konzervált -, e tekintetben is hommage, azoké a nagyjából Justh halálával záródó éveké, amikor Mednyánszky még a Justh-Czóbel-körhöz tartozott, és amely időkről későn érkezettként, nagyrészt, Malonyay is csak hallomásból értesült. A századforduló táján ugyanis - és ezt az egykori kör tagjai sem leplezték el soha -, Mednyánszky egyszerűen kicsúszott a kezeik közül.” Ld.: Gosztonyi Ferenc: *Kész regény*. Malonyay Dezső 1905-ös Mednyánszky-monográfiája. *Mednyánszky*. Kiállítási katalógus. Szerk. Markója Csilla. Budapest, 2003. 78. és 86.

⁴⁷ Mednyánszky 1897-ben a párizsi Galerie Georges Petit-ben rendezett kiállításának katalógusáról van szó, melynek bevezetőjét Adrien Remacle írta. A katalógus magyar fordításban közölve: *Mednyánszky László feljegyzései 1877-1918*. 2003. i. m. 384-186.

⁴⁸ Gr. Teleki Sándorné sz. Kölcei Kende Júlia (1864-1937) író. Szikra néven közölte írásait. A hazai feminizmus egyik élharcosa: amikor az 1920-as évek elején ismét felmerült annak a gondolata, hogy a nők egyetemi tanulmányait megtiltják, neki és társainak köszönhető, hogy e terv meghiúsult. 1926-1937 között a Magyar PEN Club alelnöke volt.

Volt egy nagy estély, – 160 an voltunk, s úgy látszik jól érezték magukat vendégeink. – Pest elég csendes. Sok a gyermekbál, (amelyek mind sikerülnek és nagyon kedvesek.) De felnőtteknek nem sok multság jár. –

Regényem folyik a Lloydban.⁴⁹ [N...] hallom, influenzás volt, s nem tud igazán kikászálódni belőle.

Nusit láttam nem nagyon rég. Úgy hiszem, Bécsben van.

Képzelem mennyire fogjátok a farsang utolsó napjait élvezni, hallom, hogy az pompás multság Münchenben.

Itt a Batthyány Gyula collectiv képkiallítása⁵⁰ nagy port ver fel. Tényleg igazán nagy talentum. S mily kedves ember. Ő az egyetlen a világon, akit irigylek az anyjától. Szeretném, ha az enyém lenne.

Tudod ugye, hogy W. Máriát megoperálták vakbélről. Már egészen jól van. Jella (Vay) detto.⁵¹ – Ma beszéltem Vay Tiborral.⁵² Micsoda összetöpörödött tepertő!

Márta nem mozdul Beckerről, kirgize nem ereszi.

A Pejacsevicheket keveset látom. Lolán még mindig a „zúzmarás juniperus”⁵³ – velem szemben – én bizony unom, s ezért igyekszem messze maradni tőle.

Pá! Írjál egy kissé hosszabban. Roppant érdekel, mit csináltok.

Ölel sok szeretettel a te

Kecskéd

Varsányi Andor Czóbel Istvánnak

Nagyságos Uram!

Kedves sorai birtokában tiszteletteljesen jelentem a következőket:

Azonnal fölmentem Görgey úrékhoz s érdeklődtem a gazdánál a zabot illetőleg. Pénzért *nem* kapható, de egyik szomszédom informált, Görgey úr 5 m. zabot *becserél* *árpáért*. Lett volna itt minden, de a gazdák ügytelensége, hogy kiszolgáltatták a rekvirált mennyiséget a központnak.

Ha tehát be méltóztatik cserélni, úgy az elhozott árpáért zab kapható! Pénzért sajnos nincs. Görgey úrnak összes konvenciósait el kell tartania étellel.

Itt a nép mindenütt csendes, nyugodt. Jól sikerült népgyűléseink voltak, egyhangúlag kiállt a nép Sz. István országa mellett. Csak féltő, hogy a szomszéd megyéből a Hlinka-féle (rózsahegyi plébános) népbutítás s izgatás ide is átterjed.

Nagyságod alázatos szolgája:

⁴⁹ Szikra Das ist's! c. regénye a *Pester Lloyd* 1914-es évfolyamában jelent meg folytatásokban.

⁵⁰ 1914-ben volt Beck Ö. Fülöppel kiállítása az Ernst Múzeumban.

⁵¹ Gr. Vay Gabriella (1886–1938).

⁵² Gr. Vay Tibor (1856–1928).

⁵³ boróka

Toporc, 1918. XI/24.

Varsányi Andor
plébános

Jósika Iréne Czóbel Istvánnénak

Kolozsvár, 1920. július 26. [postabélyegző alapján]

Kedves Miri!

Tegnap hallottuk a legnagyobb örömmel, h. kedves fiad Oroszországból végre hazajuthatott.⁵⁴ Samuval együtt meleg részt veszünk boldogságotokban. Írd meg, hogy van? Minden detail nagyon érdekel. Mindnyájatoknak sok szeretetteljes üdvözlöt! Régi barátsággal ölel

Jósika Iréne⁵⁵

⁵⁴ Ifj. Czóbel István (1894–1916?) Czóbel István és Mednyánszky Margit fia. 1916-ban eltűnt az orosz fronton és soha többé nem került haza. „1914. IX. 1-én bevonult. A fronton megkapta a kieszüstöt és zászlós lett, bár tiszti iskolát nem végzett. Majd megkapta a nagyezüstöt. Sőt, 1915-ben az aranyra is fölterjesztették, de decemberben csak a nagyezüstöt kapta meg, másodsor. 1916-ban dicsérettel hadnaggyá nevezték ki. Az 1916. júl. 3-i offenzívában részt vett, 6-án megsebesült, s ekkor eltűnt a Fiú.”, illetve: „Július 3-tól a pripjeti mocsaraknál harcolt, 6-án a nagy támadáskor megsebesült, öntudatlanul, már orosz szanitécek szedték-össze. Azóta nincs hír róla, a pótkeretnél nem tudnak róla, más listákon sem szerepel a neve.” – írta édesanyja egy a Vöröskeresztnek szánt kérvényében. Idézi: Margócsy József: Az anarcsi Czóbel család iratai. *Szabolcs-Szatmár Megyei Helytörténetírás*, 5/6. 1983. 325.: 20. jegyzet; Margócsy József: *Egy régi udvarház utolsó gazdája. Szöveggyűjtemény az anarcsi Czóbel család levéltári hagyatékához*. Nyíregyháza, 1988. 140.

⁵⁵ Br. Jósika Sámuelné, sz. br. Jósika Irén (1853–1940).

„MINDENKINEK IGAZA VAN”

LEVELEK MEDNYÁNSZKYTÓL, MEDNYÁNSZKYNAK,
MEDNYÁNSZKYRÓL¹

Mednyánszky László Mednyánszky Edének²

[1873]³

Königreich Bayern Postkarte
Címzés: Mer Baron Eduard Mednyánszky
Clarens Pension Ketterer par Vevey
Svájc

Kedves Apám!⁴

Hétfőn reggel érkeztem, szerenc[sésen] Münchenbe, épp az Akadémia me[gnyílt m] íért is jó helyet kaptam. Stréhuber⁵ igen szíves volt velem [...] jó reményekkel kezdem ez új szemesztert. Azon rajzomat, melyet Stréhuber kiállított volt, elküldöm nektek.

¹ A leveleket közreadja: Bardoly István (Forster Központ), Katarína Beňová (Katedra dejín výtvarného umenia, Filozofická fakulta, Univerzita Komenského Bratislava), Hessky Orsolya (Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria), Markója Csilla MTA BTK MI). A levelek lelőhelye: Bratislava, Slovenský národný archív, Fond: Archív šľachtických rodín Mednyánszky-Czóbel, ltsz.: 1488/2000, 1612/2003; Levoča, Štátny archív v Levoči, Fond: Strážky, 40. doboz és MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Adattár (ez utóbbiakat külön jelöljük). A leveleket az érvényben lévő helyesírási szabályok szerint adjuk közre. A német nyelvű leveleket kiolvasta és fordította Hessky Orsolya.

² Levoča, Štátny archív v Levoči, Fond: Strážky, 40. doboz. A postai levelezőlap a bélyeg levágása miatt sérült és hiányos.

³ Mednyánszky 1872. november 1-én beiratkozott Münchenben a képzőművészeti akadémiára. 1873 tavaszán kolerajárvány tört ki a városban s az iskolát bezárták. Mednyánszky a nyarat szüleiével a Genf-tó partján töltötte, s csak ősszel tért vissza Münchenbe. Ld.: Hessky Orsolya: Életrajz. *Mednyánszky*. Kiállítási katalógus. Szerk. Markója Csilla. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2003. 235.

⁴ Aranyosmedgyesi br. Mednyánszky Eduárd (1823–1895). Görgey Artúr parancsörtsztje volt az 1848–1849-es szabadságharc idején. A világosi fegyverletétel után besorozták közlegénynek s csak váltságdíj ellenében szabadult. 1861-ben mint Trencsén megye követe vett részt az országgyűlésen. Visszavonultan élt beckói birtokán. Ld.: Merényi-Metzger Gábor: A három Mednyánszky fivér életének legfontosabb dokumentumai. *Hadtörténelmi Közlemények*, 125. 2012. 548., 550.

Zimányitól kaptam levelet, ki a szegény Bittner halálát jelenti.

Szerető fiad László

Mednyánszky László ismeretlenek⁶

[1874 vagy 1875/1876]

Tekintetes Úr

Mai napon kezemhez vevén kegyed aug 23-án kelt levelét, és jóváhagyva mindent, amit a peres ügy megszüntetésére nézve tenni méltóztatott; nehogy új kifogásoknak alkalmat szolgáltatassunk, tüstént visszaküldöm az aláírt engedményt, s egyúttal elismervén a 1587 ft és 30 cent.nyi váltó kézhez vételét vagyok minden tisztelettel a tekintetes úrnak.

Paris aug 26-án
rue Monthabor 38.⁷

alázatos szolgálja Mednyánszky László

Jászai Mari⁸ Mednyánszky Lászlónak

⁵ Alexander Strähuber (1814–1882) festő. 1865-től a müncheni akadémia professzora.

⁶ Levoča, Štátny archív v Levoči, Fond: Strážky, 40. doboz. Mednyánszky 1874 őszén, majd 1875–1876-ban hosszabb időt töltött Párizsban. A levél stílusából ítélve datálható feltételeesen erre az időszakra.

⁷ Helyesen Rue du Mont-Thabor.

⁸ Jászai Mari (1850–1926) színésznő, a legnagyobb magyar tragika. 1866-ban lépett először színpadra. 1867–1869 között a Budai Népszínházban, majd három évig Kolozsváron dolgozott. 1872-ben szerződött a Nemzeti Színházhoz, melynek haláláig tagja volt. Mintegy háromszáz szerepet játszott, köztük húsz Shakespeare-hősnőt. Jászai a levelet Feszty Árpád festővel történt szakítása idején írta Mednyánszkyknak. Kapcsolatuk 1876-ban kezdődött – ahogy Gozdu Elek írta egy levelében, 1915-ben: „és azontúl Feszty Árpád csak kivételesen aludt a legénykori műtermében... És ez az állapot így tartott boldog mámorban, így tartott sok esztendőn át, amikor egyszerre megjelent Jókai leánya, Jókai Róza.” *Létünk istennel határos. Gozdu Elek és Weisz Anna levelezése 1906–1915.* Sajtó alá rend. Pongrácz P. Anna és Alexa Károly. Budapest, 2001. 663., illetve kapcsolatuk történetéről: 662–666. Jókai Róza és Feszty Árpád 1888-ban tartott esküvőjükre Justh Zsigmondot és Mednyánszky Lászlót is meghívták. Jászai Mari közeli barátját, Justh Zsigmondot kérdőre is vonta, mert tudomása szerint ő és Mednyánszky tanácsolták Fesztynek a házasságot. Ekkor írta Justh Fesztynek: „Én így feleltem: tanácsot olyan dolgokban nem adhatok, amelyekben tanácsomat nem kérik, s ebben a casusban már azért sem lehettem volna sem az egyik, sem a másik oldalon, miután a dolgok állását nem ismertem, s a helyzet

Édes drága Mednyánszky!

Végtelenül megtisztelt jóságos levelével. Ennyit alig merem reményleni.

Miért mondja azt, hogy Ön hiába törekszik? hiszen Ön az lehet, ami akar! Lássa, nekem is egyetlen reménységem oly végtelenül, és kimondhatatlan keserű órámban, pedig nem jogosított föl rá, hogy panaszkodásommal elszomorítsam. És hányféle volna ilyen szükség szavára egyesek, mint többek számára. Ha én annyi tudnék lenni valakinek, mint ön csak nekem, pedig akaratlanul – nem volna levelem ilyen fájdalmas. Bárcsak már jönne! Akárhányszor gondoltam arra, hogy felkeresem én ott, ahol van, hogy tanítson meg elviselni sorsomat, senki sincs más, aki erre képes volna.⁹

Már levele is igen nagy vigasztalás. Mintha szégyenlenem kellene, hogy föllázadok sorsom ellen, mikor olyan ember is szenved, mint Ön! Kérem szépen, ne írjon többet olyat hogy „soká vette igénybe türelmemet” és még egy mondás levele végén – mikor úgy itták szemeim a sorait, mint az eltikkadt utas a friss forrás vizét! Mióta itt van áldott kis levele, folyvást olvasom. Árpádka¹⁰ tegnap itt volt, de nem merem neki megmutatni, félttem, még izgatottabb lesz, ha megtudja, hogy panaszkodtam.

Csak hát dolgozni tudnék valamit! – de szegény hiányos eszem annyira megragadta ezt az egy dolgot, hogy semmi másra nem képes.

Oh az a kedves erdélyi terv!

Ha ez teljesülhetne! De többé Árpád sem beszél róla. Igen el is van ő késve ezidénre tervezett, és szükséges dolgaival, hogysen reményleni merhetném tőle ezt

fejlődését nem láttam. Különben is ez olyan intim jellegű dolog, amelyben tanácsot még *mi sem* adhattunk volna Medivel, pedig azt hiszem, barátodnak ismersz mindkettőnket. Aztán meg, hogy lehetne elképzelni, hogy mi ketten, Medi és én – e kétkedő, bizalmatlan, tapogatózó század piramidális képviselői, ítéljünk valamit és valakit? Mi csak megértünk, ez az egész. Mindenkinek igaza van. Persze, aki a szív szavát követi, annak mégis legeslegigazabbja van. Mármost így ebben a casusban hogy lehetne akár téged, akár Jászait elítélni? Te szerelmes lettél, viszontszeretnek, s egyesülni akarsz szerelmed tárgyával – igazad van. Jászai szeretett s szeret még mindig, te elhagytad, s ez fáj neki, fájdalmában tán fel is szisszen – neki is igaza van. Ami a helyzetet illeti, íme, véleményem: te megtaláltad miliódot, beleillesz a választott keretbe, megtaláltad talajodat – s úgy hiszem, boldog léssz. Jászai ma boldogtalannak érzi magát – felejteni fog (mert mindig mindenki felejt, *ez már abszolút törvény*), s megnyugszik, tán szintén boldog lesz egyszer. Mi pedig (Medivel) mindezt nézni fogjuk, s szeretni titeket mindnyájatokat, mert ez meg minket tesz, úgy-ahogy, boldoggá. Voilíf tout.” *Justh Zsigmond naplója és levelei*. Sajtó alá rend. Kozocsa Sándor. Budapest, 1977. 500. – ld. még: Mórocz Gábor: Részvét a létharcon túl. Gozsdu Elek esete Justh Zsigmonddal, Weisz Annával, Mauice Maeterlink-kel és az I. világháborúval. *Kommentár*, 9, 2014, 2. 53-59.

⁹ 1906. október 7-én írta Jászai Mari naplójába: „Mednyánszky volt itt Paczkáékkal harmadnapja, és nagyot tanultam tőle: meglátni a szentimentálist a mozdulatban! Egyetlen szava vezetett rá. Ilyen vezető kellett volna nekem húszéves koromban, akkor nem botorkáltam volna máig sötétben.” *Jászai Mari írásai*. Vál. és bev. Debreczeni Ferenc. Budapest, 1955. 201.

¹⁰ Feszty Árpád. Ld.: Fontosabb szereplők.

a hónapot. Müller¹¹ végképp lemondott róla; mégpedig képzelje el, egy ürügöt használt visszavonulásának fedezetéül! Mikor ugyanis látta, hogy mi komolyan fogunk hozzá, az első olvasópróbán sértődést színlelt, tulajdonképpen pedig megijedt, mert ő jó ember, de hiába, mégis csak igen burgeres gondolkozású ezen szándék kivételére. Azóta nem is nagyon keressük egymást. Csak inkább illedelemből. De meg az utóbbi hetekben annyira közönyös rám nézve minden, ami Árpáddal nincs kapcsolatban, hogy nagyon is félvállról foglalkoztam vele ha jött, ezt annyira, hogy Árpádka meg is szólított és haragudott miatta. Azért írtam Müllerről ennyit, mert üdvözlétével – mit át fogok neki adni –, igen fölemelte őt szememben.

Borzasztó feledékeny vagyok. – Árpádka azt mondta, hogy igen nagy szükség volna Önre a társulat üléseiben.

Valjon mikor jön? Egy hétre? Hát aztán visszamegy?

Istenem, miért nem maradhat itt! Ha Ön van Árpád mellett, akkor tiszta csupa művész, minden mást feled.

Oh Mednyánszky! Ha látná szívemet! Ily egyedül ebben a két szobában, ahol nem bírom elfordítani róla a gondolataimat, hanem csöpögnek le a szívemre mint tüzes ólom csöppök és aztán ott maradnak!! Oly nehéz már a baloldalam hogy nem bírom el soká. Hányszor hallom magamat, önkénytelen mellemlre szorított kézzel azt mondani, oh hát miért nem tudok már megszakadni! És minden harmadnap irigylem a harmadnap előtti sorsomat, mert ami akkor *elviselhetetlennek* látszott, az ma enyhülés volna, az átkozott „má”-hoz képest.

Jöjjön, jöjjön és tanítson meg legalább emberi módon viselnem sorsomat, míg szerencsétlenségem nem zúz össze végképp, hogy minden erőmtől megfosszon és egy úton-útfélen sírdogáló bábót nem csinál belőlem az emberek multságára.

Tegnapra virradóra reggeli hat óráig táncoltam a színészek között!

Egy-két olyan dolgot tettem ezalatt a calvariai utam alatt, miáltal mindig egy-egy lépést vesztettem a biztos talajból, melyet még magaménak éreztem. Most már nem merek többé semmi *cselekvésre* gondolni. Összetett kézzel érzem a tehetetlen két-ségbeesést torkom körül markolni.

Mert *segíteni* énrajtam az isten sem tud, hisz nem törülhet le 10 esztendő a koromból – de hogyan elviselni?!

Mednyánszky! jöjjön, és tanítson meg engem is úgy összezsugorodni, és befelé élni, nehogy még meg is utáljon az, aki – aki nyolc évig mennyországgá tette nekem a földet.

Bocsánatot sem kérek ezért a kelletlen őszinteségért drága Mednyánszky! Jobban ismeri Ön az embert, hogysem ne tudná, hogy mekkora jót tesz velem, ha meghallgatja.

Legyen áldott!

az ön legnyomorultabb alázasatos szolgálója

febr. 16–17. 88 Jászai M

¹¹ Bizonyossággal nem sikerült azonosítani. Talán Molnár (Müller) Györgyről (1830–1891), korának neves rendezőjéről, színházigazgatójáról, Shakespeare-színészről van szó.

Justh Zsigmond Czóbel Istvánnak[1889. ősz]¹² [töredék]

Kedves Barátom!

Bizonyára kaptál levelet Dr. Glückné Leinkauf Carolin¹³ asszonyságtól – ugyanő felkért engem is, hogy neked egy pár sor írjak az ő ügyében, miután azt hiszem, hogy Laci érdekében jó, ha neked írom – ezt meg is ígértem neki. Arról van ugyanis szó – hogy Laci Glücknének bizonyos összeggel, ha jól tudom 2000 fttal tartozik – s Glückné azt szeretné, hogy én a tartozás valóságáról téged tudósítsalak – hát igen tudok róla – s bizonyíthatom, hogy úgy van – egyszersmind szintén tudom, hogy mennyire szíveden viseled Laci sorsát s miután nekem is beszéltél arról, hogy lehetne Lacin segíteni, én azt hiszem, az egyetlen módja az volna, ha Laci avizáját Glückné-nél lehetőleg törlesztenétek – így ő máskor is csak kiegészítené Lacit, lévén ez úgyszólván egyedüli forrás a Lacinak, hogy mikor megszorul, mindég számíthat kisebb összegű kölcsönökre. A dolog pedig nem veszedelmes, mert Glückné neki nagyobb összeget soha nem ad – ez az összeg így is 50–10 forintjával jött ennyire körülbelül 10 év óta. Laci persze úgy segít magán, ahogy tud – de azt hiszem, nem árt, ha van egy hely, ahol pillanatnyi zavarán bizonyára segíthet.

Azért ha egy részét Glücknének megadnátok, ő fog majd ezentúl is adogatni – mert Laci olyan, hogy inkább koplalna, de sem nekem nem ír, sem hozzám nem fordulna. Most megint Párizsba ment, hogy mit fog ott csinálni? Az isten tudja.

Mednyánszky László Czóbel IstvánnénakPárizs,¹⁴ [1890]. május 31.

Kedves Miri!

Tél óta még nem is írtam nektek hosszabb levelet, mivel azóta, bár más módon, de ugyanannyira elfoglalt vagyok. Miután ki kellett pihennem magam a hosszú és fárasztó munka után, elhatároztam, hogy ezt az időt arra használom, hogy Párizst

¹² Mednyánszky 1889 őszén a Bars megyei Tajnárol, gr. Révay Simontól – Justh Zsigmond bensőséges barátjától – ment Párizsba. *Mednyánszky László feljegyzései 1877–1918. Válogatás a festő kiadatlan naplőfeljegyzéseiből.* Szerk., sajtó alá rend. és jegyzetek: Bardoly István. A szerk. munkatársa és bev. Markója Csilla. Budapest, 2003. 95.

¹³ Feszty Árpád. Ld.: Fontosabb szereplők.

¹⁴ Mednyánszky 1889 őszén Párizsban tartózkodott, onnan Normandiába ment. 1890 elején rövid ideig Barbizonban dolgozott, majd nem sokára egy évre Sucy-en-Brie-ben telepedett le. Sucy-en-Brie, ekkor kisváros Párizstól délre, ma a főváros egyik külvárosa.

alaposan megismerjem és magamat minden esetre bebiztosítsam.

Először is, ami a fő célokat, a következő Szalont illeti. Mint bizonyára te is tudod az újságokból, 2 Szalon van ebben az évben, és jól meg kell gondolni, hogy az ember melyikben akar kiállítani, mert ha az ember az egyikben van, akkor lehetetlenség a másikban is lenni, mivel egymást gyűlölik.

A kettő közül az egyik pusztulásra ítéltetett, ennyi bizonyos, de ma még nem látni előre, hogy melyik. Másrészt arra is készülnöm kell, ha egyszer, ki tudja mikor, elfogy a pénzem.

A pénzkérés ugyanúgy, mint máshol, nem egyszerű, de ismerni kell a lehetőségeket, ami időbe telik, mivel a franciák még a barátainknak sem könnyen árulják el a kis segélyforrásait. Ebből a szempontból Csieszelsky¹⁵ nagyon barátián segített nekem, miközben én is folyamatosan hasznos és új ismereteket szerzek.

Amikor megtudtam, hogy még egy festőnek sem jutott eszébe, hogy a természet után fessen látképeket, jelentkeztem az igazgatóságnál, hogy csináljak néhány akvarellt. Beleegyeztek és mindenfélét ígértek. Hogy megtartják-e őket, nem tudom, de itt is ismeretsekre tettem szert, amelyek kellemesek és még hasznosak lehetnek.

Ott dolgozom minden reggel fél 5-től 10-ig, amikor aztán jön a közönség, én pedig elmegyek. Ezekben a kora reggeli órákban nagyon jól érzem magam. A két Szalon nagyon érdekes, de a nagy kiállítás után előző évben nem a várakozásoknak megfelelően. Mindjárt látni, hogy a Corot-k és Millet-k és stb. ideje lejárt, és itt sincs méltó követőjük. A nagy korszakból csak Meissonier¹⁶ él és dolgozik. Manet-nak¹⁷ és Bastien Lepage-nak¹⁸ sincs utóda.

Néhány napja a régi méretek alapján helyreállított Bastille-ba¹⁹ megyek dolgozni, hatalmas az egész, egy egészen régi utcát is helyreállítottak kedves, lakott házakkal. Az ember úgy érzi, hogy egy évszázaddal visszalépett az időben, üzletek, laternák, gyertyák, minden olyan, mint a forradalom előtt.

[...] hogy csak óvatosan lehet megközelíteni.

Justh ajánlóleveleit megtartottam későbbre. Ma éjjel van időm mindent megírni neked, mivel itt vagyok Bodmer²⁰ mellett éjszakai betegőrzőben. Szerencsésen túlélte az operációt, de a veszély még fennáll, örülten rángatja a kötését. Szegény felesége kimerült, az egyetlen itt lévő fia egy széltozó.

Alszik, minden fél órában megnézem, hogy nem folyik-e el a vére. Kész csoda, hogy 92 éves korában²¹ túlélte mindezt. Mindenesetre az a borzalmas arcfájdalma

¹⁵ Władysław Ciesielski (1841-1901) francia emigrációban élő lengyel festő..

¹⁶ Jean-Louis Ernest Meissonier (1815-1891) francia festő.

¹⁷ Édouard Manet (1832-1883) francia festő.

¹⁸ Jules Bastien-Lepage (1848-1884) francia festő.

¹⁹ Place de la Bastille.

²⁰ Karl Bodmer (1809-1893) svájci festő, hosszabb ideig dolgozott Barbizonban. Mint Mednyánszky írta: „Sucy en Brie dolgoztam az öreg Bodmerrel, laktam Avanie de Maine.” *Mednyánszky László feljegyzései 1877-1918*. 2003. i. m. 95.

²¹ Valójában 81 éves volt ekkor Bodmer.

megszűnt, bárcsak életben maradna! Még 10 évig is dolgozhatna, a lelke még egészen fiatal.

Ezzel be is fejezem leveletem, a kis unokahúggal együtt mindnyájatokat öllelek

Puffo

u.i. Hívjátok szegény Justhot a Szepességbe, ezzel meg lehetne menteni az életét, Pesten vagy az Alföldön tönkre fog menni, ernyedt... ostoba szokásaival, egyenesen a vesztébe megy, mert ugyan hova mehetne az ember, ha már Párizs sem elégíti ki? Képzeld csak el, néhány nappal ezelőtt Markus Wolk[al]²² találkoztam, az egykori nevetséges és ostoba müncheni akadémistával, akiről annyit meséltem nektek. Még mindig ostoba és nevetséges, talán még jobban, mint 14 évvel ezelőtt, de mégis egy ravasz zsidó, aki itt most vallásos oroszoknak adja ki magát.... és felfoghatatlan módon elég sokat keres.

Párducodnak²³ megírtam, hogy Tigriske²⁴ és neje június elején hozzátok akar menni. Néhány kellemes estét töltöttem velük. A magyar kolóniával még semmilyen módon sem léptem kapcsolatba, mert majd csak akkor akarok, ha már vannak kész képeim. A *bosszú valóságos kórusa* van itt, semmivel sem jobb, mint a Munkácsy körüli pesti testület, akik úgy kisajátították.

Itt a legtöbb kép rendkívüli, de mindből ugyanaz hiányzik, és a jobb közönség morogni kezd és némi szentimentalizmust is megenged magának, hogy kilábaljon ebből a természetlen materializmusból. E reakciónak örülni kell.

[Justh] Nagyörben, Welbachban, Mindszenten és Hotkócon tölthetné a legmelegebb időt jó levegőn, olyan emberek között, akik legalább 11 vagy 12 óra körül mennek aludni. Hívjátok neki Minkát,²⁵ talán megfelel neki, aztán Minka írhat verseket

²² Markus Wolk (1852-?) festő. 1872-től tanult a müncheni akadémián.

²³ Czóbel István. Ld.: Főbb szereplők.

²⁴ Feszty Árpád. Ld.: Főbb szereplők.

²⁵ Czóbel Minka (1855–1947) költő, Czóbel István húga. Magánúton végezte tanulmányait, majd Párizsban a Sorbonne-on hallgatott esztétikai és irodalmi előadásokat, de sokat utazott Európa különböző országaiban. Mint 1922-ben írta: „Legelőször ő biztatott, hogy komolyan fogjak hozzá a költészet műveléséhez, hogy a felületes kedvtelés soha se fog kielégíteni, hogy sokkal boldogabb lesz az életem, ha öntudatosan haladok egy bizonyos cél felé. Én megfogadtam tanácsát, s ettől kezdve a költészetet komoly munkának és életfeladatnak tekintettem.” (Tidrenczel Sándor: Czóbel Minka vallomása. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 82. 1972. 503.) 1890–1914 között hét verseskötetet, két drámát, s négy prózakötetet, végül 1914-ben utolsó életében megjelent verseskötetét adta közre. Később már csak elvétve jelentkezett versekkel és prózákkal. Bátyja anarcsi örökségét, házassága után, felesége, Mednyánszky Margit vagyonából szanálták s nevére is írták. A Czóbel családnak már csak a kúria és 25 hold föld maradt, 1908 után ebből élt haláláig visszavonultan testvére, Czóbel Emma (1850–1949), és barátnője Büttner Helén (1861–1943) társaságában. Ld.: Kis Margit: *Czóbel Minka és a Nyírség*. Debrecen, 1942.; Kis Margit: *Czóbel Minka*. Nyíregyháza, 1980. – az életműve és személye körüli értelmezésekről: Menyhért Anna: A másság kánontalansága: a boszorkány. Czóbel Minka. *Palócföld*, 58, 2012, 4. 46–60.

a Szent Házasságról, ő pedig végre értelmes, életképes férfitá válhatik.

Feszty Rózsa²⁶ azt mondja, hogy jobban néz ki, az orvosok viszont még nem teljesen tűnnek nyugodtnak, mindenesetre ősszel még Párizsba kell mennie. Azt hiszem, hogy ha egy évig értelmesen tud élni, meggyógyul.

(Hessky Orsolya fordítása)

Mednyánszky László Feszty Árpádnak

Nagyságos
Feszty Árpád
festő művész úrnak
Andrassy-út N 118²⁷
Budapest
Hongrie

Parizs
Május 31 [1890?²⁸]

Vén Tigris!

Írjal néhány sort úti élményeidről, kedves családotról, Zsigárol²⁹ (kinek hosszú levelet írtam.)

Nehrén³⁰ már kétszer jelenttem be látogatásodat és Rosa nagyságát.³¹

Vidd el erőszakkal, ha kell, Zsigát, fenyő levegő és különösen a szepesi szolid élet helyre fogják állítani, néki a nyár a forró alföldön nem volna jó, különösen holdkóros életmódjánál fogva.

Szepességen jól fogja magát érezni és kénytelen lesz 11 órakor lefeküdni, ha nem akar egész éjjel monologizálni, amire talán még nem elég bolond. Az ő állapotában³² ez oly fontos, hogy mindent el kell annak létesítésére követni. Tudod, hogy dacára annak, hogy kissé csökönyös, mégis reá lehet akármire venni, ha az ember úgy mint Te, tudja a módját.

Ő félne Téged.

Kézcsókomat Rosa nagyságának

²⁶ Jókai Róza (1861-1936), Laborfalvy Róza unokája - a család szerint Andrassy Gyula leánya -, Jókai Mór nevelt lánya; Feszty Árpád 1888-ban vette feleségül.

²⁷ A Jókai-Feszty-villa elkészültéig a házaspár itt bérelt lakást. (Gábor Eszter szíves közlése).

²⁸ Borítékon utólag ráírva: 1892.

²⁹ Justh Zsigmond.

³⁰ A nagyöri Mednyánszky-kastély.

³¹ Jókai Róza, Feszty Árpád felesége.

³² Justh Zsigmond tüdőbajban halt meg.

maradok
vén barátod

Medi

Mednyánszky László Kurdi Bálintnak³³

Boríték: Tekintetes ifj *Kurdy Bálint* (par Viéne) urnak
Molnár utza
Kis Vác
Vácon
Hongrie

Parizs Május 31 [1890]

Édes Nyuli!

Már régóta várok híreket Vácról és jó lesz az öreg Kutyát megszánni, néhány sorral megnyugtanni. Mégis fene módra távol vagyunk egymástól s ilyenkor áldani kell azt, aki a postát kitalálta. Itt a múlt hétig nagy melegek jártak, de most határozottan hideg van.

Május elsején egy kis forradalom volt, de csakhamar elnyomatott a tenger katonaság által, amely jó eleve be lett Párizsba rendelve.³⁴

Képzelheted, hogy körülszagláltam az utcákon, mint egy kíváncsi vén kutya, de csak kisebb csetepatékat és zenebonákat láttam.

Azóta minden ismét a rendes mederben halad ebben a munkás és szorgalmas világban.

Egészségem tűrhető, dolgom sok van, s úgy nem panaszkodhatom jelen állapotomon, csak közelebb volnék egy kissé Magyarországhoz, de jó volna olykor olykor haza nézni.

Téged családostól ölelve és csókolva maradok egy édes Nyulinak hű pajtása

László

³³ Kurdi Bálint (1860–1906), alias Nyuli. Váci földműves családból származó fuvaros. Mednyánszky barátja, bensőséges társa, akivel 1881-ben Bécsben ismerkedett meg. Kurdi 1906-ban tüdőgyulladásban halt meg; Vácon, a református temetőben helyezték örök nyugalomra. Mednyánszky sírkövet állíttatott neki és megvásárolta a szomszédos sírhelyet, mert érvényes végrendelete értelmében ott kívánt nyugodni. 1906-tól lényegében minden naplóbejegyzése, feljegyzése fohász halott társához. Ld.: Markója Csilla: *Egy másik Mednyánszky. Tanulmányok*. Budapest, 2008. 57–59., 123–124.

³⁴ Az 1889. július 14-én Párizsban megalakult II. Internacionálé döntött úgy, hogy 1890. május 1-én a munkásság vonuljon az utcára a nyolc órás munkaidő bevezetéséért.

Mednyánszky László Kurdi Bálintnak

[1890 második fele]

[szakadozott, töredezett, hiányos szövegű levél]

Édes Nyuli

Ne felejtse el az [öreg?] Kutyát és írjal neki néhány sort, vagy ha magad nem érsz reá, kérd édes apádat, hogy írjon nekem, új lakásomat v jobban mondva címemet ide mellékelem
név aztán

a Sucy-en Brie
rue de la porte No[6?]
par Paris Fr

Pekár Gyula Czóbel Istvánnak

KIRÁLYI MAGYAR

TUDOMÁNY-EGYETEM I. BELGYÓGYÁSZATI KÓRODA

VIII. KERÜLET, ÜLLŐI ÚT 25. SZÁM

Édes István barátom!

László tegnap felkeresett engem, és felkért, hogy egy komplikáltabb természetű bajában ajánljak neki egy orvostudort, akivel bizalmasan konferálhatna betegségét illetőleg. Én bemutattam őt a Korányi klinika első asszisztensének dr. Fodor Gézának,³⁵ aki teljesen átértette aggályait, s aki eltekintve attól, hogy jó barátom, de igen magas készültségű ember. *Valószínűleg* nagyobb operáció fog szükségessé válni. László, ki ma elutazott Kalocsára, késztet, írjak neked, hogy tarts számára az operáció költségeire készen nagyobb pénzösszeget. Barátom, ki szíves volt az (előttem különben teljesen ösmeretlen) betegség sajátságos voltánál fogva igen lényeges intervenciót magára vállalni, már értekezett is egy kiváló sebésszel és fog még egy elsőrendű tanár segédjénél az ügyben consiliumot tartani, mely aztán a legalapossabban fogja mérlegelni Lászlónak ezt a nyilván igen régi baját. Valahogy meg ne ijedjete: semmi momentán baj vagy veszedelem nem érte, egészen jól van, csak tisztába óhajt jönni baja iránt. Az operáció nem olyan momentán sürgős, csak kívá-

³⁵ Dr. Fodor Géza (1867-1927) orvos, balneológus. 1889-ben szerzett orvosi oklevelet a budapesti orvosi karon, majd Korányi Frigyes klinikáján gyakornok. 1897-ben a vér és anyagcsere kór- és gyógytanának magántanára. Később Abbáziában volt fürdőorvos.

natos volna, hogy, ha a consilium intézkedik, minél hamarább végbemenjék. László maga a leginkább óhajtja.³⁶ Azt hiszem, barátom interventiójával a lehető legjobb kezekbe tettem le Lászlót.

Az operációt illetőleg, ha csakugyan megtörténik, mindenesetre értesíteni foglak.

Igaz, szerető barátod

Pekár Gyula

94. június 1.

Budapest, Üllői út 31.

Pekár Gyula Czóbel Istvánnak

Bpest 94. június 2.

Üllői út 31. II. em.

Édes István barátom!

László itt van velem, megjött Kalocsáról. Ma sokat érteztünk az orvosokkal és ők körülbelül tisztában vannak a teendőikkel. Az egész dolog se nem momentán presszans, se nem veszedelmes, se semmi, csak arról van szó, hogy a László e régi bajának mellőzésével fényes tehetségének a legnagyobb Schwung adassék meg. Mindazáltal nagyon kívánatosnak találtam én is, az orvosok is, ha te pár napra lerándulnál Pestre és veled megbeszelnénk a dolgot mindnyájan egész barátságosan. Én magam már azon a ponton voltam, hogy felránduljak hozzátok, de mindent megfontolva célszerűbbnek látom a dolgot így.

Kérlek, ha p. o. holnap vagy holnapután (ha lehet, a László óhajához képest ezt mentől hamarabb intézgetnék el a dolog) lejönnél, értesíts táviratilag, mikor jössz a postán vagy keress fel engem mentől hamarabb, vagy értesíts, hol keresselek én fel.

Igaz barátod

Pekár Gyula

Pekár Gyula Czóbel Istvánnak

Budapest 94. június 10.

³⁶ A műtétet Mednyánszky is említi naplójában élete eseményeinek felsorolásakor: 1894 „júniusban operáció”. *Mednyánszky László feljegyzései 1877-1918*. 2003. i. m. 95.

Üllői út 31.

Édes István!

László, ki itt van nálam, a következőkre kér Téged:

Tekintettel arra, hogy Fodor tanácsa szerint Laufenauert³⁷ vizitról-vizitre kell fizetni s a bekövetkezendő operációra előlegesen kell a díjat lefizetni, légy oly szíves és küldj László nevére az én címemre *ötszáz forintot*, amivel valószínűleg minden költség bőven fedezve lesz. Én e pénzt az atyám bankjában, az Escompte-bankban fogom letétbe helyezni!

László már volt Laufenauernél, minden jól megy. László itt vesz a közelben szobát és oda fogja magát a feltűnés kerülése céljából mint beteg bevenni magát. Reméljük az operáció már napok múlva bekövetkezik.

Isten veled, őszinte barátod

Pekár Gyula.

P. S. Kommist³⁸ elvittem a Hazánkhoz.³⁹ Ír neked, talán már írt is.

Mednyánszky László Feszty Árpádnak

[1895]

Kedves Tigriske!

Épp tegnap akartam hozzád jönni, mikor sürgőnyt kaptam hazulról.

Nővérem egyik kis jánya⁴⁰ kanyarót kapott s mellé Nehrére kellene utazni, ide hívott.

Légy oly szíves juttasd Laufenauer birtokába azon képek egyikét, amelyek nálad vannak tavasz óta, én néki a nagyobbat és sötétebbet szántam folyóval és hóval, mert Demianovics⁴¹ szerint a ködös dolgokat nem szereti.

³⁷ Laufenauer Károly (1848–1901) sebész, neurológus, ideg- és elmegyógyász.

³⁸ Valószínűleg valamilyen írásról van szó.

³⁹ 1893–1905 között megjelent politikai és közgazdasági napilap. Felelős szerkesztője Bernát István volt.

⁴⁰ Czóbel Marianna vagy Czóbel Margit.

⁴¹ Dr. Demjanovich Emil (1861–1941) orvos. Mindkét orvos elég kétes szerepet játszott Feszty Árpád, illetve felesége Jókai Róza azon kísérletében, hogy Jókai Mórt zárgondnokság alá vegyék, mint megbízhatatlan elmeállapotút amiatt, hogy 1899-ben feleségül vette a nála sok évvel fiatalabb, ráadásul zsidó Nagy Bellát. Ld.: Láng József: Adatok Jókai második házasságának történetéhez. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 80. 1976. 505–519.; P. Mayer Mária – Pozsgai Jenő: Jókai Mór és Mikszáth Kálmán háziorvosa – Demjanovich Emil (1861–1941). *Orvosi Hetilap*, 117, 1976, 26. 1589–1590.

Igen kérlek, ne halaszd el ezt soká, mert őszintén már egy kissé furcsának tűnne fel az egész előtte.

Írd meg Nehrére, hogy mikor szándékozol Szepességbe jönni, iparkodni fogok azon időre szintén ott lehetni.

Kacziányi néhány vázlatot tőlem ki akar állítani a saját dolgaival, kérlek beszéld le erről, s ha mégsem tágít, egy-kettőt közülök ki akar állítani, nézd meg, hogy lehet-e őket a publicum elé dobni, anélkül hogy nevetséges [lenne,] mindezt élőszóval szerettem volna megbeszélni de már idő arra nem volt.⁴²

Őnagyságának kézcsókomat és hódolatomat
maradok ölelő barátod

az Öreg Kutya

Mednyánszky László levele *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képből* egyik képzőművészeti szerkesztőjének

[1897]

Kedves barátom!

Rendelkezésemre állok, írd meg, hogy mit kell tenni és mit kell rajzolni. A nagyság nem határoz, mert egy nagyból kicsit, egy kicsiből nagyot lehet faragni.

E hó utolsó napjaiban okvetlenül Pestre jövök, akkor megbeszélhetjük a megbeszélendőket.

A bevezető cikkhez valamely jellemző kép a Kis-Kárpátokról (talán Szokolcánál) – Nyitra völgyéből (Zobor hegy Nyitrával szemben), – Vág-völgyből –, Fátra (Turóc Sz. Márton felől), stb.

Továbbá:

A Vág forrása Vágfalunál (?)

Zsolna

Vágújhely a Vág völgyével, Brunóc kastély Nyitra⁴³

⁴² Kacziány Ödön (1852–1933) festő. Münchenben és Párizsban végezte tanulmányait. 1876–1877 között Zentán rajztanár. 1895-ben közös vázlatkiállításuk volt Mednyánszkyval a Feszty-körkép nagytermében.

⁴³ A levelet *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képből* című, 21 kötetes, Rudolf trónörökös szerkesztésében 1885–1901 között megjelent reprezentatív könyvsorozat valamelyik képzőművészeti szerkesztőjének írta. Mednyánszky több kötet illusztrálásában is részt vett. A levélben említett helyek egy részéről a XV. kötetben, 1898-ban jelentek meg Mednyánszky illusztrációi. Ld.: Hessky Orsolya: Rajzolni tudni kell. Mednyánszky László müncheni tanulmányairól és rajzairól. *Mednyánszky* 2003. i. m. 152., illetve illusztrációinak pontos jegyzékét: 154–155.: 55. jegyzet; Hessky Orsolya: *Magyarország az Osztrák–Magyar Monarchia idején. Rajzok és grafikák*. Budapest, 2005.; Katarína Beňová: *Krajina v službách idey vlasti a národa. Dve krajiny. Obraz Slovenska 19. storočie x súčasnosť*. Ed. Martin Čičo. Bratislava, Slovenská národná galéria, 2014. 125–130.

Mednyánszky László Czóbel Istvánnak

Párizs, [1897.] július 22.⁴⁴

Kedves István!

Megkaptam a 125 frankot, lakást kifizettem, maradt még 40 frankom. E hó végén viszont 100 frankot kell befizetnem a banknak, és ha csak egy napot is kések, rengeteg a költség és az utánajárás.

Télig nem nagyon lehet itt keresni, még a legkisebb igényekkel sem. A kimerített pénztárcánkkal is aligha lehet valami komolyat csinálni.

Pesten viszont, azt hiszem, lehetne csinálni a Monarchiát vagy más illusztrációkat, ez pedig lehetővé tenné, hogy befejezzem a Ludvig-féle⁴⁵ tájképeket és néhány portrét.

Ezért azt gondolom, hogy a legjobb lenne minél előbb Pestre menni. Az utat meg lehet tenni 160 frankból. Ez annál is kívánatosabb, mert az egészségem napról-napra rosszabb. Arrafelé, ahol lakom, nyáron nem lehet jó és olcsó tejet kapni, mást pedig nem visel el a gyomrom. De különösen az itt jellemző nedves hőség visel meg, amely gőzfürdőként telepszik az emberre, mivel sem időm, sem pénzem nem volt arra, hogy Possyba menjek hidropátiás⁴⁶ kezelésre. Egyelőre egy aleopatára⁴⁷ kellett bíznom magamat, aki összevissza kúrál engem, bár lehetővé teszi, hogy dolgozni tudjak.

Amint Pesten vagyok, igyekszem, legalább rövid időre Beckóba és Nagyrőre.

Az illusztrációk kiségitenének, és a jó levegő remélhetőleg megint megerősítene. Nagyon kellemetlen lenne, ha rajztanárként dolgoznék. Ezen a télen új művészi érzék fejlődött ki bennem, amelynek eredményei tetszetek az embereknek és én is meg voltam elégedve velük. Figurálisan mozgalmas városi és elővárosi látképek. Minden korábbi figurális kompozíció csinált volt [erőltetett], nem voltam elégedett velük. Ez az én új és tulajdonképpeni irányzatom kedvéért az év nagyobb részét egy nagyvárosban kell töltenem, mert ennek a munkának minden nap új ihletre van szüksége. Kontrasztként és pihenésként azért vidék és táj.

⁴⁴ Mednyánszky 1896 őszén ismét Párizsba utazott, majd 1897 tavaszán Marseille-be, áprilisban Párizsba, ahol április 20. és május 2. között kiállítása volt gr. Somssich Józseffel a Galerie Georges Petitben.

⁴⁵ Ludvig Gyula (1841–1919) vasútépítő mérnök. 1887–1909 között a MÁV elnökgazdája. 1898. február 20-án írta: „A két Ludwig-féle képet elhamarkodva kezdtem és gyakran meg kellett változtatnom.” (*Mednyánszky László naplója (Szemelvények)*. Sajtó alá rend. P. Brestyánszky Ilona. Budapest, 1960. 57.), majd 1917-ben ismét említi nevét egy feljegyzésében: *Mednyánszky László feljegyzései 1877–1918*. 2003. i. m. 344. – Katona Nándor is említi a készülő képeket visszaemlékezéseiben: „Székely Andornak azt mondta, hogy üldözési mániám kitörését Tarpatakon vette észre ez alkalommal. (Több évvel ezelőtt ugyanis megbízást kapott Ludvig Gyulától, a Magyar Államvasutak elnökétől egy tátrai kép megfestésére, és ebből a célból elvitt engem Tátra-Lomnicra).” Ld.: „Csak a bűnözőket szereti”. Válogatás Katona Nándor Mednyánszkyt „leleplező” emlékirataiból. *Mednyánszky-olvasókönyv*. Szerk. Markója Csilla. *Enigma*, 7. 2000. no. 24/25. 179.

⁴⁶ vízgyógyászat

⁴⁷ A kémiai kölcsönhatások elvére épülő gyógynövényeket alkalmazó gyógymód.

1. Czóbel Margit: Czóbel István, 1920–1930. Akvarell, ceruza, papír,
30,5 × 24 cm, ltsz: AVU SNG Fond Mednyánszky, fotó: Fotoarchív SNG
© Slovenská národná galéria, Bratislava

Ezzel az irányzattal, amely váratlan és szabad perspektívaként megnyílt előttem, minden, amit eddig a figurális dolgokban figyeltem és tanulmányoztam, étellel és valóságos jelentéssel telik meg. Hiába kerestem az embereket a földeken, az erdőben vagy másutt, soha nem kaptam el őket a tevékenység közben, mindig csak [...] stilizált sémák maradtak. Minden esetben csak szimpatikus és nyugodt staffázsok. Ezt

tulajdonképpen magamban sejtennem kellett, hiszen mindig is idegenkedtem tőle, hogy teljesen vidéken éljek.

A párizsi csavargók után a pesti vagabund is megteszi majd, ugyanúgy, mint a bécsi strici, csak erjedjen és meglegyen a saját megfelelő hőmérséklete. Annak is örülök, hogy ez az irány megengedi más emberek szemlélését és a pénzkeresést is lehetővé teszi.

Olgyaiék⁴⁸ vannak itt. 2szer voltam velük, egész kedvesek, bár kicsit néha olyan cipszeresen viselkednek.

„Größtes Schneckenspiel”

Váratlanul találkoztak Minkával a Morgban!!!⁴⁹ (nagyon drámai)

Minka⁵⁰ és Rob⁵¹ jól vannak, a tegnapi estét velük töltöttem.

Válaszolj mindjárt vagy hamarosan. Ölel Benneteket

Öreg Kutya

(Hessky Orsolya fordítása)

Ács (Auerbach) Lipót⁵² Mednyánszky Lászlónak

Méltóságos Uram!

Különösen Kegyes Uram!

Helyzetem, de különösen azon jóakaró bánásmód, mellyel Méltóságod ügyemben fáradozó nagybátyámat (Stern K. Késmárk) fogadni méltóztatott, arra bátorít, mi szerint Méltóságodat néhány sorral a legalázatosabban felkeressem.

Nagybátyám személyemre vonatkozólag bizonyára már mindent elmondott, s így csak egész röviden akarok szólni, az ő informálásához még a következőket hozzáilleszteni bátorkodom. Minden ember, mielőtt valamely pályára lépne, véleményem szerint előbb megvizsgálja magát, vajon bír-e annyi tehetséggel és erővel, hogy választott pályáján sikert arathasson. Én is számtalanszor gondolkodtam e fölött s azt találtam, hogy igen. Él bennem annyi gondolat, s képelőadási tehetségem is oly nagy, miszerint eme gondolatokat megtestesülve látom magam előtt s érzem, hogy

⁴⁸ Olgyai Viktor (1870–1929) festő. 1895-ben hosszabb időt töltött Czóbel Istvánéknál Nagyörön, ahol ismét felébredt érdeklődése a Czóbelék körében oly népszerű teozófia iránt.

⁴⁹ Morgue - a párizsi hullaház.

⁵⁰ Czóbel Minka. Ld.: Fontosabb szereplők.

⁵¹ Nádler Róbert (1858–1938) festő, a Mintarajziskola, illetve Képzőművészeti Főiskola tanára, majd 1915–1917 között az Iparművészeti Főiskolai igazgatója. 1911–1927 között a Magyar Teozófiai Társulat elnöke.

⁵² Ács Lipót (1868–1945) festő. Ebben az időben Szekszárdon rajztanár s a Tolna Vármegyei Múzeum munkatársa. 1912–1921 között a Népzei Múzeumban dolgozott.

képes volnék eme gondolatok az ecset által való megtestesítésére, azonban hiányzik még nálam a technikai gyakorlat, mert eddig útmutatóval nem bírtam, amit tudok, annak önmagam vagyok mestere.

Hogy ennek mi értéke van, úgy hiszem Méltóságodnak nem kell magyaráznom. – Hogy tehát eme gyakorlatot megszerezsem s ambíciómnak eleget tegyek, abbahagytam a néptanítói pályát, s idejövök Bpestre, a legnagyobb nehézségek és nélkülözésektől sem rettegve, csakhogy célomat elérjem.

Tudván azonban azt is, hogy a mai időben az ember pártfogó nélkül, különösen ezen a pályán nem ér semmit, ama legalázatosabb kérelemmel járulok Méltóságod kegyes színe elé, mi szerint méltóztassék engem nagyon b. pártfogásába fogadni s törekvéseimben a legkegyelmesebben elősegíteni, mert hozzávalóim részéről segédelmet nem várhatok, miután azok képtelenek erre.

Azon reménnyel, mi szerint Méltóságod legalázatosabb kérelmemet meghallgatni méltóztatik, maradtam legmélyebb tisztelettel

Méltóságod legalázatosabb szolgálója

Bpest, 1899. II/11.

Auerbach Lipót

V. ker. Hajnal-utca 8. sz. 1. em. 10. ajtó

Augusztus 1-től pedig:

VII. ker. Külső-dob utca, 27. sz. földszint, 20. ajtó

Mednyánszky László Czóbel Istvánné Mednyánszky Margitnak

[1901.] Júni kedd

Drága Testvéreim!

Az utazási fáradságom ellenére Ragusa és környéke azonnal megragadott.⁵³ Az ember azt hiszi, hogy egy török városban van, a viselet olyan törökös, a sok ciprus és a festői rendetlenség megragadó.

Az olasz befolyás alig érezhető. Néhány napot itt maradok, aztán Cattaróba megyek és Cetinjébe, ami az utazásom végpontja. Nem sokkal Ragusa kikötője előtt fekszik Lacroma szép szigete, amiről a Mama annyit áradozott, anélkül, hogy látta volna.

⁵³ Mednyánszky 1901 nyarán tett nagyobb utazást Dalmáciában. *Mednyánszky László feljegyzései 1877-1918*. 2003. i. m. 97. Mint húga írta visszaemlékezéseiben: „Nyáron Dalmáciában festett. A horvát és dalmát tengerpart reá óriási varázst gyakorolt, végtelenül szerette.” *Mednyánszky-olvasókönyv* 2000. i. m. 70. Itt írt naplójegyzetei részben közölve: *Mednyánszky László naplója* 1960. i. m. 71-74.

Egy hete egyfolytában viharok vannak, ami tiszta szerencse rám nézve.

1) nincs nagy hőség

2) a felhők és a változatos fényhatások feltétlenül szükségesek ahhoz, hogy a természet bolondsága legyőzessék, a régiék ezt megérezték, amikor klasszikus (és itt lát-szik, mennyire valóságos) tájaik „csúcsidejének” június havát választották. Némely szür-kébb napon az itteni magas vidékek a Tátrára emlékeztetnek. – A város előtt van egy pihenőhely, két személy számára, kúttal, Bob⁵⁴ itt a gyönyörűségtől szárnyakat kapna.

A rengeteg számár és ló fantasztikus módokon megpakolva áll és fekszik a bosz-nia-hercegovinai úton. Tegnap voltam a hercegovinai határnál, mert a tátrai csúcso-kra emlékeztettek.

Szürös kaktuszok és rengeteg illatos [...], ami a levegőt szinte parfümizálja.

Sajnos ahhoz, hogy szabadon mozoghasson az ember, kellene beszélni horvát nyelven, az olással nem megy, csak a kis szláv tudásom ment meg. A legszebb, amit eddig láttam, az Út Zarától a Morlaca-csatornán keresztül és a Mare di Novigradi Obzovác felé, a szoros olyan, mint a vörös kolostor a Dunajecnél, a gőzös két óra alatt teszi meg az utat.

Ölel Mindannyiótokat

az Öreg Kutya

(Hessky Orsolya fordítása)

Mednyánszky László Czóbel Istvánnénak

Bécs, [1902].⁵⁵ július 25-én

Kedves Miri!

Megelégedéssel láttam, hogy kellemesen telnek napjaitok, maradjon minden ennyiben.

Én valamivel jobban vagyok, úgy élek, ahogy az orvos előírta, csak tejen és kenyéren. Az ólom a fehér festékkal került a szervezetembe és évek óta gyűlt.

Gyengébb rohamom már négyszer volt, mindig tavasszal, a nagy téli munkák után, de megnyugtató, hogy az ólom a vegetáriánusoknak nem nagyon árthat, és kiürül a szervezetből, míg a húsevés és alkoholizálás már kis mennyiségben is veszé-

⁵⁴ Büttner Helén (1861–1943) festő. Czóbel Minka barátnője. Ld.: Tálás Anikó: Czóbel Minka és Büttner Helén barátsága. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv*, 13. 1999. 247–260.; Radics Rozi: Anarcsi boszorkányok. Czóbel Minka és Büttner Helén. *Élet és Irodalom*, 2010. szeptember 24.

⁵⁵ Mednyánszky 1902. április 23-án hosszabban számolt be Miri hűgának bécsi kezeléséről, illetve 1902. július 18-án Sirsich Jankának írt levelében említi, hogy „Naponta 2 liter tejet és egy nagy darab kenyeret hoznak, ebből élek.” *Mednyánszky-olvasókönyv* 2000. i. m. 123., 124.

lyes. Az orvosom nem kevesebb, mint 6 festőt ápol, akik krónikus ólom-mérgezésben szenvednek, és túl későn vették észre, 2 közülük mindkét kezén lebénult. A munkát megint elkezdtem, nagyobb képeimen csak jövő héten kezdek el dolgozni, mert az ízületeim rugalmassága még nincs meg. Most néhány kisebb dolgon dolgozom, amiket megrendeltek, és amelyek 10–12 nap alatt pénzhez juttatnak, amire a nagyobb dolgok miatt sürgősen szükségem van. Hirtelen és rendkívül élénk vízióm volt valami nagyon kellemetlen dologról a Goldsberg alatt, aztán már el is szállt, egyedül mentem korán, mert bár nem tudjuk, honnan [...], de mindig figyelni kell rájuk!

Ölel Benneteket az

Öreg Kutya

(Hessky Orsolya fordítása)

Mednyánszky László Czóbel Istvánnénak

Bécs, 1904. március 20.

Kedves István!

Akartam időt szakítani, hogy elolvassam a könyveidet, egyébként csak nagyon keveset olvashatok, mert árt a szememnek.

Bernatzik⁵⁶ címe:

Wilhelm Bernatzik

Panigl-Gasse 17

Bécs

Már korábban beszéltem Bernatzikkal írói irányzatodról, nagyon érdeklő őt, mint egyébként minden, ami Benneteket érint. Igaz barátságot érez irántatok. Tegnap tettem első nagyobb utamat a bécsi erdőben. Figyelemreméltó dolgokat láttam és a hosszú és fáradtságos téli klauzúra után kétszeresen is élvezetes volt. Hogy van [Luidern?⁵⁷] Jövő héten valószínűleg Pestre megyek, ahol a nyárra kis tervet készítek.

Ölel mindannyiótokat az

Öreg Kutya

⁵⁶ Wilhelm Bernatzik (1853–1906) osztrák festő. Mednyánszky 1881-ben ismerkedett meg vele Bécsben, meghívta Nagyórra s együtt festettek Zemplénben.

⁵⁷ Személyét nem sikerül azonosítani.

Mednyánszky László Czóbel Istvánnénak

Bécs, [1902]. július 9.

Kedves Miri!

Mi bajod volt? Kérdezz meg egy orvost, nem szabad *annyira megsózni* az ételt!

Mit gondol Frici a diétáról? Az ilyen dolgok gyakran visszajukra fordulnak, nagyon kell vigyáznod.

Előre is nagyon örülök a Szepességnek, amint itt lehetséges megszakítanom a munkámat. Annak is nagyon örülök, hogy János⁵⁸ jobban van, szegény János, csak ne kezdjen el túl korán nehéz munkát végezni, mert egy visszaesés veszélyes lehet. Üzenem neki, vagy mondd meg neki személyesen, ha találkozol vele, hogy küldök pénzt Mariskának, ha szót fogad és még kíméli magát egy ideig.

Hol van most Frici? Szanatóriumot rendez be? Igazán egy drága kincs, még akkor is, ha kicsit őrült, bár spanyolként annak is kell lennie.

Tegnap felbukkant itt Wolfner,⁵⁹ a Svájcba megy. Tőle tudtam meg, hogy Buni⁶⁰ valószínűleg nem tud Magyarországra menni. Úgy tűnik, családi okok miatt Ausztráliába úszik, talán szerencséje lesz, és egy cápa útközben bekapja a feleségét.

Üdv és csókok az öreg

Puffótól

Wolfner József Czóbel Istvánnak

Uj Idők

Budapest, 1905. június 15.

Igen tisztelt Uram!

Néhány nagyon szép napot töltöttem a Tátrában. Örömmel gondolok a Nerében⁶¹ töltött kellemes órákra és nagyon köszönöm a szíves szeretetreméltó vendéglátást.

Lászlónál tegnap voltam. Jól van, de megint „bis zur Bewusstlosigkeit”⁶²

⁵⁸ Dinda János (?-1904) a nagyőri kocsis fia, Mednyánszky bensőséges ifjúkori barátja, akit 1866-ban, 14 éves korában ismert meg.

⁵⁹ Wolfner József. Ld.: Fontosabb szereplők.

⁶⁰ Rupert Charles Bunny (1864-1947) ausztrál festő. 1886-1902 között Párizsban, majd két évig Londonban, s ismét Párizsban élt 1933-ig. Tanítványát, illetve modelljét Jeanne Heloise Morelet 1902 márciusában vette feleségül Londonban.

⁶¹ Nehre, Nagyőr.

⁶² Eszméletvesztésig, ájulásig.

2. Czóbel Margit lánykorában, 1910 k. Kiss István fotográfiája, AVU SNG, Fond Mednyánszky, ltsz.: 20Fe-17-1 © Slovenská národná galéria, Bratislava

Ez volt tulajdonképpen a fő ok, és nem nagyon akaródzott kiállítani, mint inkább kihasználni a lehetőséget, amikor pénzem is volt stb., hogy néhány életnagyságú figurát befejezzek, és egyszer végre megbizonyosodjak róla, hogy ez is megy.

Valószínűleg csütörtökről péntekre érkezem Beckóra és az Egérrel⁶⁴ átme-
gyünk Nagyőrbe.

dolgozik. Már ismét néhány gyönyörű képet festett.

Margit kisasszonynak⁶³ nevenapjára küld egy stúdiumot, e tavasszal Beckón festette. Én is küldtem kedves leányának egy-egy könyvet. Kérem fogadják szívesen. Kedves felesége Óméltóságának kezeit csókolom.

Szívből üdvözli
tisztelő híve

Wolfner József

Mednyánszky László Czóbel Istvánnak

Kedves István!

[1910. április 25. után]

10dikén beadtam három képet a kiállításra. Most még a városképen dolgozom, a héten készen kell lennem vele. Négy figurális képet is csináltam, amik eléggé tetszenek néhány embernek, de még nem érzem teljesen késznek őket ahhoz, hogy ki legyenek állítva.

⁶³ Czóbel Margit (1891–1972), Czóbel István és Mednyánszky Margit fiatalabb leánya, festő. Őt és Marianna (1890–1929) nővérét Konstantin Frida tanította festeni, de Malonyay Dezső fedezte fel tehetségét, képeit 1916-ban a Nemzeti Szalonban is kiállították. Mint az *Új Idők* kritikusa – valószínűleg Lyka Károly – írta: „Ezeket az üde vadvirágokat boldogult írótársunk, Malonyay Dezső éles szeme fedezte föl. Még pár nappal a halála előtt a felfedező örömeivel mutatta barátainak s végre elvitte a Nemzeti Szalonba, ahol e héten ki is állították.” (*Hangulat*. Szerk. Markója Csilla. *Enigma*, 9. 2002. no. 34. 139.: 11. jegyzet). Élete végéig Nagyőrön élt és alkotott. Neki köszönhető a Mednyánszky-hagyaték jelentős részének fennmaradása. Ld.: Katarína Beňová: *Barónka. Osudy Margity Czóbelovej (1891–1972) medzi Mednyánszkym a Robbe-Grilletom*. Bratislava, Slovenská národná galéria, 2011.

⁶⁴ Sirsich Janka. Elszegényedett és elárvult nemesi származású kisasszony. A Mednyánszky család és a

Az idei kiállítás nagyon szép, a Művészházban a *két legszebb kép*, amit M. Mókus⁶⁵ festett. Fényes, Mannheimer és aztán a többiek. Összességében évek óta ez a legjobb kiállítás.

Mókus Pesten marad és bérel egy műtermet.

Malonyay és Wolfner 2 kiváló őrangyal! Oli⁶⁶ elbűvölő, Hippo⁶⁷ Daruváron Csákyék birtokán. Az abderita⁶⁸ panaszkodik, de szép dolgokat állított ki.

Jászay Mari nagyon kegyes. Janka⁶⁹ talán megint szerelmes.

Mindenkit ölel

Mednyánszky László Lyka Károlynak⁷⁰

[1900-1914 között]

Febr. 28.

Édes Carlo.⁷¹

Sok hegyi tájat csináltam, nem tudom melyikre kaptam arany érmet.⁷² Alighanem az lesz, amelyet Andrassy Gyula vett meg, ha jól emlékezem, akkor kaptam arany érmet egy évvel mielőtt Pepivel⁷³ ismerkedtem.

festő bizalmasa, a beckói vár és uradalom gondozója.

⁶⁵ Ferenczy Károly (1862-1917) festő, egy időben Mednyánszky műterem-szomszédja. A *Nemzetközi impresszionista kiállítás* 1910. április 25-én nyílt meg a Művészházban. A levélben említett festők mindegyike szerepelt ezen a kiállításon, Mednyánszky is két képpel.

⁶⁶ Olgvai Viktor.

⁶⁷ Pekár Gyula. Ld.: Főbb szereplők.

⁶⁸ Tyúkeszű. Valószínűleg Katona Nándorra utal. Ld.: Főbb szereplők.

⁶⁹ Sirsich Janka.

⁷⁰ A Lyka Károlynak szóló levelek lelőhelye: MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Adattár, ltsz.: MDK-C-117/1007. - Lyka Károly (1869-1965) művészettörténész. A Singer és Wolfner cég által kiadott Új Idők, és a Művészet c. folyóiratok szerkesztője, Mednyánszky művészetének lelkes híve. Véleményére sokat adott a festő, mint azt 1911-ben, Wolfner Józsefnek szóló levelében írta: „Gyakran gondolok rá, és ha valami giccset akarok csinálni, úgy érzem, mintha oldalba lökne.” *Mednyánszky-olvasókönyv* 2000. i. m. 137.

⁷¹ Lyka Károly.

⁷² Mednyánszky az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat 1898 tavaszán rendezett Tavasz-i Nemzetközi Kiállításán szereplő *Hegyi táj* c. képére kapta a társulat Nagy Aranyérmét. A képről Lyka Károly is írt a Budapesti Naplóban 1898. május 1-én: „Mednyánszky »Hegyi táj«-a igaz megfestett szimfónia, opalszínben derengő havasaival, szűztiszta hegyi levegőjével.” Idézi: Tímár Árpád: Mednyánszky László a magyar sajtóban. *Mednyánszky* 2003. i. m. 62. és kat. sz. 100.

⁷³ Wolfner József. Ld.: Fontosabb szereplők.

Fénykép nem hiszem, hogy volna, hacsak Kaiser nem csinált egyet.
Ölel az Ö Kutya.

Mednyánszky László Lyka Károlynak

Március 17.

Édes Carlo!

Még ma ne jöjjetek, de ha lehet, holnap okvetlen. *Még nem vagyok rendben a szénával és ezért félek a háborútól, tehát még ma ne, de holnap szépen kérlek jöjj.*

Mindenesetre holnap kellőképpen foglak fogadni, mint Mannheimernek fogom mondani, jetzt Hut auf der.

Ölel igaz híved
az ecsetfűlű
nagyvásznu

Öreg Kutya

Mednyánszky László Lyka Károlynak

Okt. 27.

Édes Carlo!

Kérlek, gyere holnap Pepivel.

Egy képet átfestettem vagy inkább átfestem jelenleg. Holnap már meglesz végleges állapotában, de akkor válik csak el, hogy kiállítható vagy sem, ma ezt még nem lehetne megítélni, mert tulajdonképpen a vásznon nincs, és a fejem belsejébe még te sem láthatsz bele.

Ölel igaz híved

Az Öreg Kutya

Mednyánszky László Lyka Károlynak

Budapest
Kedd

Édes kis Martyr

A legnagyobb kép, amelyet tegnap sárga lében láttál, elkészült. Talán kevésbé rossz a többinél.

A fő dolog volna, hogy ez innen elmenjen, különben még egyszer átfestem és nincs itt semmi egyéb hely, mert olyan nagy.

Nagyon kérek tehát, hogy (2)kal nézd meg, anélkül talán mégse küldeném, helyette esetleg egy másik maradhat itt.

Ha Pepi délután még egy percre jöhetne, szép volna tőle, de erre már nem lesz ideje.

Ölel igaz híved

Az Öreg Kutya

Mednyánszky László Sirsich Jankának

[1910-es évek]

Kedves Egérke,

Nemsokára szeretnék Beckóra menni, hogy egy kis időt Magával és Marie-val töltsék. Már előre örülök neki, az érkezésem napját meglelegrafálom. *De most szeretném tudni, hogy nem okozok-e kellemetlenséget?, még mindig nem ehettek sót és húsvest és semmi fehérjét, de egyébként mindent.*

Írja meg, hogy mindez nem okoz-e kényelmetlenséget Magának? Egyébként már teljesen egészséges vagyok és akár a hegyet is meg tudom mászni.

Kérem, írja meg, hogy hány ládám van a gangon a műterem előtt, 2 vagy 3. Mindent összeírok, a sok rajzomat, ami mindenféle található. Nagyórbán, Pesten, Bécsben és Beckón. A legnagyobb részét már rendeztem és maradékkal is ez a szándékom. Írja meg mindjárt, hogy a válasza még itt érjen.

A tavasz szép itt. Mi újság?

Öleli Nagyapja, Nagybátyja és Fivére

az Öreg Kutya

(Hessky Orsolya fordítása)

Mednyánszky László Czóbel Istvánnak

Budapest, 1914. augusztus 2.

Kedves István!

Miután ezekben a nyugtalan időkben⁷⁴ nem tudom, mikor és hol láthatjuk egymást legközelebb, tudjatok róla, hogy:

Pálmay József,⁷⁵ Batthyány utca 59. Budapest

és Malonyay Dezső, Ferenc József rakpart 15. Budapest

rólam és képeimről a legtöbbet tudják. Bécsben, Sobieski Gasse 4a szám alatt megkezdett és kész képek és minden tanulmányom megtalálható, amelyek szerződés szerint respektive a Tieitek, és amelyek szükség esetén Malonyay, Pálmai és különösen Wolfner segítségével értékesíthetők.

Minden eshetőségre tekintettel kérek Benneteket, hogy gondoljatok quasi fogadott fiamra, a sajnos 6 éve súlyos beteg *Horváth Jánosra, Rákosszentmihály Gusztáv utca 8.* is. 100 koronát kap tőlem havonta, és mivel teljesen munkaképtelen, súlyos gondokkal küszködik.

Nektek Beckó vagy Pozsony lenne a legbiztosabb, gondolom Minkának és Eminek sem kellene Anarcson maradnia.

Kis Egérként Beckón a legjobb helyen van. Én a magam részéről kutyaként, lóként vagy emberként valamilyen módon kiveszem részemem a nagy munkából. A remélhetőleg mihamarabbi boldog viszontlátásig ölel Benneteket az ütött-kopott

Öreg Kutya

Szerettem volna, ha látjátok a háborús Budapestet, nekem felejthetetlen marad festői bolydultsága és izzó lelkesedése. A sok tartalékos színes viseleteikben, a felvonulások, hazafias dalok... Csak a háttér gonosz, a felfoghatatlan háború.

Mednyánszky László Czóbel Istvánnak

Budapest, [1914]. augusztus 4-én

Kedves István!

Miri levelének örültem, de meg is *döbrentett*. Úgy tűnik, hogy már régóta nem volt újság a kezében? Remélem, Te járatosabb vagy. Mi történik Veletek? Írj néhány sort.

A háborús Budapest festői látvány, szép és határtalan lelkesedésében tényleg

⁷⁴ Mednyánszky - Tisza István miniszterelnök közbenjárására - 1914. augusztus 28-án nyert felvételt az 1914. július 28-án, Maximilian Ritter von Hoen tábornagy parancsnoksága alatt létrehozott k. u. k. Kriegspressequartierhez (közkeletű magyar nevén: Sajtóhadiszállás), a Monarchia íróit és képzőművészeit tömörítő propaganda egységhez. Ettől kezdve gyakorlatilag folyamatos frontszolgálatot teljesített képzőművész és író társaival, s háborús tematikájú műveit több kollektív kiállításon is bemutatta. Ld.: Markója 2008. i. m. 249-280.; Markója Csilla: Szabadulás az Éntől. Mednyánszky és Rilke nagy háborúja. *Új Művészet*, 25, 2014, 8. 4-9.

⁷⁵ Pálmai József. Ld.: Fontosabb szereplők.

grandiózus. Igyekszem majd hasznossá tenni magam. Tegnap a vöröskeresztben Somsiccsal⁷⁶ találkoztam.

Ölel Mindnyájatokat az

Öreg Kutya

Wolfner József Czóbel Istvánnénak

Uj Idők

Méltóságos Asszonyom! Mai sürgönyömet bizonyára már megkapta. Sokkal többet ezúttal sem írhatok. László betegségének híret Malonyay⁷⁷ Pálmaytól hallotta, aki Lászlónak egy úgynevezett „barátja”. Biztosat ebben a dologban még nem tudok. Ma beszéltem egy újságíróval, Lázár Miklóssal,⁷⁸ aki 10 nap előtt jött haza és akkor Lászlót még kiváló egészségben látta. Együtt voltak József Ferdinánd főherceg ezredénél egy kis galíciai helységben, Bozeskoban, (IV. hadsereg Etappen Kommando) néhány újságíróval együtt. Ezek pár nap előtt tovább utaztak, László azonban megkérte a főherceget, hogy tovább maradjon – mert még rajzolni akart – amit meg is engedtek neki. Lázár szerint, ha Lászlónak valami baja van – talán kissé meghűlt – úgy csak a fent említett helységben lehet, ahol kórház is van. Én még tegnapelőtt írtam a Kriegspressequartier négy ismerős újságírónak, talán megtudok tőlük valami biztosat. Sürgönyöztem továbbá Zsolnára⁷⁹ Panek József ügyvédnek, akinél értesülesem szerint több újságíró lakott, hogyha tud valamit Lászlóról, azonnal közölje velem és adjon számlámra pénzt neki. Lázár Miklós ma visszautazik a Sajtóhadiszállásra és ő megígérte, hogy a legerősebben utánajár a dolognak és mihelyt valamit tud, rögtön megsürgönyözi, én viszont Méltóságos asszonyommal közlöm majd a hírt.

Remélem, hogy Lászlónak semmi komoly baja nem lehet, mert lehetetlennek tartom, hogy ne értesített volna erről engem valaki által, módon.

Kezét csókolja tisztelője

Bp. 1915. II. 12.

Wolfner József

⁷⁶ Gr. Somssich József (1864-1941) festő, utóbb politikus, diplomata. Mednyánszkyval közös kiállítása volt 1897-ben Párizsban. 1898-ban külügyi szolgálatba lépett, 1919-1920 között külügyminiszter, majd 1924-ig vatikáni nagykövét.

⁷⁷ Malonyay Dezső (1866-1916) író, művészeti író, Mednyánszky egyik közeli barátja. Ő írta 1905-ben az első könyvet Mednyánszkyról. Pekár Gyulával javasolta a festőnek, hogy kössön szerződést a Singer és Wolfner céggel.

⁷⁸ Lázár Miklós (1886-1968) író, újságíró, országgyűlési képviselő. A világháború idején a *Pesti Napló*, *Az Est* és a *Pester Lloyd* haditudósítója volt, majd 1922-1939 között *A Reggel* szerkesztője.

⁷⁹ Zsolna a Sajtóhadiszállás egyik állandó állomáshelye volt. Naplói szerint Mednyánszky 1915 januárjában itt tartózkodott, majd március 21-ig Krakkótól délkeletre, Brzeskóban. Betegségét nem említi.

Mednyánszky László Czóbel Istvánnénak

Kedves Miri!
[1915. december?]

Ma korán tértünk vissza Belgrádba.⁸⁰ A kirándulás rövid volt, de nagyon érdekes és borzalmas látványokban volt részünk. Egy festő el sem gondolhat ennél egyszerűbb dolgokat, és valamennyien valóban elégedettek lehetünk. A csoportunkat Klein lovaglómester vezette, aki maga is nagyszerű művész.⁸¹ Mint mindig, a cigányélet most is ragyogóan tetszett. Úgy nézek ki, mint egy bakonyi vaddisznó az őszi tölgyerdőben. A csoportunk többnyire derék festőkből és rajzolókból áll. Minden szempontból sokat lehet tanulni. Hogy mi történik a továbbiakban, azt hamarosan megtudjuk.

Korán érkeztem Wolfnerékhez, főként a küszöbön álló Háborús képek kiállítás miatt.⁸² Azonnal fürdőt vettem és [...]. Az első szabad pillanatomban leültem levelet írni Nektek. 8 napos kemény hideg után megint koratavaszi az időjárás. De sajnos nem marad így, és kedvenc ruháimat és cipőimet nemsokára megint használnom kell. Hol van Fiju?⁸³

Ölel Mindnyájotokat

az egészen elvadult Őskutya

(Hessky Orsolya fordítása)

Mednyánszky László Wolfner Józsefnek

Postabélyegző alapján: 1916. február 23.

Egészséges vagyok, körülbelül három 3 héten belül jövök Budapestre vissza, kérlek tudasd ezt nővéremmel, pension Grimm Budapest, ahol ő február eleje óta tartózkodik. Légy szíves küldjél számomra 600 koronát a Pressequartierbe.

híved a vén pictor.

⁸⁰ Az osztrák-magyar csapatok 1915. október 10-én elfoglalták Belgrádot és november 24-re egész Szerbiát. 1915 decemberében Mednyánszky Belgrádban volt. Itt, illetve itteni élményei hatására készült képeit 1916 januárjában állította ki a Nemzeti Szalonban.

⁸¹ Klein Hugó (?-1931) festő, a Sajtóhadiszállás csoportvezetője.

⁸² A Császári és Királyi Sajtóhadiszállás műkiállítása, 1916. január-február, Nemzeti Szalon.

⁸³ Ifjabb Czóbel Istvánról, Miri fiáról van szó, akit behívtak katonának, s akiért az egész család nagyon aggódott. 1916-ban nyoma veszett.

„A FAJOMNAK KÖSZÖNHETEM MŰVÉSZETEMET”

KATONA NÁNDOR A KORABELI SAJTÓ TÜKRÉBEN 2.¹

A MI NAGYJAINK – KATONA NÁNDOR

Sok nyűgös baja, életgondja, számos családja volt Kaufmann bácsinak, a szegény késmárki korcsmárosnak. Alig cseperedtek föl gyermekei, máris nyakukba akaszthatták a vándortarisznyát, mert vékony és száraz volt otthon a karéj kenyér. A kis Nándor tízesztendős korában istenhozádót mondott a girbe-gurba utcácskáknak, a játszótérnek, a kis pajtásoknak és elindult, el a lengyel határ felé, hogy eggyel kevesebb gondja legyen a jó öreg kocsmárosnak s hogy ő, az életküzdelem jegyese, a minden szépre és minden borzasztóra kiválasztott, megkezdje viszontagságos pályafutását. Fázósan, remegve kapta hátára batyuját s elment messze földre, idegenbe, jómódú gyermekeket tanítani. Tíz éves korában tanító volt Katona Nándor. Senki nem tudott széles határban olyan gyönyörűen héber szöveget írni, csodájára jártak az öregek. Szívében isteni hittel, homlokán atyai áldással, fakó orcáin az édesanya csókjával, elindult vándorútjára. Milyen szürke, fájdalmas volt ez az út s milyen csillogó, diadalmas lett – mikor kóborlás után – odatorkolt vissza, ahonnan kiindult: a szülői házba. A sápadt, sovány, korávn tanítógyerekből művész, nagyhírű és sugaras homlokú mester lett. Öreges kisfiú volt, amikor elment és fiatal, gyermeklelkű férfiú volt, amikor visszatért. A szíve, a hite, a rajongása, a család, a környezet szeretete megmaradt. Semmisen változott, csak egy nagy tehetség bontakozott ki, mint csodás keleti virág, és a jámbor korcsmáros fia előtt nagyurak, előkelő dámák hódoltak meg.

A műteremben

Akácfa utca 24. Sűrűn lakott emeletek hegyében egy világos műhelynek szánt hatalmas szoba. Ez Katona Nándor műterme. Az előszoba lakásul szolgál, vízvezetéki mosdó, ágy, kis szekrény, sok könyv. A műterem telis-tele ládákkal, óriási puhafa

¹ Összeállította és közreadja Markója Csilla (MTA BTK MI), Bardoly István (Forster Központ). Itt szeretnénk köszönetet mondani Kiss-Szemán Zsófiának szíves szakmai segítségéért. A forrásközlés első része az első *Mednyánszky-olvasókönyv*ben jelent meg: „Vaspáncéllal körülzárt életében”. Katona Nándor a korabeli sajtó tükrében. *Mednyánszky-olvasókönyv*. Szerk. Markója Csilla. *Enigma*, 7. 2000. no. 24–25. 195–210.

szekrényekkel, polcokkal. Ha nem volna középtűt a festőállvány és szanaszét megkezdett festmények, vázlatok, vásznak, fatáblák, festékdobozok, paletták, ecsetek, raktárnak vélné az ember. Huszonöt éve lakik és dolgozik ebben az egyszerű, végtelenül szerény hajlékban Katona Nándor. Ami fény, gazdagság van itt, azt mind gondosan félretette ládádba, szekrényekbe, fiókokba. Vagy négyezer festmény: a művész lelke és élete.

Meghatottan, szinte gyermeces félénkséggel poros papírhalmozatot tereget ki a mester. Tenyéryni cifra papírszeletkék kerülnek elő a csomóból. A legfinomabb perzsaszőnyegek mintájára emlékeztető cífraságok szemképráztató mozaikja minden szeletke. Vagy mintha brüsszeli csipkemintát papírra rajzoltak s a körvonalainál ki-vágták volna.

- Nyolc éves koromban - mondja Katona Nándor - ez volt a legnagyobb szenvedélyem. Minden darab fehér papírost telerajzoltam és aztán bicskával kivágtam a mintát. Ahol meghagytam a papírost, oda beírtam a tízparancsolatot héberül. Ezeket a kis cédulákat az édesanyám félrakerakta és az imádságoskönyvébe tette. Később, mikor már valaki voltam, nagyrészt szepességi urak és hölgyek drága pénzen vásárolták meg. Nekem csak ez a pár darab maradt. Emlékszem, egyszer egész ív papírost rajzoltam tele és vagdostam ki a késemmel. Egy késmárki fiú elvitte és azt hazudta, hogy egy forintért vette meg tőlem. Mikor az apám visszakövetelte, a fiú összetépte mérgében.

Keveset, nagyon keveset beszél Katona az ifjú évek szenvedéseiről. Szemérmesen elcsuklik a hangja: a beteljesült dicsőség nem kérkedik az akadályok, küszködések olcsó emlegetésével.

„A fajomnak köszönhetem művészetemet”

Katona Nándor szemei: külön tanulmány. Mi az a szelíden foszforeszkáló, szinte félelmetesen bágyadt fény a hatvanadik esztendejét járó Mester kék szemében? A lány hangulatok esztéta elemzője azt mondja: *örök gyermeki*. A nyugodt bölcselő azt feleli: *örök emberi*. A természettel egybeolvadt költő elragadtatottan válaszol: *örök isteni*. Mindhármunknak igaza van. Katona Nándor kísértetiesen bánatos, messze csillagokkal és havas hegyormokkal álmodó szemeiből a gyermek hamvas ártatlansága, az ember fájdalmas megértése, az Istentől valóság égi jegye csillámlik. Ezek a szemek teszik Katona Nándort művésszé, alkotóvá, aki hatalmas szárnyalással, mint mesebeli madár, túlemelkedik minden földiségen, aki lerázva a földi anyagot, mérhetetlen szabadság és mérhetetlen képzelet acélkék etherében kering, mind magasabbra fúrja tekintetét, s boldogan, áradó lélekkel csattogja a teremtő hátaltel dicséretét. Ezek nélkül a szemek nélkül sem megrajzolni, sem megérteni nem lehet Katona Nándor emberi portréját. Elnézem a grandiózus portrét, amelyet a fiatal László Fülöp Bécsben 1902-ben festett az ő „Nándor barátjáról”. Mint oltári mécses világol Katona Nándor szeme, áhítatos meghatottság és megszállott alázat ömlik szét szemeiből az arcra: csodálatosan benne

él a festő, de bizonyos, hogyha lefejténék az alakról a mai ruhadarabokat: a hajdani próféták epedő istenvágyát, emberimádatát és nagy szívjóságát sugároznák ezek a szemek.

Idestova húsz éve találkoztam ezekkel a csodálatos, mély, fel-felcikázó poéta szemekkel. Sohasem vallottam be magamnak, bár ott szunnyadt az érzés lelkem kútjában: valami szorongás, olykor döbbenet fogott el e szemek apró tüzekkel vibráló, hirtelen fellobbanó, majd még gyorsabban elvesző csillagfényétől. A legérdekesebb probléma mindig az ember marad, – mennyivel inkább az a művész, akiben választottságánál fogva sok százezer ember arca, érzelemvilága, elhivatottsága, sorsa, reménye és nyugtalansága, vágyakozása és fájdalma él! Mi ez a rejtelmes fény? Hova, mely korokba, milyen világba álmodik vissza, mit kutat, miért lángol, mit sirat? Egy soha ki nem elégült sóvárgás öröklámpása vagy egy állandó rettegés vészjeles szemforrja? A reménytelenség, a végső céltalanság ijesztő mementója vagy talán éppen egy eljövendő nagy pillanatnak, a jutalmazó és büntető istenítéletnek előreküldött bolygó lidérce? Vagy visszatükrözése egy égbekiáltó igazságtalanságnak, amely felsebezte és szünetlen lázzal borítja el a lelkét, egy érthetetlen igazságtalanságnak, amely ellene elkövetetvén, méltatlan szájakban rágalom s gyilok lett és ezekben a drága szemekben az emberi gonoszságtól való irtózatot lopta be?... Értetlenül álltam a Katona Nándor szemei előtt. Mígnem egyszer, halkan és reszketően, megszólalt maga a Mester:

– *A fajomnak köszönhetem művészetemet.* Mert, ami értékes bennem: az a hangulat, a melankólia. És ebben a hangulatban, ebben a melankóliában ott remeg, ott vonaglik *az ötezer éves szenvedés...* a kimaradhatatlan szenvedések végtelen sora...²

² Származásáról, illetve vallásához való viszonyáról 1925-ben így nyilatkozott: „Ott imádkozott a közelben a frigysekrény előtti padsorokban az ősz Katona Nándor, a Tátrának, a Vág völgyének ragyogó művésze. Akinek szemei a hegyek párázatát, a levegő ezerszínű titkait fürkészik, most ott ül imakönyve fölé hajolva és a szemeiből *bő patakokban ömlik a könny.* Az istenisztelelet után odamentünk az ősz mesterhez, aki meghatottan mondta az *Egyenlőség* munkatársának: Nagyon vallásos családból származom. Fiatalkoromban a szülői házban sokat imádkoztam. De fiatal fejjel az ember nem tudja felfogni és megérteni az imák lényegét. Mikor azt hisszük, hogy már minden túl vagyunk, akkor látjuk csak: milyen esendő az ember és hirtelen tudatára ébredünk annak, hogy ezek az imák, amelyeket megtörten rebegünk a templomban, négyezer esztendősek, régebbiek mint az időszámításunk. És akkor megértjük, milyen felülmúlhatatlan és elenyészhetetlen műveket alkotott a zsidóság és felvetjük a kérdést: vajon nem érdemli-e meg ez a zsidóság, hogy a legnagyobb tiszteletet érezzük iránta? Őszintén megvallom, negyvenöt éven át elmulasztottam, hogy imádkozzam és íme jön egy alkalom, mely hirtelen életre kelti a gyermekkort, a maga drága emlékeivel, visszahozza az ősi hitet, a régi hangulatot. Mikor a kántor meleg hangján, mély érzéssel, elcsukló sírással felcsendül az *Ovinu-ima*, átérezzük azt a magasztos pillanatot, mely ellenállhatatlan erővel vezet bennünket vissza a *hithez*. Késmárkon volt egy kántor, annak volt olyan szép, meleg hangja, szívbe markoló előadása, mint a Rumbach-utcai főkántornak és ezt a hangot hallottam újra felcsendülni az ünnepi zsolozsmák között. És most eszmélek rá arra is, hogy ha eddig el is mulasztottam, hogy templomba járjak, ezért még nem voltam hitetlen. Hiszen a természetet is csak úgy lehet megfesteni, ha mélységes áhítat és vallásos hit tölti meg a szívünket.” Ld.: Rózsahegy, Katona Nándor és a többiek. *Egyenlőség*, 1925. október 3. 1.

Zsidó nem lehet tájképfestő?

Katona Nándort a természet rajongójává nem a zsenije tette. Azért lett zseni, mert természettudó volt. Hódolója a hatalmas isteni rendnek, panteista és aszkétája a művészetnek. A zsidó festőket divatos volt egy időben azzal a cinikus váddal illetni, hogy materialisták s a jól jövedelmező arcképfestést mindennél többre becsülik. Ezért nincs – mondták – valódi nagy tájképfestőjük. Katona Nándor természetimádása, énjének tökéletes felszívódása a füvek, fák, erdők, hegyek, csillagok, tünemények káprázatos világába: klasszikus cáfolat a henye gyanúsításra. Engedelmes szolgája, de felséges megértője is az Úr paradicsomának, meghatódott vándora az isteni kertnek és szent hittel vallott hite, hogy minden emberi alkotás tetőfoka: az isteni alkotás egy-egy atomjának, szikrájának kilesése és visszatükröztetése. Amint szívünkben is csak akkor találjuk meg az Isten képét, ha hozzá föl tudunk emelkedni.

Azt mondja Katona:

– Úgy éltem a Tátra sziklái közt, mint a zerge vagy a mókus. Minden évszakban s a napnak minden szakában, kora hajnalban, késő éjszaka ott éltem az erdőben, a vízmosságokban, a havas hegytetőkön. Nem túlzok, ha azt állítom: egyetlen mozanata sincs a természetnek, amelyet ne láttam, ne figyeltem volna.

Ötezer, hatezer, hétezer képet festett eddig a Mester, – mindegy. Ne tartsuk számon termékenységének, e kiapadhatatlan tengerfenéknek kvantitásbeli eredményeit. Katona Nándor múzeumokba, külföldi és magyar úri házakba, arisztokraták és polgári műbarátok százainak lakásába varázsolt a ő gyönyörű természetlátásának csodáit. A művész lelken keresztül a Mindenség, az univerzum lelke él, világít és – merem mondani – biztat bennünket. Mert abból a búskomorságból, amely csipkés fátyolt sző remekműveire, mégis a boldogabb, az istenibb emberi jövő sugara csap ki. Ma még komor sejtetéssel, holnap vakító világgossággal. Ötezer év szenvedése után a jószág, a megértés, a szeretet...

Molnár Jenő³

KATONA NÁNDOR (1864–1932)

Azok között indult, akik a természet elfogulatlan, tárgyilagos szemléletét és hűséges ábrázolását tűzték ki céljukul. A naturalizmus magyarországi úttörői között tekintélyes szerepe volt az ő működésének és művészetének. Mint a természetelvű művészek legkiválóbbja, ő is eljutott oda, hogy miközben a természet hűséges követését hirdette, míg annak formai és színigazságait kutatta, egyénisége – az ő sajátos látása és kifejezőeszközei révén – sajátos jegyekhez jutott a naturalizmuson belül. Egyéni adottságai és fejlődésének útja, a természetelvű individualisták lírikusabb, érzelmesebb szemléletű művészeinek sorába állították. Azok közé tartozott,

³ *Egyenlőség*, 1923. június 9. 5–6. – Molnár Jenő (1880–1933) jogász, író, újságíró, *A Nap*, *A Polgár*, *Magyar Hírlap*, *Egyenlőség* munkatársa, a *Borsszem Jankó* szerkesztője.

akiket a «természet szerelmeseinek» volt szokás nevezni, akiknek nagymestere és prófétája volt báró Mednyánszky László. Ő volt Katona Nándor felfedezője, első mestere, később pedig éveken át meghitt pártfogója. Nem véletlen a találkozásuk, mint ahogyan nem volt véletlen kapcsolatuk és művészetük rokonsága sem. Mindketten halk, elvonuló emberek voltak. Szinte szerzetesei és aszkétái művészetüknek. Vándorútra keltek, napokon át járták a hegyeket, erdőket, síkságot. Szabad ég alatt háltak, tarisznyából ettek és egyetlen munkájuk, kedvtelésük, harcuk és önfeledkezésük a művészet volt. Volt ebben a módban, ahogy magukat a természet megismerésének és szeretetének szentelték, etikai szempontból is valami szerzetesi emelkedettség és tiszta áhítat, mely művészetüknek meggyőző erőt, bensőséges őszinteséget adott.

Az impresszionista esztétika tanai szerint a tájképfestés sajátosan lírikus művészet. Valóban az impresszionizmus nézőpontjából a tájkép a minimális formai elemen, teljesen feloldott, szinte dekomponált vonal és folt szerkezetiségen kívül túlnyomóan színességéből áll, mely mint a természet világitási viszonyainak megfelelő képei elem-hangulat, azaz lírai és festői összetevő is egyúttal.

Lírikus festőiség, poétikus, érzelmes impresszionizmus jellemzik Katona Nándor művészetét, jó ízlése, mely témaválogatását és érzelmességének mérték tartását adta – az alacsonyorsból felkészülő szepességi művésznél – veleszületett előkelőség.

Naturalista-impresszionista festő volt, ennek a stíluskorszaknak minden előnyével, szép és nagy vonásával, de egyúttal minden lehatároltságával is. Ez a művészet sokkal zárkózottabban, tömörebben oldotta ki az egyéniségeket, sokkal merevebben lekötötte őket, mint a következő, egyénieskedő posztimpresszionizmus. Az impresszionista, természetelvű festőket a maguk festői látása igen gyakran elsodorja az emberi közösségtől. Egyéniségük markáns kialakulása elvonatkoztatta és elszigetelte őket a társadalomtól, szubjektivitásuk irrealitásba emelte őket a hétköznapi élet talajáról. Itt, éppen a naturalizmus csúcspontján zökkent a lírikus tárgyilagossága tragikumába.

Katona Nándorról ezt az ő tragikus meghasonlását csak a halála pattantotta ki nyilvánosan köztudomásúvá. A «titokzatosság», «rejtélyesség», melyet a napilapok az «elefántcsonttoronyban» levő műterméről, a művész egész zárkózott, keseredett életéről, bizalmatlankodó elzárkózásáról írtak – mind ennek a tömören és elszigetelten alakult egyéniségnek meghasonlása.⁴

Művészete virágkorában, a századforduló két évtizedében igen nagy népszerűségnek örvendett. Nagy sikerei voltak. Idehaza és külföldön is sok díjat, kitüntetést nyert, képeit főrangú műbarátai és az uralkodócsalád tagjai különös szeretettel vásárolták. Művészete legteljesebben mutatkozott azon a gyűjteményes kiállításán, mely 1901-ben mély hatást gyakorolt művészetünk fejlődésére is. Ekkoriban egyike volt a kitűnő szolnoki művésztelep alapítóinak.

A háborús és az ezt követő évek elvonult munkában találták. Művészeti életünk harcaiban nem vett részt. Egyetlen csoporthoz sem csatlakozott szorosan. Ez az

⁴ Célzás Katona Nándor üldöztetési téveszméire. Ld. 11. jegyzet.

elvonultság, bölcs és szerény félreállítás az oka annak, hogy a művészeti irodalom és a közönség igen nagy része már halála előtt kezdte elfeledni azt a Katona Nándort, aki mögött másfél évtized előtt elismerés és ünneplés járt.

Szokolai Béla⁵

MŰVÉSZFEJEK – KATONA NÁNDOR

Mesélő szemek fölé boruló boltíves homlokbaldachin: *egy trónusra emelt művésztragédiát takar...* Ezzel a tragédiával meghitt közösségben él; vele ébred, vele jár-kél, leülteti maga mellé a kávéházba, elviszi magával külföldi útra...

Összeszoktak.

Amikor átlépek műtermének küszöbét, *ajtaja dörrenve csapódik be a hátam mögött.* Ijedten fordulok vissza. *Hatalmas Wertheim-ajtó mered előttem.* Nehéz acél. Mintha postatakarékba kerültem volna, betétnek.

Képtornyok. Ládák egymás tetején, egészen a műterem mennyezetéig, telve szorosan egymás mellé préselt képekkel. Képkötegek. Egy kötegre ez van írva: *55 drb. 22 × 16. Tenger.* Polcok: roskadásig a Magas-Tátrával. Megkérdem, hány kép lehet itt. Szomorúan mondja: *3000...*

Nem beszél: *kinyilatkoztat.* Minden szavát mérlegre teszi. De előbb megvizsgálja a mérleget: pontos-e? A miniszterelnök nem beszél megfontoltabban, mint ő. Az óramutató nyugodtan sétál át a perceken, amíg egy mondatot kimond. A végén nem mondja ki.

Természetbúvár fészke. Ahová nézek: képek, könyvek, bogarak, lepkék... Egész lepkerajok. Hatalmas dobozokban, zsúfoltan. Néhány remek példány domború üveg alól gyönyörködteti a szemet. Számuk: 2000... Bogarakból ugyanannyi... Föl is dolgozta őket. *Tudományosan* – mondja. A rovargyűjtő *Katona Nándor* jól megfér, sőt harmonikusan él a festővel. A természetnek nemcsak lepkéit fogja össze, de hegyeit is, vizeit, napkeltéit, napnyugtáit... *Piktúrája mögött egy a legaprólékosabb részletekbe ható anatómus húzódik meg.* Nemcsak a lepkéket, de az egész tájképet gombostűre szúrja s úgy rakja, gyűjti őket, mint a színes lepkéket... Garmadával sorakoznak ládáiban azok a stúdiók, amelyek egy-egy kedvelt képmotívumának fölépítéséhez szolgáltak. Egyik stúdiója: *egy fatörzs.* A kéreg pórusainak hajszálpontos redőzetében. *Egy sziklatömb.* A kavicsszilánkok minuciózus tükröztetésében. *Víztükör.* A hajnal, az alkony, az őszi, a napfény tündöklésében. Tenyérnyi színfutamok. Ugyanaz a motívum: kék, zöld, lila, rózsaszín derengésben. Csupa objektivitás;

⁵ *Napkelet*, 10, 1932, 9. 683–684. – Szokolai Béla (1897–?) művészeti író, lapszerkesztő. Az 1930-as években rendszeresen közölte írásait az *Élet*, az *Erdélyi Helikon*, a *Magyar Iparművészet*, *Napkelet*.

csupa igazmondás; csupa visszasugárzása a természet által sugallt igazságnak. Mint egy gigantikus természetrajz.

Mednyánszky ismerte föl elsőben képességeit. Műtermébe viszi s a késmárki kisfiú nála szerzi első festői táplálékát. *Ez a találkozás döntő egész életére.* Első ízben rövid ideig tartózkodik itt. Pestre kerül. *Greguss, Székely,* majd *Lotz* tanítványa. Párizsba vágódik. Öt esztendő telt ott. Megtanul franciául s *Barbizon* romantikus levegőjében összeismerkedik egész sereg később hírességgé vált, kezdő festővel. *Renant* hallgatja. Másfél éven át minden reggel ott van a *Sorbonne* előadásain, ahol *Renan* héber nyelven adja elő az ótestamentumot. Elhízott, nagyfejű ember volt *Renan* – mondja. Alig tudott mozogni. De amikor beszélni kezdett... egyszerre éteri lett... Egyszer lerajzolta. Akkor közelebről is megismerkedett vele. Nem volt valami közlékeny. A legtöbbet egy hallgatóval volt, egy öreg úrral, aki előadás alatt *Katona Nándor* szomszédja... *Don Pedronak* hívták, *Brazília* elűzött császára volt...

Volt később is Párizsban *Katona Nándor*. De ez már nem az én Párizsom! – mondja.

Az én Párizsom a la vie de bohème Párizsa volt...

Behunyja a szemét. Így mondja:

- *Murger...*⁶

Párizs érintetlen hagyta naturalista tájképszemléletét. A látott természet szab határt művészetének, annak parancsa alá hajtja alázatos ecsetjét. Részletmegfigyelő. Képeit széjjel lehet bontani s megint összerakni, mint valami színes kockajátékot... Ábráknak lehetne alkalmazni, a legnagyobb stílus propagandaeszközül ama táji szépségekhez, amelyek Magyarország térképéről végzetesen lekerültek... Észak-Magyarország monumentális szépségei élednek újra vásznain; szürkékbe ködlő hegyein, házakat, fákat tükröztető vizein... *Pedáns vonalvezetés, rend, hajszálpontos tárgyilagosság mindenütt.* Semmi rendellenesség. A természetet a napszakok egymást föl-váltó fénylésében keresi s amilyenek azok mutatják, azonképp tükrözi... Nem fest: *laborál.* Képei: dokumentumok. Hangulatok, ahogy azok rezonálnak mindenki. És mindenek szemén át a művészen.

Ágya itt van, de nem alszik itt. Szállodába jár. De most már oda is ritkábban. Ládák, bőröndök tömegére mutat:

- Ennek együtt kell maradni!... Együtt az utolsó darabig... Hogy megmutassam; ez voltam... ez voltam én...

Elhallgat. Rám mered. Aztán vontatottan megszólal:

- Valaki üldöz... ötven év óta... *ez a valaki a szívemet s a szememet elrabolta...*⁷

⁶ Henri Murger (1822-1861) francia író. Az ő *Scènes de la vie de bohème* c. regénye szolgált Puccini és Leoncavallo operáinak és Kálmán Imre operettjének szöveggönyvéül.

⁷ Célzás *Katona Nándor* híres mesterére, *Mednyánszkyra*. *Katonának* idővel rögeszméjévé vált, hogy *Mednyánszky* ellopta tőle képeit, témáit, s hogy sikere valójában őt illette volna. Ld. 11. lábjegyzet.

A szemeit befutja a könny. Egy kecskeszakállas aggastyán, egy boldogtalan festőpoéta sír az Akácfa-utcában művészetének gazdag piramisa fölött.

Egyik állványról egy ametisztben gyöngyöző tátrai vízesés vele sír, vele zokog...

Bálint Jenő⁸

KATONA NÁNDOR (1860–1932)

Szinte kedve kerekednék mesét írni az embernek, mikor Katonáról van szó. Tán így valahogy: Hol volt, hol nem volt, valahol a szepesi hegyek között volt egyszer egy szegény, nagyon szegény fiú, aki semmi sem volt, még asztalos inas sem⁹ – akiből lehet valahogy művész, mert hiszen a gyalupad kész rajzolódeszka – hanem aki durva, háromkrajcáros bicskával papírból vágott ki mesebeli alakokat, meg sohasem látott, képzeletbeli madarakat, istenien naiv ágak-bogak között és volt egyszer egy jó, de egyszerű öregasszony, aki az anyák csodálatos ösztönével megérezte, hogy ezek a furcsa ákombákomok nem a falusi gyermek játékaik, hanem egy szunnyadó művészlelek ifjonti hevülései és eltette mindannyit az imádságoskönyvébe. Nemsokára – „mindössze” harminc esztendővel azután – nagy urak, grófok, kegyelmes asszonyok és bárókisasszonyok összeszedték ezeket a papírlapokat, bekeretezték, akár a velencei tükröket és beaggatták finom szobákba, melyeknek csak a kárpitja is kétezer forintba került. (Éppen annyiba, amennyiből ez a gyerek tizenöt évvel előtt lehetett volna emberré.) És képet, sok képet aggattak melljük, amelyeket mind az a fiú festett azóta s amelyekért akkor versenyezve vetélkedtek Magyarország nagyurai, hogy drága pénzen kaphassanak belőlük s amelyeket utóbb olyan nehéz szívvel adogatott oda a gazdájuk – egy kora ősz, szomorú, gyerekjóságú, naiv, öreg fiatalember – mintha mindegyikkel a lelkéből szakítottak volna le egy darabot, vagy mintha fájt volna neki eladogatni a múltját így darabonként.

És mint mindig, most is igaza volt a mélabú és lemondás e szomorú poétájának, mert csakugyan ezekre a vászon, karton és deszkadarabokra volt leírva a Katona Nándor egész legendás élete: a szepesi gyermekjátékoktól kezdve, végig a fiatalság mondhatatlan nyomorúságán, küzdelmein keresztül, Párizson át a rövid ideig tartott dicsőségig s a hosszú, halálig tartott mellőztetésig.

Az első vázlat, amennyire különbözik a maiaktól, oly gyermeketegen ámulja el: mily áhítatos félelemmel közeledett a fiatal művész a természethez, mily alázatos, szolgálai hűséggel másolta megnyilatkozásait, törzseit, lombjait, minden levelét, minden fűszá-

⁸ *A Reggel*, 1930. május 5. 11. – Bálint Jenő (1889–1945) hivatalnok, művészeti író. 1922-ben a *Helikon*, 1923-ban az *Alkotás-Művészház* igazgatója. Művészekről írt portré-riportjainak egy sorozata megjelent: Bálint Jenő: *Művészféjek*. Bev. Csók István. Budapest, 1929. – de a sorozatot folytatta *A Reggel* hasábjain, így 1930-ban Deák-Ébner Lajosról, Rudnay Gyuláról, Bernáth Aurélról és Márffy Ödönről közölt írást.

⁹ Utalás Munkácsy Mihályra.

lát, mintha szentségtörésnek tartotta volna elsikkasztani valamit is abból, mit sóvárogva bámuló lelke oly mohón rögzített szeme tükörjébe.

Aztán a második korszak, amikor már a látottak mellé halk, tétova hárfakiséret gyanánt odalopóztak az érzései is, miket a természet csodálata és szeretetet váltott ki belőle és végre a harmadik, mikor a természetből immár majdnem semmi sem került a vászonra tárgyilagosan, hanem csak az, amit ő látott, ő érzett, a természet fenséges szentegyházában, a hangulat.

Katona Nándor ez időben joggal elmondhatta volna magáról, amit Byron a Childe Herold megjelenése után írt levelében: Reggelre kelve azon vettem észre magamat, hogy híres ember vagyok!...

De mennyi kín és küszködés előzte meg azt a neki oly történelmi pillanatot, mikor az akkor legelőkelőbb, csupa nagynevű és műgyűjtő mágnásból alakult Magyar Műbarátok Köre gyűjteményes kiállításban mutatta be munkáit¹⁰ s mikor hirtelen szárnyra kapta a hír. Ennek a magába vonult, csendes, töprengő és szinte félelmesen szerény embernek a lelke mélyén bizonyára megvolt a maga véleménye a saját művészetéről akkor is, amikor még teljesen névtelenül s szinte ősemberi nyomorban festegetett ajándékba kapott szivarskatulya-tetőkre és végigajándékozta velük az egész Szepességet; bizonyára érezte művészeti hitvallásának igazságát akkor is, mikor a végtelen vágy külföldre űzte, hogy ott napszámos munkával tengesse titokban művészetnek eljegyzett életét s nem rendült meg hite, bizalma akkor sem, mikor tehetségének és tudásának teljes vértetében sem tudott a porondon még annyira sem érvényesülni, mint amennyire közepes mesteremberek. Hogyan érthette volna meg hát egy ilyen gyermekiesen naiv és tiszta lélek, hogy szebb, jobb és igazabb lett mindaz, ami két évtized sorvasztó küzdelmei alatt észrevétlen maradt; hogyan érthette volna meg, hogy egyszerre csak ugyanazokért ünneplik a társadalom legmagasabb körei, miket fiatalságának virágzása idején még elfogadni sem voltak hajlandók?

Pedig mindebben csak az ő minden mélysége mellett is ábrándos világnézete talált érthetetlen ellentmondást. Csak az ő finom, tétova és minden művészi göggtől tiszta lelke kereste akkor a hirtelen változás okát művésze tökélybesülésében; csak ő hitte, hogy tán bizonyára jobban és mélyebben merült el a természet fensőségességének tanulmányozásába; csak ő képzelte, hogy tudása gyarapodott, előadási módja mesteribbé és költészete igazabbá erősödött. Csak ő, aki a külvilágtól szinte teljesen elzárkózott s tiszta önmagában a művészetének élt, csak ő nem látta, hogy a változás nem őbenne, nem az ő művészetében, de bennünk volt; a mi szemünk finomodott s a mi érzéseink tisztultak líraiabbakká. Ő az maradt, aki volt; természetimádó művész, panteista költő, aki a színek és vonalak dallamával zengte áhítatos himnuszát a nagy Pán dicsőségének.

¹⁰ Katona 1901-ben a Műbarátok Köre által a Múcsarnokban rendezett kiállításon 140 képből álló gyűjteménnyel szerepelt. Ld.: Lyka Károly: Egy festő meg egy szobrász-kisasszony. A Műbarátok Körének kiállítása. *Új Idők*, 1901. december 8. 511-512.; Révész Béla: Jegyzetek a téli tárlatról. *Egyenlőség*, 1901. december 29. 5-7.

Az új festőnemzedék Katonát élete utolsó évtizedében már erősen leértékelte s ez, valamint patológikus rögeszméje, hogy Mednyánszky „lemásolja” az ő képeit, s hogy Mednyánszky ösztönzésére az egész világ összeesküdött ellene és művészete ellen, valósággal megmérgezte szomorú estjének légkörét.¹¹ Viszont halála után művészete olyan oldalról kapott rendkívüli méltánylást, ahonnan szegény Katona a legkevésbé várhatta volna: *fajelméleti alapon* nevezték ki páratlannak, egyedülállónak a magyar művészek között. „A fajiság rezonanciája” – írja Méheli Lajos fajbiológus¹² professzor adjunktus¹³ – „a képábrázolásban is kicsendül. Az északi ember stílusa precíz, hűvös, valóságos formaművészet”¹⁴... És bár „a magyar festészet története sincsen éppen híján a kiváló tájképfestőknek, de az ember lelkivilágának és a külső természetnek összetartozó egységét senki sem tudta vászonra vinni, mint éppen az északi fajú (szepesi származású) Katona Nándor (jellemében és életstílusában is északi mintakép”¹⁵...)

¹¹ A Mednyánszkyval kapcsolatos téveszme hátteréről ld. Markója Csilla: Mednyánszky árnyéka: „A paranoia az élelátás következménye”? A Katona Nándor-történet. In: Markója Csilla: *Egy másik Mednyánszky*. Budapest, 2008. 74-88. – továbbá: „Csak a bűnözőket szereti”. Válogatás Katona Nándor Mednyánszkyt „leleplező” emlékirataiból. és „Vaspáncéllal körülfűrt életében”. Katona Nándor a korabeli sajtó tükrében. *Mednyánszky-olvasókönyv*. Szerk. Markója Csilla. *Enigma*, 7. 2000. no. 24/25. 177-194., 195-210.

¹² Méheli Lajos (1862-1953), zoológus, az MTA tagja. A Budapesti Műegyetemen szerzett oklevelet, majd 1915-ig a Magyar Nemzeti Múzeum Állattani Osztályán dolgozott, 1912-1915 között igazgató. 1899-től 1930-ig az MTA tagja. 1915-1932 között a Budapesti Tudományegyetem (utóbb Pázmány Péter Tudományegyetem) Állattani Tanszékének tanára. A zoológia és herpetológia világszerte elismert szaktekinetélye volt. 1919 után a magyar fajbiológiai kutatások megteremtője, a szociáldarwinizmus egyik hazai elterjesztője, a turanizmus és a fasiszta eszmék propagátora, a *Cél* c. szélsőséges antiszemita folyóirat szerkesztője. Tudóstársai tiltakozása miatt 1930-ban lemondott akadémiai tagságáról. Mint háborús bűnöst 1945-ben börtönbüntetésre ítélték. Ld.: Ungváry Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege*. Pécs, 2013. 337-341.

¹³ Rózsa Miklós eredeti jegyzete: „Fajismeret. A modern anthropologia és öröklésbiológia. Írta: Gáspár János, a Pázmány Péter Tudomány Egyetem antropológiai intézetének adjunktusa. Budapest, Novák Rudolf és Társa Tudományos Könyvkiadóvállalat és Orvosi Könyvkereskedés. II. kiadás.” A mű első kiadása 1930-ban, a második 1931-ben jelent meg. – Gáspár János (1899-1989), a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen 1923-ban szerzett általános orvosi és államtudományi, illetve a Jénai Egyetemen bölcsészdoktori oklevelet. 1937-1946 között a Pázmány Péter Tudományegyetem Általános Orvostudományi Kar Bonctan-Tájböncetani Intézet egyetemi adjunktusa és az Orvos-Antropológiai Osztály vezetője és tanára. 1946-ban az alkat- és öröklésbiológia tárgykör magántanára lett. 1948-tól orvosként dolgozott Svédországban. Embertannal, örökléstanal, eugenikával, a kárpát-medencei népeesség antropológiai vizsgálatával foglalkozott. Méheli Lajos közeli munkatársaként műveit a német fajelméleten alapuló jobboldali fajbiológia, az ún. genetikai fajvédelem jellemezte. Élesen ellenezte a zsidóság asszimilációját, eugenikai okokból elvetette a zsidó-magyar házasságokat.

¹⁴ Gáspár 1930. i. m. 163.

¹⁵ Uo., 167-168.

9. Katona Nándor: Czóbel Minka, 1894.
Olaj, vászon, 34 x 24 cm,
magántulajdon, fotó: Fotoarchív SNG,
© Slovenská národná galéria, Bratislava

Kleinberger család derék fia *nem „északi”, hanem semita-fajú*, ha szepesi származású is. (Bár eddig úgy tanultuk az egyedül üdvözítő fajbiológiában, hogy származásra nem a földrajzi hely, az „életter” döntő, hanem a fajiság, mint egy „közös államkeretbe tartozás”, „az ugyanabban az osztályban való elhelyezkedés” fajtudósunk szerint nem „szünteti meg azokat a velünk született kapcsolatokat, melyek a *származás vérségi kötelékein* alapszanak.”¹⁸ És lám, mégis a semita-vérségű Katona „északi faji mintakép” – művészetében, jellemében és életstílusában egyaránt... hogy örömük legyen Balás Piry Lászlóknak¹⁹ és vitéz Nagy Zoltánoknak.²⁰

Bármily hízelgő is ez a megállapítás Katonára, s bármily hízelgő rám is, hogy a tudós fajbiológus a maga elméletének igazolásául háromszor is hivatkozik *A magyar impresszionista festészet* című könyvemre,¹⁶ kénytelen vagyok az alábbi, neki bizonyára nem éppen kellemes igazságokat leszögezni: 1.) Katona stílusa nem volt „precíz, hűvös formaművészet”, mint az „északi emberek” művésze. Mindent lehet rá mondani, csak éppen ezt az egyet nem. Éppen hogy csak bensőséges – és nem hűvös – de formaművészet nélküli tájkép- és hangulatfestő volt Katona Nándor, bár a tudós fajbiológus szerint: „a tájkép- és hangulatfestés problémái a keletbalti és turáni magyar festőkhöz állnak a legközelebb.”¹⁷ És ha igaz, hogy „a fajiság rezonanciája... a képábrázolásban is kicsendül”, akkor nagy baj van az öreg Akibával (ahogy Katonát nevezték a barátai), mert a késmárki

¹⁶ Rózsa Miklós: *A magyar impresszionista festészet*. Budapest, 1914. 142–147.

¹⁷ Gáspár 1930. i. m. 85.

¹⁸ Uo., 219–221.

¹⁹ Balás-Piry László (1908–1993) művészettörténész. 1932-ben szerzett oklevelet a Pázmány Péter Tudományegyetemen Gerevich Tibor tanítványaként. 1934-től a Szépművészeti Múzeumban dolgozott. Több szélsőjobboldali és nyilas, antiszemita lap és folyóirat munkatársa volt. 1949–1993 között Peruban, majd rövid ideig Németországban élt.

²⁰ Nagy Zoltán (1908–1994) művészettörténész. 1934-ben szerzett oklevelet a Pázmány Péter Tudományegyetemen Gerevich Tibor tanítványaként. 1934–1938 között a Műemlékek Országos Bizottságánál, majd 1941-ig a Magyar Nemzeti Múzeumban, illetve 1945-ig a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Művészeti Osztályán dolgozott. Teleki Pál miniszterelnök művészeti tanácsadója volt. Rendszeresen

Íme, fajbiológiai alapon álló esztétáink ezért „nem mellőzhetik a liberális nemzeti ideológia mellett a faji realizmus szempontjait” s ez a csodálatos „realizmus” ezért állítja oda művészetében, jellemében és életstílusában az északi (árja!) mintaképnek az öreg késmárki izraelita művészfíát.

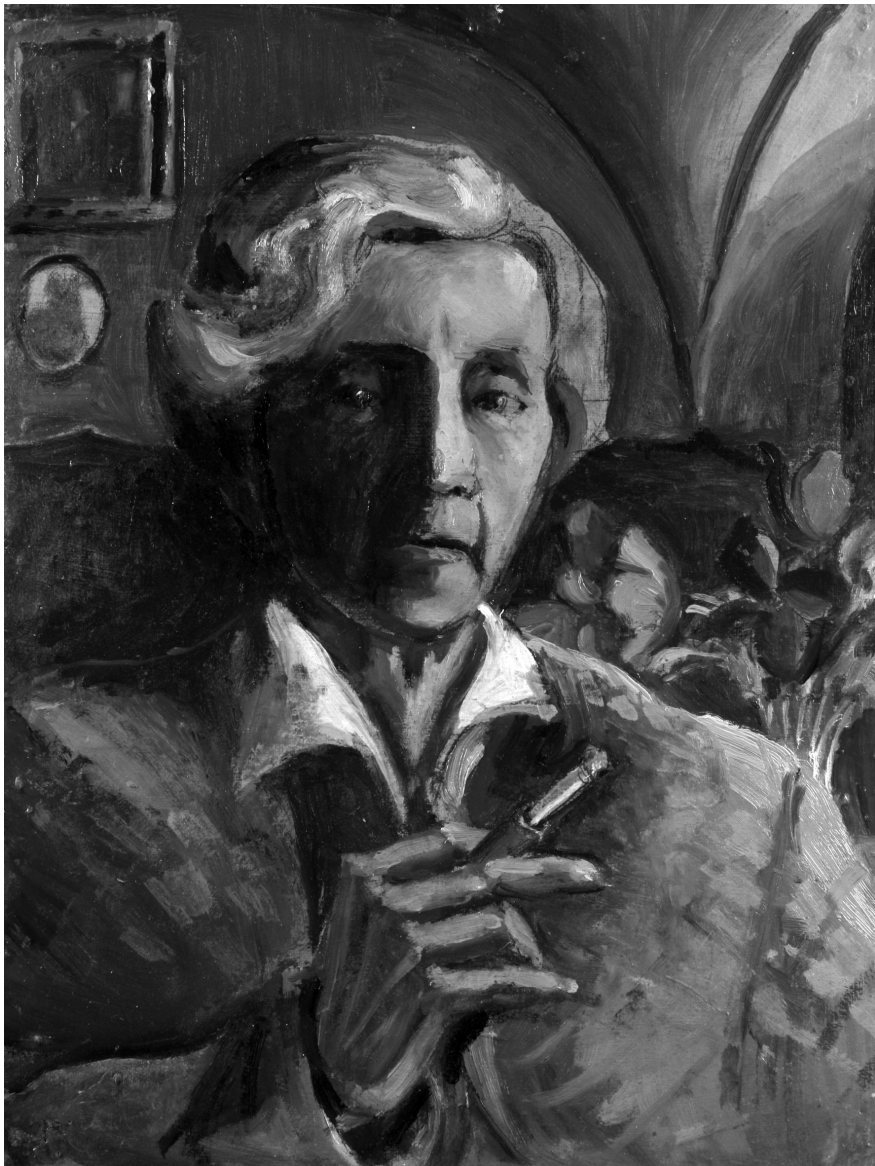
Rózsa Miklós²¹

publikált jobboldali folyóiratokban is. 1945–1951 között az ELTE Muzeológia Tanszékén tanított, de megfosztották állásától. 1960-tól nyugdíjazásáig az esztergomi Balassa Bálint Múzeum igazgatója volt.

²¹ MNG Adattár, ltsz. 14045/60/16. – Rózsa Miklós (1874–1945), újságíró, művészeti író. Fiatalon a *Pesti Napló* és a *Magyar Hírlap* munkatársa volt s 1896-tól Munkácsy Mihály, illetve a Nemzeti Szalon titkára. 1909–1914 között a *Művészház* vezetője, majd *A Hét* szerkesztője lett. A lap megszűnte után az *Est*-lapok alkalmi párizsi tudósítója, majd 1926-tól a KUT egyik irányítója, és a hasonló című folyóirat szerkesztője. 1922-től a Magyar Városi Bank és intézményei alkalmazásában állt. 1928-ban megalapította Modern Kiállítás-szervező Bizottságot, amely meghatározta a Tamás Galéria programját, de 1931-ben összekülönböztek Tamás Henrikkel és a Könyves Kálmán Szalonban folytatták tevékenységüket. Ld.: *Új színben. Rózsa Miklós és művész-önarckép gyűjteménye 1932–1943*. A kiállítást rend. és a katalógust összeáll. Kopócsy Anna. Budapest, 2007. (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai, 2007/2.) – Rózsa Miklós azonban nemcsak Katona miatt írta meg cikkét, illetve nemcsak 1914-ben megjelent könyvének pusztán Katonára vonatkozó illeten felhasználása miatt. Ugyanis Gáspár János még egy alkalommal hivatkozik Rózsa Miklós könyvére (Gáspár 1930. i. m. 188–189.). Mint írja: „A diaszpóra utáni zsidóságban legátütöbben az előázsiai alkat érvényesül. Egyetlen fajban sincs meg annyira a más emberekre való hatás képességének, a rábeszélő tehetségnek az a foka és rutinja, mint amellyel az előázsiai rendelkezik”, s ennek illusztrálására László Fülöpöt hozza fel példának – idézve Rózsa Miklós könyvének egy részletét. Rózsa, László Fülöpben egy olyan, nem minden tehetség nélküli karrierista művész portréját rajzolta meg, aki nem olyannak festette az embereket, amilyenek, hanem amilyenek az életben szerettek volna lenni. Rózsa 1914. i. m. 202–207.

Mednyánszky László: Imádkozó II., 1884 k., tus, papír, 28,5 x 20,5 cm,
j. j. I. Mednyánszky. Magántulajdon (Repr. SOGA kat 73.)

1. Czóbel Margit: Önarckép cigarettával, 1950. Olaj, karton vászon, 40,4 x 30,3 cm, ltsz.: O 5057, fotó: Fotoarchív SNG, © Slovenská národná galéria, Bratislava

Katarína Beňová

CZÓBEL MARGIT BÁRÓNŐ ÉLETE ÉS MŰVÉSZETE

2001-ben a Szlovák Nemzeti Galéria (Slovenská národná galéria) megemlékezett Czóbel Margit születésének 120. évfordulójáról, valamint az első állandó Mednyánszky kiállítás 20. évfordulójáról a nagyőri (Strážky) Czóbel-kastélyban. Ez az esemény lehetőséget adott arra, hogy visszatekintsünk Nagyőr „utolsó bárónőjének” hányatott sorsára és felmérjük képzőművészeti örökségét. Czóbelt a magyar művészettörténetek festőként, illusztrátorként és Mednyánszky László unokahúgásként ismerik. (1. kép) Malonyay Dezső, Mednyánszky első monográfiusa segítette a festőnő debütálását a budapesti Nemzeti Szalonban 1916-ban, ahol 47 képből álló kollekciónal mutatkozott be.¹ A kiállításról többek között az *Uj Idők* hetilap is beszámolt.² Czóbel Margit alkotásait Divald Kornél is megemlítette az 1910-es évek emlékeit megörökítő 1925-ben megjelent *Felvidéki séták* című könyvében.³ 1928-ban feltűnik a neve más szepesi tájfestők között, Kószeghy Elemér (1882–1954), a löcsei múzeum igazgatója által Poprádon *Die Zipser Landschaft, ihre Darstellung in der Malerei und Graphik des XVIII.–XX. Jahrhunderts* címmel rendezett kiállításon és katalógusban;⁴ itt hat képét állította ki: *Aratásidő, Karbunkulus-torony, Szepesi táj, Nagyőrnél, Park, Erdeifenyő erdő*.

1948-ban Nagyőrbe látogatott Mária Marianni szlovák művészettörténész, aki Peter Wendellel együtt részt vett a gótikus templom és harangtorony restaurálásában;⁵ feljegyzései szerint ekkor találkozott a bárónővel is. A második világháború után, még a bárónő életében megjelent néhány cikk és irodalmi mű a napilapokban és folyóiratokban (pl. *Život*), amelyek célja ennek a különleges személyiségnek a bemutatása

¹ Ez a tanulmány a Czóbel Margitról szóló katalógus szövegének rövidített változata. Katarína Beňová (Katedra dejín výtvarného umenia, Filozofická fakulta, Univerzita Komenského Bratislava): *Barónka. Osudy Margity Czobelovej (1891–1972) medzi Mednyánszkym a Robbe-Grilletom*. Bratislava, Slovenská národná galéria, 2011.; *A Nemzeti Szalon II.-ik „Salon des indépendants”-jának (zsűrimentes kiállításának) valamint Czóbel Margit és Zajti Ferenc kollekciónak katalógusa*. Budapest, 1916. 6–7.: no. 1–47.

² Czóbel Margit képei. *Uj Idők*, 1916. május 7. 492.

³ Divald Kornél: *Felvidéki séták*. Budapest, 1925. 62–63.

⁴ Kószeghy, Elemér: *Die Zipser Landschaft, ihre Darstellung in der Malerei und Graphik des XVIII. – XX. Jahrhunderts. Ausstellung im Karpathenmuseum zu Poprad. Juli–Sept.* Késmárk, Karpathenverein, 1928. 16–17.

⁵ Nagyőr község eseményeinek krónikája [továbbiakban: Nagyőr, *Krónika*]. Számozatlan. Szepesbéla, Polgármesteri Hivatal.

2. Peter Purdeš: Czóbel Margit a nagyőri kastély képgalériája előtt, 1960.

Fotoarchív SNG © Slovenská národná galéria, Bratislava

zett képzőművészeti öröksége nem volt hozzáférhető. A Czóbel-kiállítás előkészítése kapcsán kerültek feldolgozásra a galéria gyűjteményeiben található művei. Ehhez társult a Szirmay, Mednyánszky és Czóbel család hagyatékának kutatása, az anyag a Lőcsei Állami Levéltár rendezetlen fondjában található.¹¹

volt. A korabeli művek közé tartozik Ladislav Mňačko elbeszélése, a *Szepesi történet*, amelyet az *Ahol a poros utak véget érnek* (*Kde končia prašné cesty*) című könyvében publikált.⁶ Czóbel Margitot több alkalommal említik Nagyőr községi krónikájában is.⁷ A krónikát egy helyi tanár, Peter Purdeš vezette,⁸ aki a bárónő közeli barátaihoz tartozott és amolyan közvetítő volt a kastély látogatói és Czóbel Margit között. A mai napig Nagyőrön él, és Anna Milistenferovával⁹ együtt már csak ők emlékeznek személyesen a grófnőre. (2. kép) 1968-ban Alain Robbe-Grillet Nagyőrön forgatta *A férfi, aki hazudik* (*L'Homme qui ment*) c. filmjét és a forgatókönyvet a bárónőnek ajánlotta.

Néhány művészeti lexikon¹⁰ címszavát leszámítva munkásságának mind a mai napig nem szenteltek kellő figyelmet. Ez természetesen összefügg azzal, hogy a korábban Nagyőrben őrzött, majd 1972 után elsősorban a Szlovák Nemzeti Galériában elhelye-

⁶ Mňačko, Ladislav: *Kde končia prašné cesty*. Bratislava, 1964. 179–191.

⁷ Nagyőr, *Krónika* i. m.: Mednyánszky „unokahúga szintén ismert és ügyes amatőr festő.”

⁸ Peter Purdeš 1951-től él Nagyőrben, ahol általános iskolai tanár volt. Mint naiv festő gyakran ábrázolta a bárónőt és családját, illetve és a nagyőri kastélyt. Személye azonos azzal a tanárral, akit L. Mňačko is említ az *Ahol a poros utak véget érnek* elbeszélésében.

⁹ Anna Milistenferová 1921-ben Hatkócon született, ahol a családja szolgált. Utóbb Nagyőrbe költöztek, ahol az anyja, Bednárová asszony szakács volt a kastélyban, a férje pedig kocsis.

¹⁰ *Művészeti lexikon*. I–II. Szerk. Éber László, Gombosi György. 2. bőv. és átdolg. kiad. Budapest, 1935. I.: 226.; Kiss-Szemán Zsófia: Czóbel Margit. *Saur Allgemeines Künstler-Lexikon. Die bildenden Künstler aller Zeiten und Völker*. Hrsg. Günter Meissner et al. XXIII. München–Leipzig, 1999. 317.

¹¹ A hagyaték nagy terjedelme miatt a Szirmay, Mednyánszky, és Czóbel család anyagai fokozatosan kerülnek feldolgozásra. Köszönet dr. František Žifčáknak, a Lőcsei Állami Levéltár (Štátny archív v Levoči) igazgatójának, hogy lehetővé tette az anyag kutatását.

3. Czóbel Margit: Anarcs, 1930 k. Akvarell, papír, 21,5 x 27 cm, ltsz.: AVU SNG, Fond Mednyánszky, fotó: Fotoarchív SNG, © Slovenská národná galéria, Bratislava

A nagyőri kastély Szepesbéla (Spišská Belá) település mellett, Késmárk (Kežmarok) közelében található.¹² A Mednyánszky és Czóbel család székhelyeként a 19–20. század fordulóján a Szepesség fontos kulturális központja volt. A Horváth-Stansith és Szirmay család több generációra visszamenő felmenőinek, valamint a kastély tulajdonosainak köszönhetően fennmaradt a könyvtár és a családi ősgaléria. Czóbel Margit bárónő élete nagy részét itt, „a múzsák hajlékában” élte le, ahogy Divald Kornél nevezte a kastélyt.¹³ A bárónő szülei, Czóbel István (1847–1932)¹⁴ és Mednyánszky Margit (Miri, 1859–1937) 1887 júniusában házasodtak össze Nagyőrött¹⁵ és rögtön az esküvő után átköltöztek a Szabolcs vármegyében fekvő anarcsi Czóbel-birtokra,¹⁶ a parkkal övezett udvarházba. (3. kép) Emellett még

¹² *Spišská Belá*. Ed. Zuzana Kollárová. Prešov, 2006. A kötetben főként: Endrődi, Ján – Mislovičová, Virgínia: Strážky – mestská časť Spišskej Belej. 368–394. és Šelepová, Mária: Strážky od roku 1919 po súčasnosť. 395–406.

¹³ Divald 1925. i. m. 62.

¹⁴ Czóbel István közgazdasági és vallásfilozófiai író. Munkássága hatással volt barátja Justh Zsigmond műveire. Főműve – *Genesis unserer Kultur*. I–V. Leipzig, 1901–1907. Ld.: *Mednyánszky László feljegyzései 1877–1918. Válogatás a festő kiadatlan naplófeljegyzéseiből*. Szerk., sajtó alá rend. és jegyzetek: Bardoly István. A szerk. munkatársa és bev. Markója Csilla. Budapest, 2003. 60.: 132. jegyzet.

¹⁵ Amint az egyik dátum nélküli feljegyzésben szerepel: „(Miri lakodalma), *Nehre*, nagy képek festése,

4. Czóbel Miri lányaival, Margittal és Mariannával, 1920 körül. Fotográfia, AVU SNG, Fond Mednyánszky, ltsz.: 20Fe-4 © Slovenská národná galéria, Bratislava

filozófiával foglalkozott. Fokozatosan átvette az anarcsi családi birtok gondozását, amelyet halála után a felesége és a lánya irányított.¹⁷ Csak kevés információ áll rendelkezésünkre a Czóbel-házaspár elsőszülött fiának életéről, aki röviddel a születése után, 1889-ben meghalt.¹⁸ Második gyerekként jött a világra Marianna (1890–1929) akit Piminek neveztek, utána következett Margit (1891–1972), akit Babunak becéztek, és a legfiatalabb, István (1894–1916?), Fin becenévvvel. (4. kép) Miután a bárónő nagyapja Beckón elhunyt, 1895-ben az egész család Mednyánszkyval együtt gyászolt Nagyőrött.¹⁹

cigányok, Lomnic, Hannsdorf.” *Mednyánszky László feljegyzései 1877–1918*. 2003. i. m. 94.: 278. jegyzet.

¹⁶ A Czóbel családról ld.: Margócsy József: Az anarcsi Czóbel család iratai. *Szabolcs-Szatmár Megyei Helytörténetírás*, 5/6. 1983. 309–332.; Margócsy József: *Egy régi udvarház utolsó gazdája. Szöveggyűjtemény az anarcsi Czóbel család levéltári hagyatékából*. Nyíregyháza, 1988.

¹⁷ Az eladósodott anarcsi birtokot – Czóbel István örökségét – Mednyánszky Margit „tette rendbe”; 1880-tól már az ő nevére volt írva. A Czóbel családnak csak a ház és 25 hold föld maradt, ennek jövedelméből éltek igen szűkösen a testvérek, Czóbel Minka, Czóbel Emma és a szüleik. Margócsy 1988. i. m. 79.

¹⁸ „Nyáron [1889-ben] Forgáchéknál időzik, amikor hírt kapott unokaöccse – Miri kisfia – betegségéről. Mire Nagyőrre érkezik, a kistű már nem él.” – Hessky Orsolya: Életrajz. *Mednyánszky*. Kiállítási katalógus. Szerk. Markója Csilla. Budapest, 2003. 237.

Kisvárdra közelében is rendelkeztek birtokokkal. A Mednyánszky és Czóbel család közötti jó viszonynak köszönhetően, amely az esküvő után nemcsak a fiatal pár, hanem a többi családtag között is kialakult, gyakran látogatták egymást. Czóbel Miri házitanítók segítségével művelődött, majd rövid ideig egy bentlakásos iskolában tanult Svájcban. Miután visszatért Nagyőrbe, utazgatott a szüleivel, például Budapestre vagy Bajnára (Bajnski Dvori), ahol rokonaik éltek. Miri is amatőr festő volt, ezt bizonyítja az a képe is, amely a parkban sétáló gyerekeit ábrázolja. Férje, Czóbel István író, filozófus, történész, aki számára a nagyőri kastély gazdag könyvtárája a megismerés forrásává vált. Igyekezett rendben tartani az uradalmat, további könyvekkel gazdagította a könyvtári gyűjteményt. Saját írói pályája mellett teozófiával és

5. Konstantin Frida (1884–1918): Czóbel Margit, 1913. Olaj, vászon, 41,9 x 29 cm, ltsz.: O 5080, fotó: Fotoarchív SNG, © Slovenská národná galéria, Bratislava

(1880–1966) festőiskolájában tanult Budapesten. A fennmaradt művek szerint nagyőri tartózkodása az 1913-as évhez köthető. Ebben az időszakban megfestette a családtagok portréit, a kastély látképét, valamint néhány állatképet vagy gyümölcsök kompozícióját ábrázoló életképet. (5. kép)

Képzőművészeti téren a gyerekekre a legnagyobb hatást a nagybácsi, Mednyánszky László tette. Nagyőrben volt az egyetlen állandó műterme, itt voltak elhelyezve a képei és vázlatai. 1895 után csak néha látogatott Nagyőrre, de az

Marianna, Margit és ifj. István a kastély otthoni légkörében nevelkedtek. Nem tűnt fel a nevük a környékbeli iskolák osztálykönyveiben, a szüleikhez hasonlóan magántanáraik voltak.²⁰ A gyerekekre főként az édesanyjuk és az édesapjuk kulturális miliője hatott, valamint azok a személyiségek, akikkel kapcsolatban álltak, vagy akik meglátogatták őket Nagyőrben. Kiskoruktól kezdve idegen nyelveket tanultak, és magas szinten űzték a levélírás művészetét. Fennmaradt néhány magyar nyelvű levél, amelyet a gyerekek a szüleiknek írtak, például 1899-es pesti látogatásuk alkalmával.²¹ Az egyik levélben mind a három gyerek beszámol arról, hogy az édesanyjuk a kertbe szokott járni festeni: „A Mama fest egy nagyon szép képet a kis kert mellett.”²² A gyerekeknek rajztanáraik is voltak. Az egyikük a bécsi származású festőnő, Konstantin Lohweg Frida (1884–1918),²³ aki későbbi férje, Szablya-Frischauf János

¹⁹ „Ebből a szomorú időből származnak misztikus vázlatai.” – Czóbel Istvánné Mednyánszky Margit: László – Brouillon (Visszaemlékezés). *Mednyánszky olvasókönyv*. Szerk. Markója Csilla. *Enigma*, 7. 2000. no. 24/25. 69.

²⁰ Uo., 58.

²¹ Štátny archív v Levoči [továbbiakban: ŠAL], Fond Strázky, 42. doboz, 144. levél.

²² Gyermeki levele Czóbel Istvánnak, 1899 – ŠAL, Fond Strázky, 52. doboz.

²³ Konstantin Frida, Lohweg Ernesztin festőművésznő testvére, a KÉVE művészegyesület egyik alapító tagja, Bécsben, Budapesten és Münchenben is kiállított. – *Művészet*, 9. 1910. 269.; Lyka, Károly: Konstantin, Frida. *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwarts*. Hrsg. Ulrich Thieme, Felix Becker. XXI. Leipzig, 1927. 282.

6. Czóbel Margit: Mednyánszky nagyőri műterme I., 1930-1940 k.
Olaj, vászon, karton, ltsz.: O 5075, fotó: Fotoarchív SNG
© Slovenská národná galéria, Bratislava

unokahúgai és az unokaöccse életében fontos szerepet játszott és komoly inspirációs forrást jelentett a számukra. A műteremről már volt szó, az újabb írásos emlékek közül például a nagyőri községi krónika is megemlíti, de az épület építetőjének nem Mednyánszkyt tartja. „A sógor, Czóbel István, Czóbel Margit apja, ‘svájci ház’ stílusú műhelyt építtetett számára a kertben, nem messze a kastélytól. Közel állt a szívéhez az itteni táj, melynek motívumai gyakran visszaköszönnek képein. Több képe a családnaknál van.” A feljegyzés alapján azt feltételezhetjük, hogy abban az időben, amikor a Czóbel család már a kastélyban élt, további átalakításokat végeztek ezen az épületen. A műterem a kastély birtokának szélén helyezkedett el, és a mellette lévő épületet részben iskolaként, később istállóként használták. Az alsó alagsori részben helyezkedett el az ún. fagyasztó, ahol jeget tároltak. A helyi lakosok visszaemlékezései szerint egészen a háború kitöréséig a műterem tele volt képekkel. Ez a helyszín nagyon sokat jelenthetett a bárónő számára, hiszen két verzióban is megfestette.²⁴ (6. kép)

²⁴ Archív výtvarného umenia Slovenská národná galéria [továbbiakban: SNG, illetve SNG Archív], Mednyánszky-fond, ltsz.: 267/79. Köszönettel tartozom Peter Purdeš úrnak a helyiségek beazonosításáért. - Ezeknek az adatoknak azonban részben ellentmond az az 1888-ban kelt levél, melyet Mednyánszky édesapja írt fiának: „Az atelier gondolom jobban sikerült mint sem remélhettük“. *Mednyánszky feljegyzései 1877-1918*. 2003. i. m. 16.: 12. és 13. jegyzet.

7. Katona Nándor: A gyermek Czóbel Margit, 1900 körül. Olaj, vászon, 124 x 48,5 cm, ltsz.: O 4926, fotó: Fotoarchív SNG, © Slovenská národná galéria, Bratislava

8. Katona, Nándor: A gyermek Czóbel Marianna, 1900 körül. Olaj, vászon, 124,2 x 45,2 cm, ltsz.: O 4925, fotó: Fotoarchív SNG, © Slovenská národná galéria, Bratislava

A másik festő, aki a kastély látogatója, sőt egy ideig a lakója volt, Katona Nándor (Kleinberger Náthán, 1864–1932). Szepesófaluban (Spišská Stará Ves) született és Mednyánszky tanítványai közé tartozott. 1893 kora nyarán Mednyánszky újra ellátogatott Nagyőrbe és ebben az időszakban tért vissza pártfogoltja, Katona is Párizsból. Mednyánszky átengedte neki a nagyőri műtermet és megkérte a húgát, hogy gondoskodjon róla. Katona nagyőri munkássága mindeddig nem került feldolgozásra, és nem is tulajdonítottak neki különösebb jelentőséget. Feltehetően hosszabb ideig tartózkodott Czóbeléknél, nem csak akkor, mikor mestere, Mednyánszky is ott élt. Ezt bizonyítja néhány műve az 1880-as és 1890-es évekből, amikor a nagyőri kastélyt ábrázoló akvarelljei és olajfestménye²⁵ is készültek. Fennmaradt két nagyformátumú gyerekportré, amelyek a gyermek Mariannát és Margitot ábrázolják az 1900-as években. (7. és 8. kép) Katona az egész családhoz közel állt, amit egyéb munkái is bizonyítanak, mint például Czóbel Minka portréja.²⁶ [ld. 124. oldal]

A jó alapoknak köszönhetően, amelyet Margit és a testvére, Mariann szerzett Konstantin Fridától, Katonától és főként Mednyánszkytól, úgy döntöttek, hogy képzőművészetet fognak tanulni. (9. kép) Az 1915–1916-os iskolaévben Czóbel Margit a testvérével, Mariannával a budapesti Képzőművészeti Főiskola rendes diákjai között szerepel, és Bosznay István (1868–1944)²⁷ magyar tájképfestő műtermének növendéke. 1916-ban mutatkozott be először a Nemzeti Szalonban Budapesten. Kiállításra került például a *Temető*²⁸ című műve, amely ma a Magyar Nemzeti Galériában található. Ezen a kiállításon mutatta be alkotásait az orientalista festő, Zajti Ferenc (1886–1925) is, aki Hollósy Simon müncheni festőiskolájában tanult. Margit Mednyánszky

9. Czóbel Margit és Czóbel Marianna festenek Nagyőrött, 1916 körül.
 Fotográfia, AVU SNG, Fond
 Mednyánszky, ltsz.: 20Fe-18-4
 © Slovenská národná galéria, Bratislava

²⁵ *Nagyőr*, 1880–1890, akvarell, karton, 28 × 39 cm, Poprad, Tatranská galéria, ltsz.: K 386; *Nagyőri harangláb*, 1880–1890, akvarell, karton, 28 × 39,4 cm, Poprad, Tatranská galéria, ltsz.: K 390; *Nagyőri kastély*, olaj, vászon, 24,2 × 35,3 cm, SNG, ltsz.: O 3100.

²⁶ *Czóbel Margit kislányként*, SNG, ltsz.: O 4926; *Czóbel Mariann kislányként*, SNG, ltsz.: O 4925; *Czóbel Minka*, magántulajdon, (*Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat. A téli kiállítás tárgymutatója*. Budapest, Műcsarnok, 1932. no. 33.).

²⁷ Nováky, Ágnes: Bosznay, István. *Saur* i. m. 1996. XIII.: 234.

²⁸ *Temető*, 1916, tempera, tus, papír, 45 × 36 cm, Budapest, Magyar Nemzeti Galéria [továbbiakban: MNG] Festészeti Osztály, ltsz.: FK 1075. – *Nemzeti Szalon* 1916. i. m. 7.: no. 43.

barátjának és első monográfusának, Malonyay Dezsőnek²⁹ ajánlására állíthatta ki a műveit. Másodszor egy csoportkiállításon mutatkozott be Budapesten a Nemzeti Szalonban (1922), ahol 20 művét állították ki.³⁰ Peter Purdeš visszaemlékezései szerint egyszer beszélgetett a bárónővel, aki további – 1924–1925 körüli, közel két éves – müncheni tanulmányairól mesélt. A müncheni festőiskola diákjainak nyilvántartásában azonban nem szerepel a neve. Lehetséges, hogy magánúton tanult valamelyik helyi képzőművészeti iskolában, ezt azonban semmi sem bizonyítja.

Az első világháború éveit a család számára is nehéz évek voltak. Ifj. Czóbel István, a bárónő testvére bevonult a frontra, ahonnan nem tért vissza. A legutolsó feljegyzések 1916-ból valók, egy Ödön nevű férfi (feltehetőleg családi ismerős vagy rokon) február 7-én Mádról Czóbel Istvánnak írt leveléből az derül ki, hogy találkozott az ugyanabban a huszárezredben szolgáló Patay Sándorral, aki említette neki, hogy a fiatal István becsületes és tisztességes katona.³¹ A nagyőri krónika szerint István az Ukrajna nyugati részén lévő mocsaroknál esett el az oroszokkal vívott harcban.³² Ugyanebben az időben Mednyánszky László is a fronton volt a Sajtóhadiszállás kötelékében. Ifj. Czóbel István sajnos nem tért vissza a frontról és a család kutatása sem járt sikerrel, pedig levelezőlapokat küldtek minden irányba a képmásával és kérték, hogy ha valakinek valamilyen információja van, jelentkezzen. Czóbel Miri feltehetőleg fia és testvére iránti aggodalmában kérte a lányait, hogy térjenek haza és legyenek a szülők támaszai.

Ettől kezdve Czóbel Margit néhány rövid külföldi tartózkodástól eltekintve egész életét Nagyőrben élte le. A levéltári iratok között fellelhetőek a bárónő úti okmányai, amelyek alapján értesülünk az útjairól. Leggyakrabban Magyarországra utazott az anarcsi birtokra. Az 1920-as úti igazolvány például engedélyt ad számára, hogy „elintézzé a családi ügyeit Szlovákiában és visszatérjen”,³³ ezen az okiraton magyar állampolgárként szerepel. Édesanyja halála után főképp Nagyőrön tartózkodott, a kastély fényképével díszített képeslapokat készített és azokat küldözgette üdvözlés gyanánt a világba.³⁴ A második világháború előtt látogatást tett Svájcban, ahol az ottani táj felkeltette az érdeklődését. A bárónő sportos alkat volt. A helyi lakosok visszaemlékezésein kívül a fennmaradt fotóalbumok és levelek is tanúskodnak sporttevékenységéről. A nővérehez hasonlóan, aki 1929-ben tuberkulózisban meghalt, ő is lovagolt és úszott a Poprád folyóban. Télen a

²⁹ Három Malonyay-nekrológ. *Hangulat*. Szerk. Markója Csilla. *Enigma*, 9. 2002. no. 34. 139.: 11. jegyzet.

³⁰ *A Magyar Akvarell- és Pasztellfestők Egyesületének IX. kiállítása*. Budapest, Nemzeti Szalon, 1922. no. 46–65a.

³¹ A levél keltezése: Mád, 1916. február 7. – Késmárk, Ballová Alice hagyatéka. Köszönöm Janovský Andrejnek, hogy a leveleket rendelkezésemre bocsátotta és lefordította.

³² Nagyőr, *Krónika* i. m.

³³ Úti igazolvány 1920-ból. – SNG Archív, Mednyánszky-fond, ltsz.: 148/75.

³⁴ Ld. pl. Batthyány bárónőnek írt képeslapját 1943-ból – SNG Archív, Mednyánszky-fond, ltsz.: 146/75.

korcsolyázásnak és a sífutásnak is hódolt. Korabeli dokumentum az 1927–1928 telén készült fotóalbum,³⁵ amely tele van fiatal hölgyek fényképeivel, amint a fenti sportokat űzik. A 20. század 30-as éveiben megváltozott az élet Nagyőrben, főként a bárónő apjának halála után, amely 1932. április 30-án következett be. Érzelmes bejegyzéssel emlékezik meg erről a naplójában.³⁶ Ugyanebben az időszakban foglalkozott a család a beckői birtokkal, amelynek folyamatban volt az átvétele.³⁷ A család műtárgyaival, az ott őrzött Mednyánszky-képekkel, illetve minden egyéb teendővel a Mednyánszky lelki társaként számon tartott Sirchich Janka foglalkozott. Milistenferová Anna asszony visszaemlékezései szerint a bárónő az édesanyjával és a komornájával a téli hónapokra gyakran Anarcsra költözött, ahol kellemesebb volt a klíma, mint télen a Tátrában, és ilyenkor a nagyőri kastélyt bezárták. A bárónőt igen lesújtotta édesanyja 1937-ben bekövetkezett halála. A családból már csak ő maradt. Ugyanebben az évben kölcsönadta Mednyánszky néhány képét a *Régi művészet Szlovákiában (Staré umění na Slovensku)* elnevezésű kiállításra, amelyet a prágai Művészetbarátok Köre (Umelecka beseda) szervezett. Fennmaradt az a levél, amely bizonyítja a művek visszaszolgáltatását a kiállítás befejezése után.³⁸

A nagybácsihoz hasonlóan Margit is vezetett naplót, bár sokkal egyszerűbb formában, mint Mednyánszky. Magyar nyelven írta a bejegyzéseit a naptárba, a legrégebbi 1929-ből való, az utolsó pedig halála évében készült 1972-ben.³⁹ A tömör naplóbejegyzések alapján kirajzolódik az élete, amely egyenletes ritmusban haladt. Megismerhetjük a kedvteléseit és az életmódját. A bárónő a sportoláson, a kerti munkákon, valamint a gazdaság irányításán kívül a szabadidejét könyvek olvasásával és levélírással töltötte. A második világháború idején Czóbel Margit mindvégig a kastélyban tartózkodott. A levéltári anyagok alapján az Első Szlovák Köztársaság idején a gazdasággal foglalkozott, fizette az illetékeket és adókat a kastély, valamint az alkalmazottak után.⁴⁰ Az úti okmányok szerint 1941 és 1943 között meglátogatta

³⁵ SNG Archív, Mednyánszky-fond, ltsz.: 20Fe-12.

³⁶ Leírja, hogyan gondoskodott beteg apjáról, gyógyszereket hordott neki és borogatta. Rendszeresen látogatta őket dr. Teichner Késmárkról, és később a család ügyvédje, dr. Mattyasovszky. Az apja halála után hosszú időn át rendezte a hagyatéki iratokat és a tulajdoni igazolásokat. – Napló, 1932. – ŠAL, Nagyőr-fond, 54. doboz.

³⁷ A beckői tulajdon átvételének jegyzőkönyve, 1932. szeptember 13. Czóbel Margit, dr. Koloman Vámoš, Sirchich Janka, Wasservogel Simon és Hyross Miklós. – ŠAL, Nagyőr-fond, 45. doboz, 76. levél.

³⁸ 1937. november 18-i levél: „ezekben a napokban elküldtünk az Ön címére egy MCS137 jelölésű dobozt benne azokkal a képekkel, amelyeket kölcsön adott a prágai Régi művészet Szlovákiában elnevezésű kiállításra.” – ŠAL, Fond Strážky, 40. doboz, 106. levél. – *Staré umění na Slovensku. Upomienka na výstavu staré umění na Slovensku v Praze 1937*. Ed. Miroslav Hégr. Praha, Umelecká beseda v Praze, 1937.

³⁹ A Naplók – ŠAL, Nagyőr-fond, 54. doboz. – Pl: A naplóiba feljegyezte azoknak a könyveknek a címét, amiket elolvasott. Mindig reggel olvasott, hat óraker, amikor felkelt, majd pedig kora este.

⁴⁰ ŠAL, Fond Strážky, 40. doboz.

magyarországi rokonait. 1944-ben az útlevelében a társadalmi rangja szempontjából „földbirtokos”-ként nevezték meg. Őt főként nagynénje, Czóbel Minka látogatta, aki 1943 szeptemberében is volt Nagyőrben. Ugyanebben az évben jött el hozzá Pálffy Péter és Esterházy Antal, hogy átnézzék Mednyánszky műveit.⁴¹ Bár a grófnő barátja, Sztáray Antal gróf felajánlotta neki, hogy a háború utolsó évét töltsse az ő birtokán, Nagymihályban (Michalovce), Margit úgy döntött, hogy Nagyőrben marad. A bárónő rendszeresen találkozott Mária és Leonilla nővérekkel,⁴² akik a helyi iskolát vezették, amit egy korabeli fénykép is igazol. A naplóban szerepel egy bejegyzés, amely szerint portrét is készített róluk. Rádión keresztül értesült a világban történektől és a naplójában feljegyezte Sztálingrád elesését is.⁴³ A háború alatt az anarcsi birtokkal is foglalkozott, amiben Mariássy Pál ügyvéd segített neki.⁴⁴ Nagyőrött 1944 augusztusában nagy volt az izgalom, mert a közelben német katonák és partizánok harcoltak egymással. A bárónő támogatta a partizánokat, élelmet hordott nekik az erdőbe, és ez a tény segített neki a háború után. Az eltulajdonítástól való félelmében banki letétbe helyezte a családi értéktárgyakat, amelyeket azonban a háború befejezte után nem kapott vissza, a Vörös Hadsereg lefoglalta azokat.⁴⁵

Czóbel Margit 1948 után sem hagyta el a nagyőri kastélyt, pedig államosították. Az államosítás több német őslakost sújtott ebben a térségben. 1948 őszén a bárónő lefoglalt, Nagyőrhez tartozó ingatlanjain mezőgazdasági iskolát alapítottak. Az állam szociális nyugdíjat utalt ki a bárónőnek, pedig a feljegyzések szerint 1945–1949 között még rendelkezett némi csekély saját bevétellel a föld- és épületbérleti díjakból.⁴⁶ A szepesbélei hivatal megértő hozzáállásának köszönhetően meghagytak

⁴¹ Napló 1943. – ŠAL, Fond Strázky, 54. doboz.

⁴² Napló 1943. – ŠAL, Fond Strázky, 54. doboz. Fennmaradt az a levél, amelyben a két rendi nővér köszöni a képeket, amelyeket a bárónő ajándékozott nekik. Cserébe valami kis finomságot küldenek neki. – ŠAL, Fond Strázky, 52. doboz, 90. levél.

⁴³ Napló 1943. – ŠAL, Fond Strázky, 54. doboz.

⁴⁴ Mariássy Pál (1911–2004), a háború után Svédországba emigrált, de kapcsolatban maradt a bárónővel és Sztáray Didával is. 1962. október 29-én kelt levelében például azt írja Sztáraynének, hogy Czóbel bárónőnek küld két fényképet a vadászatról. – ŠAL, Fond Strázky, 49. doboz, 170. levél.

⁴⁵ Deutsches Handels- und Kreditbank, Pozsonyi Fiókjának okirata, 1945. november 27.: „Tisztelettel értesítjük, hogy az Ön 41 802 sz. alatt letétbe helyezett javait a Vörös Hadsereg hadizsákmány bizottsága május 11. és 17. között őrizetbe vette és elszállította. Erről a műveletről nem állítottak ki igazolást az Ön számára.” – ŠAL, Fond Strázky, 40. doboz, 1948. február 17-én a bárónő értesítést kapott, hogy az állam kárpótolja azokat, akiknek az értéktárgyait és értékpapírjait ellopták a háború alatt. Nincs információ arról, hogy ez meg is történt volna.

⁴⁶ A jövedelmi adó kivetéséhez szükséges adóbevallás az 1949. adóévről, 1949. február 14. – ŠAL, Fond Strázky, 40. doboz. 7 845 CSK a földekből és az erdőkből, 6 528 CSK pedig az épületekből származó bevétel. Ebben az évben még haszonbérbe adott 37 ha termőföldet Michal Novotnýnak. Sikerült elintéznie, hogy ne kelljen házadózt fizetnie, mivel abban az időben már minden épületet, ami addig az övé volt elkoboztak.

neki két-három helyiséget az emeleten, ahová elhelyezte a vagyonát. „Sikerült kihasználnia kivételes helyzetét, amely összefüggött azzal a segítséggel, amit a partizánoknak nyújtott a háború alatt.”⁴⁷ A helyi krónikában az szerepel, hogy a bárónő földbirtokait felparcellázták és felosztották a helyi földművesek között. Mednyánszky képeit, amelyeket a háború alatt a kastélyban rejtett el, előrelátóan a rejtekhelyeken hagyta. A kor kiszámíthatatlan volt, és ő szükségesnek tartotta, hogy megőrizze ősei hagyatékát. A kastély fennmaradó részébe további családokat telepítettek, akiknek nem volt hol lakniuk.⁴⁸ A kastély a helyi lakosok számára raktárként szolgált.⁴⁹

A bárónő az 1950-es években néhány művet és bútort a késmárki múzeumnak ajándékozott. Ezek közé tartozott például egy reneszánsz ruhásláda, egy 18. századi négyzet alakú asztal, egy támlás szék, egy XV. Lajos stílusú fotel, két rokokó ág, egy asztal⁵⁰ és két portré, amelyeket Johann Gottlieb Kramer készített a Horváth-Stansith család ősgalériájába. A grófnő művei a tátrai Tanap Múzeumban, Magyarországon a budapesti Magyar Nemzeti Galériában,⁵¹ illetve a nyíregyházi Jósza András Múzeumban találhatóak.⁵²

1962-ben Czóbel Margit kölcsönadott néhány művet – *Késmárki-csúcs, Téli éjszaka, Tarpatok, Este a templom körül, Mednyánszky L. fényképe* (keretben) – Mednyánszky műveinek gyűjteményes kiállítására, amelyet a pozsonyi Szlovák Nemzeti Galériában Karol Vaculík rendezett. Fennmaradt egy levél, amelyben a grófnő kissé nehézkes szlovák nyelven megerősíti, hogy visszakapta a műveket a kiállítás végeztével.⁵³ Karol Vaculík megköszönve a gesztust, 1962. november 16-án kelt levelében felajánlotta, hogy a Szlovák Nemzeti Galéria megvásárolná Mednyánszky néhány képét.⁵⁴ 1955-ben a grófnő a helyi krónikás kérésére készített egy rajzot, amelyen a nagyőri templom, a harangtorony és egy újonnan felépített

⁴⁷ Šelepová 2006. i. m. 399.

⁴⁸ ŠAL, Fond Strážky, 40. doboz. – Az adókievetés alapján a következő személyek laktak a kastélyban: Czóbel Margit (háztartásbeli), Jaroslav Svoboda, Rudolf Wucker (munkás), Pavol Kapolka (kertész), Ladislav Šalga (tanár), Michal Novotný (földműves).

⁴⁹ A. Vanátovová kérvénye a Helyi Nemzeti Bizottsághoz 1953. június 19. – ŠAL, Fond Strážky, 40. doboz.

⁵⁰ A Késmárki Járási Múzeum (Múzeum v Kežmarku) gyarapodási leltárai: 18–19.: 72.; 19.: 73–78.; 20.: 79–82.; 24.: 83–84.; 22.: 85–86.; 37.: 119–201.; 20–22.: 82–86.; 22–30.: 87–117. Még dr. Mária Marianni közreműködésével vették át tőle a műveket. Köszönet Maroš Semančíknak a késmárki múzeumból, hogy a rendelkezésemre bocsátotta a leltárkönyveket.

⁵¹ *Temető*, 1916, tempera, karton, 45 × 36 cm, j. b. I. CMZ, MNG Festészeti Osztály, ltsz.: FK 1075; *Nagyőri várudvar*, olaj, karton, 48 × 68,7 cm, jelöletlen, MNG Festészeti Osztály, ltsz.: FK 743.

⁵² 1971-ben vásárolták meg a *Nagyőri látkép* című akvarellt.

⁵³ 1962 körüli levél. – ŠAL, Fond Strážky, 52. doboz, 69. levél.

⁵⁴ ŠAL, Fond Strážky, 49. doboz, 119. levél. A Szlovák Nemzeti Galérián kívül a grófnővel kapcsolatban állt dr. Eva Toranová is a pozsonyi Szlovák Nemzeti Múzeumból. Fennmaradt egy 1962. május 4-én kelt levél, amelyben bejelenti látogatását. Uo., 125. levél.

épület látható. A krónika a bárónót olyan személynek írja le, akit bensőséges viszony fűzött Nagyórhöz és itt élte le az életét. „Lányuk, Margit túlélte a második világháborút is, megőrizte lojalitását a szlovák néphez és még ma is a kastélyban él, a Táttra környékét örökíti meg a festményein, szociális juttatást kap és elégedetten él a nép között. Az állampolgáraink becsülik és tisztelik őt.”

A lőcsei levéltárban és részben a pozsonyi Szlovák Nemzeti Galéria levéltárában megmaradt gazdag levelezése alapján képet kaphatunk a bárónő kapcsolatairól a rokonokkal és a barátokkal 1948 után. Az erkölcsi támogatáson, valamint a nagyvilágban történt eseményekről való tudósításon kívül anyagi támogatást is nyújtottak a számára. Fennmaradt egy 1963. június 5-én kelt levél, amelyben az ismeretlen feladó Nemessányból angol nyelven köszöni meg a bárónőnek, hogy megkapta a képeket, konkrétan „*negro woman*”-t említ és örömét fejezi ki, hogy lehetősége lesz meglátogatni őt és további művekhez jutni.⁵⁵ Az előzőhöz hasonlóan a grófnő ismerőse, Helena Hawkes, egy keltezés nélküli levélben mond köszönetet egy kis rajzért, amely a nagyóri kastélyt ábrázolja, egyúttal arról szeretne meggyőződni, hogy a grófnő megkapta-e a neki küldött könyveket.⁵⁶ A bárónő is mindig reagált, ha köszönetet kapott az akvarelljeiért: „*I am hopfully pleased that you appreciated my old fashioned paintings.*”⁵⁷ Gyakran kis rajzokkal illusztrálta a leveleket.

Czóbel Margit a leggyakrabban akvarelleket festett, amelyek fő témája a nagyóri táj. Éppen ezért meglepőek azok a művek, amelyek motívumai a moszkvai Lomonoszov Egyetem vagy a Szputnyik, illetve egyéb kommunista propaganda témák.⁵⁸ Csak pár ilyen képet készített, az egyik a *Munkás* című olajfestmény. Ezek a művek az aktuális események iránti érdeklődéséről árulkodnak. A nagyóri községi krónikában feltűnt egy fénykép, amelyen a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 40. évfordulójára készült, szocialista barátság témájú plakát szerepel. „A mi községünk is küldött 4 szalagot és egy köszöntőt. A köszöntőn a mi tornyunk, a Magas-Táttra egy részlete és tátrai sáfrány volt festve. A festményt Czóbel Margit bárónő készítette. A csillagos staféta után a mi falunkon keresztül haladt a staféta északi fő ága, amely Prágából érkezett Moravská Ostraván át és ajándékokat vitt a munkásainktól a Szovjetuniónak.”⁵⁹

A bárónő élete utolsó évében is szentelt időt az olvasásnak, akkor is, mikor már nagy fájdalmai voltak és mások gondoskodására szorult.⁶⁰ 1972-ben hunyt el. A

⁵⁵ 1963. június 5-én kelt olvashatatlan aláírású levél - SNG Archív, Mednyánszky-fond, ltsz.: 148/75.

⁵⁶ Helena Hawkes levele, Pertshire, North Britain - ibidem. SNG Archív, Mednyánszky-fond, ltsz.: 148/75.

⁵⁷ Czóbel Margit levele Mařkovský úrnak, keltezés nélkül. - ŠAL, Fond Strážky, 52. doboz, 436. levél.

⁵⁸ Beňová 2011. i. m. 70-71.: no. 80-83., 87., 88.

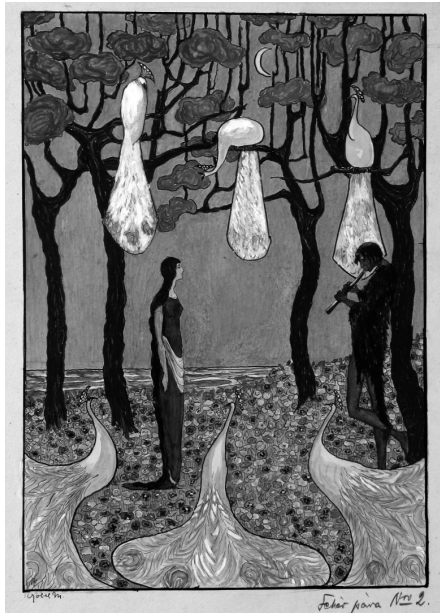
⁵⁹ Uo., 71.: no. 81., 82.

⁶⁰ Napló 1972. - ŠAL, Fond Strážky, 54. doboz, megemlíti, hogy eljött dr. Ježík Késmárkról, aki injekciókat adott neki, ezen kívül Mariška és Novákné látogatták.

korabeli fényképek tanúsága szerint a temetésén az egész környék búcsút vett tőle. Földi maradványait a parkban lévő családi sírba helyezték. Sztáray Antal gróf Ballová Alicának írt levelében megemlíti, hogy „drága halottunk, Margit rokonaitól és barátaitól őszinte részvétnyilvánításokat kapott. Mindenki szerette, csodálta őt, és mélyen gyászolják.”⁶¹

A bárónő naplójából kirajzolódik képzőművészeti tevékenysége. Rendszeresen lejegyezte a témákat, amelyekkel foglalkozott. Gyakran festett a nagyőri parkban, vagy Mednyánszky egykori műtermében. Az 1943-as naplóbejegyzések szerint a következőket festette: egy angyalt ábrázoló képet, a park egy részletét, a templomot, Késmárkot (például a Stenczel utcát), és ex librisekkel meg portrékkal foglalkozott. A háború után a késmárki Merán cukrászdában kiállítása is volt, és minden rajza és akvarellje elkelt. Amint azt a bevezetésben említettük, 1916-ban Czóbel Margit Budapesten tanult a főiskolán és a Nemzeti Szalonban volt az első kiállítása. A katalógusban szereplő jegyzék szerint addigi művei közül 47-et mutattak be. Ami a témákat illeti, főként Nagyőr környéke, természeti motívumok és illusztrációk szerepeltek. A bárónót úgy mutatták be, mint fiatal, kezdő művésznőt, aki figyelemreméltó fantáziával, szépérzéssel rendelkezik, és aki a környezetéből nyeri az inspirációt a képeihez. Érdekes, hogy Mednyánszkyval való kapcsolatát nem említették.

Az első művei illusztrációk voltak. A Szlovák Nemzeti Galéria gyűjteményében található Hans Christian Andersen *Meséi*hez készített illusztráció-tervei. Az 1916-os katalógus alapján néhány illusztrációt erre az időszakra datálhatunk. Ide tartozik a *Fehér pávák*,⁶² amely eredetileg két verzióban készült el. (10. kép) Szecessziós stílusban alakította ki a fák görbületeinek hálózatát, a fehér pávák kompozícióját, amelynek részeként feltűnik egy fiatal nő és egy sípot tartó kisfiú. A kiállított művek között szerepelt még a *Szentivánéji álom*, a *Három királyok* és a *Karnevál*. 1922-ben a következő kiállításán további Andersen-illusztrációk tűnnek fel – *A kis gyufaárus*

10. Czóbel Margit: Fehér páva, 1916.

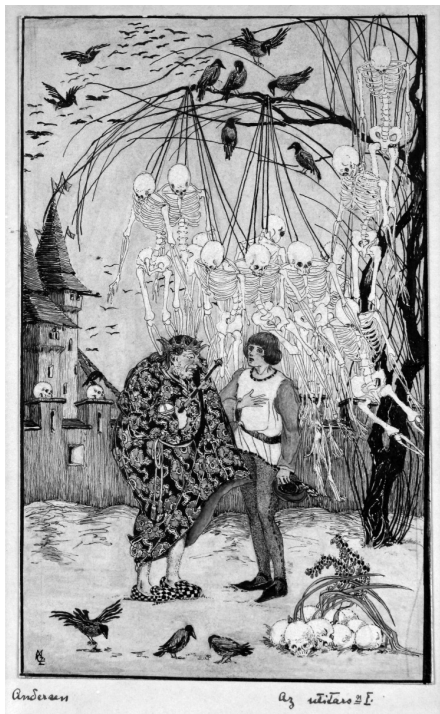
Guache, papír, 35,4 × 26,3 cm,

ltsz.: K 11042, fotó: Fotoarchív SNG

© Slovenská národná galéria, Bratislava

⁶¹ Gróf Sztáray levele Ballová Alicának, Kassa, 1972. április 21. – Késmárk, Ballová Alice hagyatéka.

⁶² *Nemzeti Szalon* 1916. i. m. 6.: no. 13-14.; Beňová 2011. i. m. 64.: no. 6.

11. Czobel Margit: Illusztráció egy Andersen-meséhez – Az útítárs I., 1922. Akvarell, tus, papír, 30 × 19,4 cm, ltsz.: AVU SNG Fond Mednyánszky, fotó: Fotoarchív SNG, © Slovenská národná galéria, Bratislava

az inspirációt. A késmárki múzeum gyűjteményében lelhető fel Czobel Margit kompozíciója hasonló art deco stílusban, amelynek témája a *Hárem*.⁶⁸ A bárónő

leány, *Az infánsnő születésnapja*, *A királyleány és a borsószem* és *Az útítárs*.⁶³ (11. kép) A Szlovák Nemzeti Galéria gyűjteményében megtalálható az Andersen alapján készült *Hajdinvirág* című kép is. A fekete kontúrvonal hangsúlyozása és az erőteljes színvilág más illusztrációit is jellemzik, amelyek feltehetőleg a már említett mesékhez tartoznak és a Szlovák Nemzeti Galéria gyűjteményében található, mint például a *Lovag és kislány*, vagy a *Lovag és koldus* című műve.⁶⁴

A bárónő csak ritkán keletkezett műveit, az illusztrációkat, mint például a *Találkozást*, megformálásuk alapján az 1920-as években helyezhetjük el.⁶⁵ A nagyőri hagyatékból származó művek között fellelhető egy art deco stílusú illusztráció, a *L'idole et le monstre*⁶⁶ Květoslava Fialová festő- és szobrásznőtől, aki a cseh színésznő Květa Fialová édesanyja. Ez a festőnő feltehetőleg kapcsolatban állt a bárónővel. Czobel *Királynő*⁶⁷ című munkájával összehasonlítva észrevehetjük a hasonlóságot a trónon ülő női alakkal, amelynél Fialová munkája jelenthette

⁶³ Beňová 2011. i. m. 64.: no. 7., 8., 13.

⁶⁴ *Lovag és kislány*, 1920–1930, gouache, fa, 23,8 × 36 cm, jelöletlen, SNG, ltsz.: K 11048. A hercegnő és tündér motívum fellelhető még például a következő képen: *Tündér*, pasztell, papír, 19 × 15,1 cm, jelöletlen, SNG, ltsz.: K 10497. A kiadásban is megjelent illusztrációk közül fennmaradt egy vékony könyv Tormay Cécile (1876–1937) író, politikus tollából, amely 1922-ben jelent meg angol nyelven *Stonecrope* címmel. Czobel nyolc illusztrációt készített - *Nobody could follow her now*, *She knelt down beside the rickety bed*, *The whole day long in the Mountains* stb.

⁶⁵ Beňová 2011. i. m. 63. no. 5.

⁶⁶ Uo., 73.: no. 106.

⁶⁷ Uo., 64. : no. 11.

⁶⁸ Uo., 66. : no. 33.

illusztrációinak alapjául szolgáltak Oscar Wilde elbeszélései, amelyek közül a *Boldog herceg*⁶⁹ illusztrációi maradtak fenn. A bárónő világos színvilágot és erős fekete kontúrvonalat használt. Az illusztrációkhoz felhasználta a kastély könyvtárában fellelhető gazdag könyvállományt. Főként a szecessziós borítók és illusztrációk szolgáltak alapul a számára, mint például Petőfi versei vagy Walter Crane Londonban 1900-ban megjelent publikációja, a *Line and Form*. A bárónő maga is vásárolt új könyveket, amelyekbe saját ex librist ragasztott.⁷⁰

A családtagok portréi a nagyőri kastély belső tereinek fontos díszét képezték, a festményeket családi fényképek egészítették ki, amelyek leginkább a késmárki fényképészmuhelyből származtak. Az 1920-as, 1930-as években Czóbel Margit érdeklődni kezdett a portréfestészet iránt. Mivel sokszor volt egyedül Nagyóriben, gyakran festett önarcképet. Az első modelljei közé a családtagok tartoztak, megfestette az édesanyját, az édesapját és egy ismeretlen fiatal nőt (feltehetőleg a nővérét, Mariant) a kastély belső tereiben.⁷¹ A fennmaradt portrék közé tartozik egy ismeretlen nő portréja díszes háttérrel, a helyi pap, Vaverčák, és a cseléd portréja,⁷² amelyet az 1940-es évekre datálhatunk. A leggyakrabban akvarell technikát alkalmazott és a nagybátyjához hasonlóan csak az arc és az arckifejezés megragadására törekedett, ritkán dolgozta ki a háttér.

1930 körül készített néhány portrét az édesanyjáról, amelyeken csipkés fekete fátyollal ábrázolta őt,⁷³ valószínűleg az apa halála után, míg más képeken cigarettával a kezében. Érdekességnek számít az a portréja, amelyen a kastély enteriőrájában ül egy fotelben és a háttérben nagyméretű velencei tükrök láthatóak.⁷⁴ A

12. Czóbel Margit a nagyőri parkban, 1930–1940 körül. Fotográfia, AVU SNG, Fond Mednyánszky, ltsz.: 20Fe-17-5
© Slovenská národná galéria, Bratislava

⁶⁹ Uo., 64. : no. 12.

⁷⁰ Uo., 67–68. : no. 51–52.

⁷¹ Uo., 63. : no. 1–3.

⁷² Uo., 63. : no. 4. és 69. : no. 64., 65.

⁷³ Uo., 66. : no. 29.

⁷⁴ Uo., 65. : no. 23.

nagyőri krónikában fennmaradt egy fekete-fehér fénykép, amelyen a kastély belső tere, a szalon látható velencei tükrökkel. Nem tudjuk pontosan, hogy mi lett velük, mindenesetre abban az időben, amikor a Szlovák Nemzeti Galéria megszerezte az épületet, már nem voltak ott. Főként a nyári hónapokban a család sok időt töltött a kertben, ahol a keleti oldalra néző ablakok alatti területen nyugágyak voltak elhelyezve. (12. kép) Hogy pontosan el tudjuk képzelni, hogyan is nézhetett ki a kerti időtöltés, segítségünkre van néhány fénykép, amelyek napernyővel ábrázolják a grófnőt a kertben. Ez a motívum gyakran felbukkan művein, egy fiatal nő, az arca nem vehető ki tisztán, és nyugágyon, esetleg napernyő alatt pihen.⁷⁵ (13. kép) Nagyórbén gyakran fogadtak vendégeket, a család barátai és ismerősei jártak ide. Teázgattak, beszélgettek a szalonban, sőt színházi előadásokat szerveztek. A Czóbel család nagyon szerette a házi kedvenceket, különösen a kutyákat, a bárónő az akvarelljein is megörökítette őket. Czóbel Margit legérdekesebb munkái közé tartoznak az önarcképei, főként azok, amelyek az 1930-as években készültek. A bárónő arckifejezése ezeken az akvarelleken igen hasonló, csak a fejedőket variálja – fejkendő, kötött sapka, pilóta sapka, hajháló. (14. kép) A hagyatékban hat egyforma méretű akvarell önarckép⁷⁶ található, amelyek közül az egyik 1939-es keltezésű. A képeken a bárónő apró arca látható nagy szemekkel. A fennmaradt levéltári anyagnak köszönhetően ezeket az akvarelleket össze tudjuk hasonlítani a róla készült korabeli fényképekkel. A második világháború utáni időszakból fennmaradt két olajfestmény, amelyeken saját magát, mint a „rég” idők tanúját a kastély belső tereibe helyezve cigarettával a kezében ábrázolja.

Festői szépségűek a vitrinben elhelyezett apró akvarellek, amelyek gyakran csak névjegykártya nagyságúak és a barátnőit ábrázolják.⁷⁷ A kastély látogatói közé tartozott Sztáray Antal gróf is, akiről a bárónő két portrét készített.⁷⁸ Ezek a

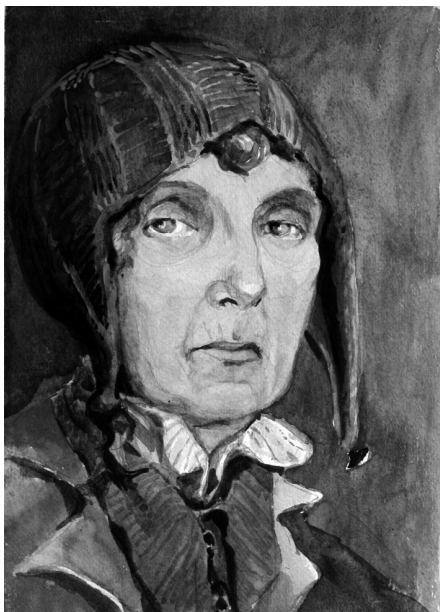
13. Czóbel Margit: Parkban üldögélő lány, 1930 körül. Olaj, vászon, 66,5 x 44 cm, ltsz.: O 5077, fotó: Fotoarchív SNG © Slovenská národná galéria, Bratislava

⁷⁵ Uo., 65. : no. 17–20.

⁷⁶ Uo., 67. : no. 43–49.

⁷⁷ Uo., 66. : no. 35–36.

⁷⁸ Uo., 68. : no. 61. és 71. : no. 83.

14. Czöbel Margit: Önarckép sapkában, 1939. Akvarell, papír, 44 x 33 cm, ltsz.: AVU SNG, Fond Mednyánszky, fotó: Fotoarchív SNG, © Slovenská národná galéria, Bratislava

munkák feltehetőleg későbbi alkotói szakaszából származnak. Az egyik hátlapjára egy gyári munkás van festve. Ezt az alapot használta fel feltehetőleg a második világháború után egy barátjának már létező portréjához. Az utolsó alkotásai ismét őt magát ábrázolják. Az élete vége felé neuropátiás fájdalmak gyötörték és ilyen indiszponált állapotban ábrázolta saját magát a *Tigeminus*⁷⁹ c. rajzon.

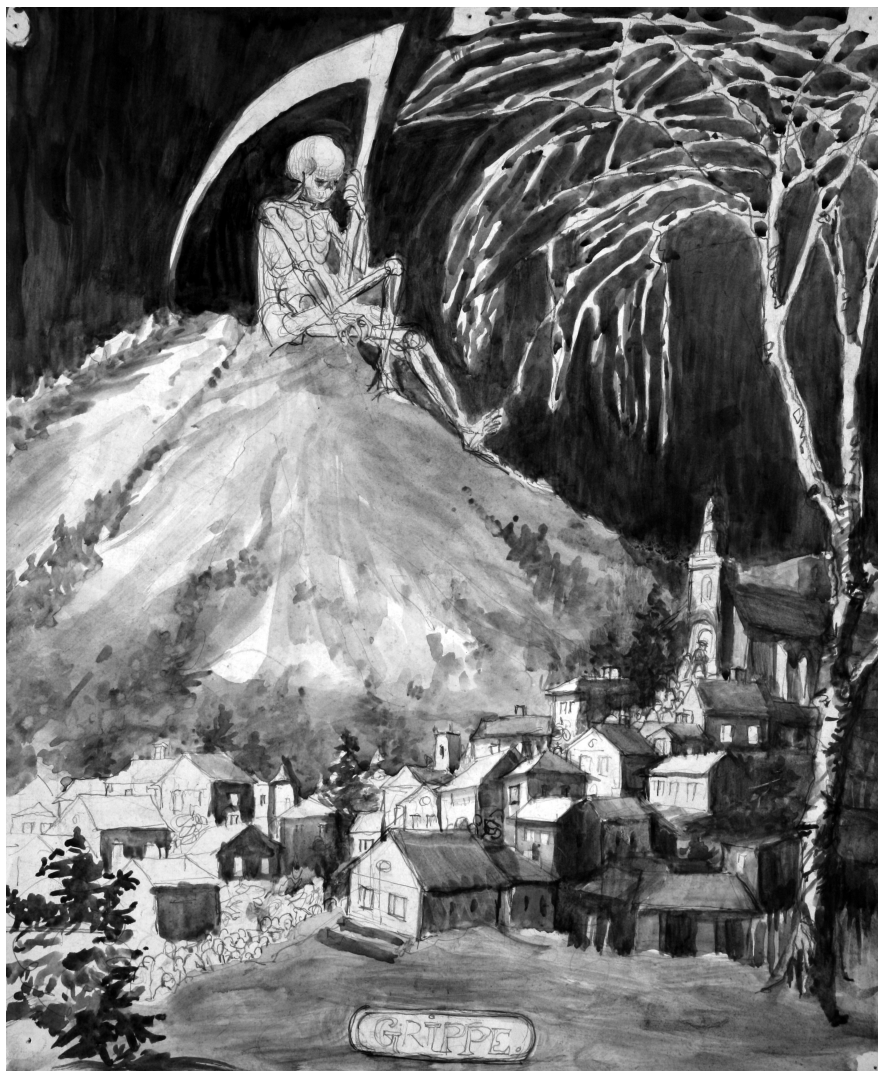
A bárónő elsősorban a nagyőri környezetét festette nagy érdeklődéssel. Mindez azzal is összefüggött, hogy nagyon szerette a természetet, és ahogy a helyi visszaemlékezők kifejtették „a környék szeretetéből” születtek az alkotásai. Figyelemmel kísérte a modern művészetet,⁸⁰ de hű maradt a saját realista stílusához, amelyet nagybátyja művészete is befolyásolt. A bárónő gyakran merített a Nagyőrben fennmaradt képek és akvarellek kompozíciójából. Akvarellek és olajfestmények őrzik a nagyőri kastély egyedülálló épületét különféle látószögekből.

Az első Nagyőrt és a környező természetet megörökítő művek már 1916-ban és 1922-ben kiállított művei között megjelennek. A képek megnevezésénél Margitot a nagybátyja inspirálta, mikor olyan címeket használt, mint az *Erdő belseje*, *Hóolvadás*, *a Poprád folyó mentén*, *Koratavas*. Ezek a címek Mednyánszkyra is jellemzőek és összefüggésben állnak a nagyőri környezettel.⁸¹ Virágzó fák, a Poprád folyó kanyarulata, témák, amelyeket Mednyánszky és Katona képein is fellelhetünk, és a bárónő művészetében is jelen vannak. A nagybátyjához

⁷⁹ Fennmaradt az a Sztáray grófnak írt levél, amelyben említik Margit fájdalmait, amelyet a háromosztatú ideg okozott, a gróf örömet fejezi ki, hogy úgy döntött gyógyíttatja magát. Dr. Berzeviczyt és dr. Rigó Dezidert, a késmárki kórház főorvosát ajánlották neki. „Ha a kezelés segítene megszüntetni a betegség okát, az remek hatással lenne Margit lelkiállapotára.” – Késmárk, Ballová Alica hagyatéka.

⁸⁰ Az egyik keltezés nélküli Lullának írt levélben említi Salvador Dalí műveit, amelyeket egy könyvben látott és a levélbe bele is rajzolta Dalí *Szétfolyó idő* című képének óráját. Ezen kívül említi, hogy tájképet, csendéletet és vadállatokat festett. – ŠAL, Nagyőr-fond, 52. doboz, 44. levél.

⁸¹ Beňová, Katarína: Korai évek – Mednyánszky László és Nagyőr. *Mednyánszky* 2003. i. m. 135–145.

15. Czóbel Margit: Influenzajárvány, 1940-1950 között. Akvarell, ceruza, papír, 37 × 30,6 cm, ltsz.: AVU SNG, Fond Mednyánszky, fotó: Fotoarchív SNG, © Slovenská národná galéria, Bratislava

hasonlóan ő is ábrázolta a krumpliszedést, a kaszálást a tátrai mezőn, és magát a hegységet is.⁸² Egyedülállóak a parkot ábrázoló, absztrakt hatást keltő pasztell képek, amelyek ma magántulajdonban vannak.⁸³ A konkrét helyszínek közül

⁸² Beňová 2011. i. m. 68.: no. 55., 59.

⁸³ Uo., 65. : no. 22-24.

fennmaradt a nagyőri és a késmárki templomot, valamint a Szepesbela környékét ábrázoló kép.⁸⁴ Nagyőrön kívül, ahol Margit szinte az egész életét leélte, a Czóbelkastélyt is látogatta Anarcson, amelyet szintén megfestett.⁸⁵ Mednyánszky gyakran megfestette a park virágzó fáit⁸⁶ és a környező rétek képét, amelyek alapul szolgáltak a bárónőnek. A *Virágos gyümölcsöst* így összehasonlíthatjuk Mednyánszky *Nyári táj*⁸⁷ c. képével. A grófnőre budapesti tanulmányi éve alatt hatással volt a késő szecesszió is.

A bárónő a nagybátyjához hasonló metódussal dolgozott, hisz egyenesen a természetben készített tanulmányrajzokat és akvarelleket a kis rajzfüzetbe. Ezt követően pedig otthon olajfestményeket és akvarelleket festett.⁸⁸ A második világháborút követő időszakban továbbra is foglalkozott a Tátra és környékének megfestésével, még ha néha naiv szakrális képek (például angyali zene) háttereként felhasználva, esetleg zergékkel vagy más állatokkal kiegészítve. A nagyőri külső helyszíneken kívül Czóbel a kastély belső tereivel is foglalkozott. A szalonban vagy a dolgozószobában ülő apjának és testvéreinek gyermekien naiv ábrázolásától eljutott a belső tér érzelemmentes ábrázolásához. Fennmaradt a szalon és a benne lévő kristálycsillár⁸⁹ monokróm barna képe. Ez a vonulat az önarcképeiben ér tetőpontjához, amikor saját magát az otthoni környezetben ábrázolja. Mednyánszky Lászlóhoz hasonlóan, aki szülei halálára melankolikus-szimbolikus képekkel reagált, mikor egyedül maradt, Czóbel Margit is készített néhány ilyen témájú művet. Ide sorolhatjuk a *Temető az erdő alatt* c. képet, a *Melankóliát* – egy apró rajzot egy fekete ruhás, ülő kislányról, a *Grippe* című akvarellt a falu fölötti domboldalon üldögélő halállal, (15. kép) vagy a *Halál a város fölött* c. rajzot.⁹⁰

A nagyőri kastély fennállásának évtizedei alatt megőrizte a családi portrégalériát és Mednyánszky László műveit, valamint több más művészt, akik erre jártak. A művek nagy részét, amelyek valaha a nagyőri kastélyban voltak, Czóbel Margit ellátta a pecsétjével és az aláírásával, ezzel igazolva a képek eredetiségét. Néhány olajképet leszámítva főként Mednyánszky rajzait és naplóját jelölte meg ily módon.

A bárónő halála után 1972-ben így fennmaradt egy terjedelmes, képekből és rajzokból álló hagyatéék, amely ma a pozsonyi Szlovák Nemzeti Galéria tulajdona. A bárónő még életében igyekezett elérni, hogy a nagyőri művek megfelelő elismerésben részesüljenek. Mivel ő nem rendelkezett az ehhez szükséges anyagi eszközökkel, felvetődött benne a gondolat, hogy valamennyi művet és a kastélyt valamelyik Szlovákiában lévő galériára vagy múzeumra hagyná. Sztáray Antal gróf levelei

⁸⁴ Uo., 68-71. : no. 63., 84., 85., 62., 72.

⁸⁵ Uo., 65. : no. 26-27.

⁸⁶ Uo., 72. : no. 98.

⁸⁷ Uo., 67. : no. 50. és 72. : no. 99.

⁸⁸ Uo., 67. : no. 40-42.

⁸⁹ Uo., 66. : no. 39.

⁹⁰ Uo., 68-69. : no. 58., 73., 70., 69.

16. Czóbel Margit, 1950 körül.
Fotográfia, AVU SNG, Fond
Mednyánszky, ltsz.: 20Fe-17-8
© Slovenská národná galéria, Bratislava

évtizedében született művei alapján kétségtelenül talentumos festő volt, jobb körülmények között tehetségének talán lett volna esélye kibontakozni.

alapján⁹¹ tudjuk, hogy a bárónő halála után a festői hagyatéka iránt érdeklődést mutatott a kassai Kelet-Szlovákiai Galéria. A bárónő annak ellenére, hogy a földjeit kisajátították, a kastélyt és mindent, ami benne volt, továbbra is a saját tulajdonának tekintette. Dr. Karol Vaculík személyes érdeklődésének köszönhetően a hagyatékot a Szlovák Nemzeti Galéria kapta meg. 1963. október 30-án a nagyőri kastélyt és a körülötte lévő területet (kastély, park, templom) Szepesbélán a poprádi Járási Nemzeti Bizottság Oktatási és Kulturális Bizottsága határozata értelmében kulturális emlékké nyilvánították.⁹²

Czóbel Margit bárónő (16. kép) a saját és Mednyánszky művein kívül megőrizte a családi könyvtárat és a portrégyűjteményt. Gondozta elődei örökségét, Nagyőriben maradt, itt élt szerény körülmények között egészen haláláig. A 20. század első két

Garajszki Margit fordítása

⁹¹ Gr. Sztáray Antal levele - Késmárk, Ballová Alica hagyatéka.

⁹² Bajcurová, Katarína - Ludiková, Zuzana - Kusá, Alexandra: *60. rokov otvorené*. Bratislava, 2008. 46. (277/63).

Marosi Ernő

BLY ÉS AZ MTA

Aki nem kapott/kap Bly szignatúrájú cédulákat vagy e-maileket, nem tudhatja, hogy ezt az aláírást Bardoly István használja, de azt sem, hogy mit vesztett. Az ilyennel pedig nehéz lesz megértetni, miről és kiről van szó. Könyvtárosként működött az Intézetben 1983-tól 1995-ig, ebből 1989–1995 között a Magyar Művészek Lexikona Gyűjtemény vezetője is volt. Az MTA Művészettörténeti Kutató Csoportjának (1969–1990), majd Kutatóintézetének (1991–) munkaviszonyban foglalkoztatott dolgozói című, az Intézet 40 éves fennállása alkalmából kiadott (*Ars Hungarica* 32/1, 2011) elaborátumból, amelyben alighanem az Úri utcában ez időben megfordult járókelők is szerepelnek, az 1 egész soros és még 16 betűhelyet elfoglaló, róla szóló szövegből ennyit lehet megtudni – hozzá kell tenni: az intézeti könyvtárban megfordult, azt *sine curának* vagy megszegyenítő büntetésnek tekintő összesen 11 személy közül az egyetlen hivatásos (és hivatásszerető) könyvtáros.

Könyvtáros végzettségét, amely hosszú ideig nem számított felsőfokúnak, a szombathelyi főiskolán szerezte. 1983-ban 28 éves, derék, katonaviselt, udvarias és tevékeny, jó hírű, az Országos Műemléki Felügyelőség könyvtárából már jól ismert fiatalemberként sikerült elcsábítani az akkori Kutató Csoportba. Már nem emlékszem, milyen műemlékes konfliktus (akkoriban még nem volt szokás, hogy minden balhé során az intézményt is átnevezték) hatására sikerült a jó fogás, amelyet csendben úgy nyugtáztunk, hogy végre jó kezekbe került ez a gyűjtemény, amelyről tudtuk és ma is hisszük, hogy az Intézet legfontosabb tudományos része és bázisa. Benne akkoriban Fülep Lajos könyvgyűjteménye és Kampis Antal páratlan, egy egész generáció összefogásával felépített *hungarica*-gyűjteménye volt a legértékesebb. Bardoly megérkezésével, az OMF-beli tapasztalatai alapján is úgy éreztük, hogy – végre – megoldódott a megbízható kezelés, a magyar vonatkozású (művészettörténeti és vonatkozó segéd- és rokon tudományi) irodalom tervszerű gyűjtése, valamint a legfontosabb, általában a rokon könyvtárakból hiányzó szekundér könyvanyag értelmes beszerzése.

Hamarosan partnerünk és inspirátorunk is lett. 1983-ban, érkezésekor éppen *A magyarországi művészet története 2.: Magyarországi művészet 1300–1470 körül* című kötetén dolgoztunk Beke Lászlóval. Kéziratok sokaságát kellett kötetébe tákolnunk, adataikat ellenőriznünk, egységes bibliográfiát kialakítanunk (és részben pótolnunk). Az új könyvtáros az estig tartó, az igazgatóhelyettesi szoba tárgyalóasztala körül a segédszerkesztővel, Beke Lászlóval folyó filologizálásba önként és érdeklődve bekapcsolódott, a könyvtárban ügyeletet tartott, és alig maradt kérdés, amit (akkor még számítógép sem volt!) fél órán belül ne tisztázott volna (kérdések: x évben tartott előadás $x+1$ -ben megjelent folyóirat közleménye és az $x+2$ -ben önálló kötetben kiadott különnyomat viszonya, XY nevének eredeti formája illetve helyes-

írása, helynevek különböző nyelvű változatainak azonosítása). A dicső szerkesztőség aztán rendszerint a Behrámba vonult sörözni, hogy leöblítve a kézirat porát, mindenki hazamenjen – a maga dolgára. Mindez remek alkalom volt arra is, hogy megismerjük az új kollégát, egy információs hivatali megszégyenítő információéhségével, fantasztikus történelmi és lexikális tájékozottságával, történelmi *adabei* indiszkréciós szenvedélyével. Ő szoktatott rá az emlékirodalom élvezetére (az 1980-as években e titokzatos műfaj főleg a vk szds., őrn. stb rövidítéseket használó történelmi szereplők és kárvallottak tanúvallomásaival kezdődött). Nála kíváncsibb – és a kíváncsisága révén megismert adatokat jobban kombináló – embert én addig nem láttam – azóta sem, különösen mióta rászokott kutatásainak publikálására. Akkor, az Intézetben még csak bibliográfiákat (a magyar művészettörténelmi irodalom publikációinak éves bibliográfiái egykor már úgy látszott, behozták azt az elmaradást, amelynek következtében elvesztették értelmüket és csak utólagos regisztrációként működtek) és repertóriumokat publikált. Mindenesetre, amikor az intézet (1990-ben még Kutató Csoport) deklarálta Intézet is lett (s deklarátlanul szinte egészen támogatás nélkül maradt), Pista jelenlétében és szakértelmében láttam ennek a rangemelésnek legfőbb támaszát.

Az idilli időszak azonban hamar véget ért – és nemcsak a rendszerváltás vagy a piacgazdaság kialakulása miatt. Pista felesége, Maros Donka (Szilvia), aki csak 1991-ben lépett be az Intézetbe, súlyos betegségben 1994-ben meghalt, két gyermek gondjait is hátrahagyva Bardoly Istvánra. Fizetésemelésre lett volna szükség. Az Akadémia azonban ragaszkodott az egyetemi diplomához, a tényleges munkát és annak minőségét nem lehetett figyelembe venni egy átsorolásnál. Maradt a mindig is figyelemmel kísért műemlékvédelem, amelynek hivatalába visszatért, s hamarosan a könyvtárosi egyetemi végzettséget is megszerezte – forrásaim szerint úgy, hogy hamarosan az egyetemi kurzus gyakorlatainak vezetését őrá bízta. Bardoly ekkor kezdett intézménnyé válni – mindig is folytatva az Intézetben megkezdett munkáit, előzékenyen és megértéssel figyelve kollégáinak munkáját, felhívva a figyelmet egy-egy adatra, időben juttatva alkalmas másolatokat, könyvcímeket stb.

Bardoly jó és figyelmes barát, barátsága kitüntetés, és meg is éri. Akit barátjaként kezel, annak jó dolga van, mert ez a barátság szerencsét hoz: legalábbis filológiai dolgokban.

Tanúsíthatom, akárcsak más kollégáim: Tímár Árpád, Beke László, Galavics Géza, de bizonyára Dávid Ferenc, Markója Csilla is – s az elhunytak közül Kovács Éva, Szabó Júlia – hogy csak az Intézet körében maradjak. Ki hinné, hogy már hatvan éves? Áldja meg, éltesse sokáig a magyarok Istene!

Bardoly István a Várban, a Táncsics utcából jövet, az Országház utcába menet, 2011

Galavics Géza

A MŰVÉSZETTÖRTÉNÉSZEK ESETE BARDOLY PISTÁVAL

„Szerkesztő, könyvtáros, bibliográfus” – áll róla szűkszavú információként azoknak a webhelyeknek az egyikén, amelyeket a Google a „Bardoly István” keresőszóra kiad. 3000 körül van a Google-találatok száma, ez közelében sincs annak a mennyiségnek, amely az ő nevéhez köthető. Az azonban mások számára is kiderül, hogy Bardoly István egyfelől műemlékvédelemről, műemlékekről, a velük foglalkozó szakemberekről és amatőrökről, a tevékenységüknek teret adó szervezetekről, működési elveikről és gyakorlatukról ír, másfelől művészettörténészekről, a művészettörténelemszé válás útjairól, múzeumokról, egyetemi tanszékekről, régészeti, művészet-történeti folyóiratokról, szerkesztőikről és munkatársaikról, s állítja össze nagy akribiával bibliográfiájukat, az „alapító atyáktól” kezdve a kortársakig. Írásai művészettörténeti és műemlékvédelemmel foglalkozó folyóiratokban és tanulmánykötetekben egyaránt megjelennek. 60. születésnapján is e folyóiratszámban mind művészettörténészek köszöntjük Őt. Írásainkból reményeink szerint kitetszik, hogy valamennyien úgy gondoljuk, Bardoly István eredeti gondolkodásmódja, tájékozottsága, műveltsége, munkabírása, önzetlen segítőkészsége, s természetesen írásai, az általa egyedül, vagy szerkesztőtársakkal szerkesztett és kiadott kötetei, bibliográfiái révén megkerülhetetlen szereplője a magyar művészettörténeti szcénának. Oly természetességgel az, hogy fel sem merül, hogy végzettségét tekintve nem művészettörténész, hanem könyvtáros. Erről van diplomája.

S ez azért érdekes, mert másképp járta be azt az utat, mint mi, akiket a művészettörténész mesterségre öt éven át tanítottak az egyetemen, s aztán munkahelyünkön, szakmai közegben, munkahelyi feladatokon próbálhattuk ki, mit is tudunk kezdeni ezzel a tudással. Bardoly István azonban más úton érkezett meg a művészettörténethez, s ennél fogva tapasztalatai is némiképp mások lettek. Ettől lett ő más, másképpen eredeti, amikor a művészettörténet tereumára lépett. Köszöntésére készülődve az foglalkoztatott, hogy vajon milyen irányban indult el a katonaság után az a fiatal ember, aki első munkahelyére, az Országos Műemléki Felügyelőség könyvtárába „segédkönyvtárosként” belépett. Ez úgy 1975 táján lehetett, az intézményes műemlékvédelem virágkorában. Nagy létszámú szervezet volt ez akkor, sokféle szakemberrel, közöttük számos művészettörténésszel és építészettörténésszel az intézmény vezetésében is, tudományos, igazgatási és tervezési osztályán is. Velük találkozott a könyvtárban, Entz Gézával, Voit Pállal, Dercsényi Dezsővel, Gerő Lászlóval, Détsy Mihállyal, Horler Miklóssal, Koppány Tiborral, hogy csak a nála idősebbeket említsem, s az általuk kutatott témákon, a nekik kivitt könyveken, folyóiratokon, a velük való beszélgetéseken tanulta, milyen sokféle útja van a

művészettörténet művelésének. S azt is, hogy milyen komolysággal s elkötelezettséggel lehet ezt a munkát végezni. Az ifjú Bardoly gyorsan tanult, figyelmes volt és jól tájékozott, empátikus alapállása okán, ha volt rá igény, hamar ráhangolódott kutatóinak hullámhosszára, s az ettől kezdve a továbbiakban mindvégig számíthattak kiemelt figyelmére. Nekem úgy tűnik, számára meghatározó lehetett a művészettörténettel, a művészettörténészekkel való találkozásnak ez a formája. Nevezetesen az, hogy művészettörténész-élményében egységben látta a művészettörténész személyét, személyiségét, az életét és a művészettörténeti produkcióját is. Oly módon, hogy a művészettörténészek írásait, könyveit nem csupán mint egy művészettörténeti, építészettörténeti, műemlékvédelmi kérdés vagy jelenség megoldását, bemutatását szemlélte, hanem a szerző életének részeként is. S nem egyetlen korszakra figyelve, mint oly sokunk, akik egy-egy stíluskorszakra specializáltuk magunkat, hanem a legkülönbözőbb stílusok, művészeti és műemléki kérdések szakértőinek közösségére. Más volt ez a tapasztalat, mint a mienké, művészettörténészeké, amelyben a „csak a mű számít” tanult tézise lebegett előttünk. S ha nem egy művész vagy művészettörténész munkásságának monografikus igényű feldolgozása volt a cél, hanem mondjuk egy műalkotás vagy egy épület, épületegyüttes feldolgozása, akkor csak az adott műre vonatkozó, különböző szerzőktől származó megfigyeléseket vettük számba s foglaltuk rendszerbe, s nemigen jelent meg az előttünk járók személyisége.

Bardoly Istvánnak ez a fajta, az Országos Műemléki Felügyelőségen szerzett tapasztalata csak még inkább erősödhetett, amikor 1983-ban átkerült a Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjába. Itt a művészettörténész jelenlétnek egy sokkal sűrűbb változatát ismerhette meg. Marosi Ernő, az Intézet akkori igazgatóhelyettese hívta át ide, aki maga is sokat járt az OMF igencsak gazdag könyvtárába, ő figyelt fel a tájékozott, gyorskezü, munkáját szemmel láthatóan szerető, agilis fiatalemberre. Könyvtárosnak vette fel az Intézetbe, s mint e lapszámban a „Bly és az MTA” köszöntőjében leírja, sem előtte, sem utána nem volt ilyen jó könyvtárosa az Intézetnek. Maga a Kutató Csoport akkortájt, mondhatjuk, hogy a fénykorát élte. Törzstagjaihoz különböző múzeumokból és intézetekből tapasztalt művészettörténészek igazoltak át, s tehetséges pályakezdő fiatalokkal kiegészülve a kézikönyvkészítés, az arra való rákészülés lázában, új típusú, tudományos igényű múzeumi kiállítások szervezésével, tanulmánykötetek, a *Művészettörténeti Füzetek* és a saját alapítású folyóirat, az *Ars Hungarica* megjelenítésével a magyar művészettörténészek akkor legdinamikusabb közössége állt elő. Bardoly István ennek volt tevékeny és igen aktív tagja, a művészettörténetről s a művészettörténészekről új impulzusok és tapasztalatok begyűjtője, könyvtárosként, bibliográfusként, a Magyar Művészek Lexikona gyűjteményének vezetőjeként alakítója és támogatója is. Ismert szereplője ekkor már a művészettörténeti, műemléki, múzeumi köröknek, s ezt csak erősítette, hogy párját is ebben a körben találta meg: Maros Donkát, az Iparművészeti Múzeum gyűjteményvezető művészettörténészét, aki később maga is az Intézet dolgozója lett. Az Iparművészeti Múzeumhoz máig kapocs ez Bardoly István számára, s ezt számos, általa szerkesztett múzeumi kiállítási és gyűjteményi katalógus jelzi.

A Művészettörténeti Intézetben Bardoly Istvánt az egész intézet légköre inspirálta és motiválta. Bár ma is eleven, kölcsönös figyelmet többen is kaptunk tőle, mégis úgy vélem, további pályájára hárman voltak meghatározó hatással. Marosi Ernő mindannyiunknál tágabb horizontú szemléletével és tudásával, szakmai igényességével, akire már OMF könyvtáros kora óta figyelt, s aki akkortájt csinálta a hatalmas művészeti és bibliográfiai apparátust megmozgató gótika kézikönyvet, s munkálataiban, s korántsem csak abban, mindig számított Bardoly Istvánra. A másik Tímár Árpád volt, évtizedek óta következetesen végzett forrásfeltáró munkásságával, amelybe neves művészettörténészek, műkritikusok írásainak vagy levelezésének összegyűjtése és kiadása éppúgy beletartozott, mint jelentős művészekről, művészcsoportosulásokról megjelent egykorú írások, sajtókritikák szisztematikus felkutatása és kommentált közzététele. Érdeklődésük hasonlósága is összekötötte őket, s jól tudtak együtt dolgozni közös intézeti feladataikban, amikor együtt készítették el több esztendő művészettörténeti bibliográfiáját, vagy amikor még 1992-ben együtt jártak Zádor Annához, hogy magnetofonos interjúkban életéről, tanulmányairól, tanáraitól, pályatársairól, tanítványairól faggassák.

A harmadik művészettörténész, akit ebből a nézőpontból ki kell emelni, az Intézetbe később érkezett Markója Csilla volt. Ő Tímár Árpád helyét vette át az éves művészettörténeti bibliográfiák készítésében, s több év termését Bardoly Istvánnal együttműködve készítették el. A közös munka során derült ki, hogy a művésztörténetről s annak forrásairól nem egy dologban hasonlóan gondolkodnak, számos más esetben pedig igen jól kiegészítik és inspirálják egymást. Markója Csilla művészettörténész karakterében a par excellence művészettörténetet esztétikai, művészetfilozófiai és pszichológiai, s az irodalom felől érkező impulzusok formálták egyénivé, s ennek vonásai jól kitapinthatók a mögötte álló és közreműködésével készülő folyóirat, az *Enigma* címéhez nem méltatlan módon, szabad asszociációkkal szerkesztett lapszámaiból. De emellett az is kiderült, mindketten úgy gondolták, a művészek és a művészettörténészek tevékenységének, alkotásaiknak megértéséhez jóval közelebb juthatnak, ha nagyobb szerepet adnak az alkotók személyiségét, életútját, gondolkodásmódját feltáró kutatásoknak.

Ennek azonban a közös intézeti bibliográfiák készítése után csak néhány évvel később lesznek kézzelfogható és látványos eredményei, s a keretet hozzá az *Enigma* folyóirat adja majd. Bardoly István ugyanis 1996-ban visszakerült az ekkor már Kulturális Örökségvédelmi Hivatalnak keresztelt szervezetbe, s ott valóságos szárnyakat kapott. Gyűjteményi Főosztályvezető lett, ő jelölte ki a feladatokat, mindenk előtt magának, de munkatársainak is. Ezt az időszakot részletesen ismerteti köszöntőjében Lővei Pál, s mellette Somorjay Sélysette és Haris Andrea is, így én csak utalok rá. Rendbe tétette, illetve tette a Hivatal gyűjteményeit, elkészítette s kiadta monumentális munkáját, negyedszázadot átfogó, s 11000 tételt tartalmazó, jól használható rendszerbe foglalt műemléki bibliográfiáját, rendezte és kutathatóvá tette a Hivatal több mint 100 éve gyűlő hatalmas iratanyagát, szerkesztőként átvette s kollégáival átformálta a tudományos közleményeivel fontos szerepet betöltő *Magyar Műemlékvédelem* köteteit, szerkesztette a Hivatal kiállítási katalógusait,

Festschrifteket szervezett és szerkesztett műemlékes kollégáinak, s a sort tovább lehetne folytatni.

Mindezek mellett ekkor kezdődött Markója Csillával az a nagyon sikeres együttműködésük, amelynek egyik első példája a Mednyánszky-kutatás volt. A Mednyánszkyval foglalkozó nemzetközi kutatócsoport deklarált célja az volt, hogy kiszakítsák a művészt a ráakódott klisék fogságából, közelebb kerüljenek a művész rejtőzködő személyiségéhez, rendet tegyenek a hatalmas, s radikális stílusváltozásokat nem mutató oeuvre-ben, föl tárják a környezetéhez, a kortárs művészeti törekvésekhez való viszonyát. Pontosan tudták, hogy ehhez mindenekelőtt komoly és sokrétű forrásfeltáró kutatásokra van szükség. Ebben vállalt oroszánrészt Bardoly István. Eredményei közül a legnevezetesebb a görög betűkkel és különböző jelekkel magyarul, németül és franciául írt Mednyánszky-naplók kiolvasása, lejegyzése, nevek, helyszínek, szereplők, találkozások, könyvek és kiállítások beazonosítása, meghatározása – mindezt felkínálva az életmű továbbértelmezéséhez. A később három kötetű bővülő Mednyánszky-olvasókönyv és kapcsolt részei (*Enigma*), a Mednyánszky kiállítás (MNG), a *Mednyánszky László feljegyzései 1877-1918* (MNG) voltak az állomásai a magyar-szlovák-osztrák összefogással készült Mednyánszky-projektnek, s Bardoly István kutatásai, nagyon erős és aktív szerkesztői jelenléte alappillérei voltak az építménynek.

Kettejük másik nagy vállalkozása *A magyar művészettörténet-írás nagy alakjai* alcímű „tudománytörténeti esszégyűjtemény”, amely az „*Emberek, és nem frakkok*” címmel jelent meg. A gondolat, hogy életrajzzal ellátott köteteket kellene összeállítani magyar művészettörténészeknek, az „alapító atyák”-tól a nemrég még közöttünk élt neves művészettörténészekig, különböző, a bemutatottakhoz valamilyen formában kötődő művészettörténészek közreműködésével, Bardoly István régi ideája volt, s így ő írt a 40 művészettörténészt bemutató három kötetben mindegyikhez egy-egy életrajzot, s állított össze egy válogatott bibliográfiát, egységes keretbe foglalva ezzel az egész, 2006-ban meg is jelent, majd 2010-ben további két kötetű bővülő vállalkozást. A projektben résztvevő művészettörténészek nagy száma már önmagában is jelzi, hogy az utóbbi évtizedben ez volt a szakma egyik legjelentősebb kollektív vállalkozása, önreflexióis készségének és önazonossága megerősítőjének dokumentuma is. Mivel a magyar művészettörténet-írás szereplőiről ilyen mélységű és részletességű keresztmetszet még nem készült, így okkal tartható Markója Csilla és Bardoly István együttműködése főművének is. Rendkívül jó fogadtatását az is jelzi, hogy a szerkesztők is megérezték, hogy olyan témát, megjelenési formát és keretet találtak, amely folytatást kíván, s ennek motorjai is ők lettek. Művészettörténészekkel és művészekkel foglalkozó tematikus számok következtek ezután, életrajzokkal, dokumentumokkal, levelezésekkel, visszaemlékezésekkel, interjúkkal kísérve. Emellett válogatottan korjelző, zömmel ismeretlen fotó- és képanyaggal illusztrálva, s rendkívül gazdag és asszociatív jegyzet- és irodalomanyaggal ellátva, nagyrészt Bardoly István munkájaként. Közülük is a legemlékezetesebb a négy folyóiratszámot kitevő Zádor Anna-interjúk egy egész évszázadot átfogó együttese, egy generációkat felnevelő nagyhatású művészettörténész tanár megejtően eleven család- és korrajza.

A 2006-os esztendő Bardoly István pályájának más szempontból is jelentős állomása. Megjelenik neve alatt első nagyszabású önálló tanulmánya: *Gerevich Tibor és a műemlékvédelmi törvény*. Nem forrásközlés, megjegyzetelve, nem utószó, hanem önálló tanulmány, amelyet forrásközlés is és jegyzetek is követnek. Egy magát könyvtárosnak és bibliográfusnak meghatározó szerzőnél „egy apró, ám de fontos” lépés ez, hiszen addig is tudtuk, hogy óriási ismeretanyagot mozgat, tudását bőkezűen szétosztva saját vagy mások írásainak, forrásközléseinek jegyzeteibe, háttéranyagába. De ez végre önálló mű, amelyben a műemlékvédelem irattárának rendezésénél talált páratlan forrásanyagot kívánta a szakmával és az olvasóival megosztani. Rögtön sorozatban gondolkodott: „Adalékok a magyar műemlékvédelem történetéhez I.” állt a cím alatt, jellegzetesen szerény („ó, ez csak egy adalék”) hangütéssel. Igényes, komoly, óriási ismeretanyaggal bíró és a kérdéseket s a benne megjelölt és tárgyalt problémát átlátó szerző munkája. Törvénytervezetről szólt akkor, amikor a magyar műemlékvédelemben az addigi törvényi szabályozás keretét már éppen kikezdték, de mint maga hangsúlyozta, nem annyira a jogi részletek érdekelték, ezt a szakemberekre hagyta, hanem „a történetben szereplő személyek... s az erőtér, amelyben a műemlékvédelem 1872-1948-ig dolgozott és dolgozik ma is”. Ilyen típusú írások a következő „Adalékok... II., III., IV.” is, amelyeket az *Enigma* olvasója pontos címükkel megtalál Lővei Pál köszöntőjében. Számomra az Arányi Lajosról szóló írása az egyik legemlékezetesebb. Kisvárosi születésű, német származású, majd Budán jómódú rokonoknál tanuló ifjú, aki előbb jogásznak, majd orvosnak tanul, s a reformkor nemzeti törekvéseivel azonosulva, a fontos szereplőket mind ismerve, Vörösmartyval közösen választ magyar nevet magának. Orvosként csinál karriert a reformkor végén és a szabadságharcban, majd az önkényuralom idején is, és közben a hazai műemlékvédelem fáradhatatlan szereplője, topográfiai útjain az emlékek gazdag begyűjtője és jelentős propagálója. Mezei művészettörténészként csak annyit tudunk róla, hogy kezdeményezője volt a legjelentősebb budapesti műemlékeket faragott, rövid feliratos kőtáblákkal megjelölő gyakorlatnak, amelyből egyet az Úri utcában, az Intézet felé haladva évtizedek óta láthatunk. Pályája Bardoly István tanulmányában a 19. század közepének, második felének egy jellegzetes értelmiségi figurája dilemmáit is megjeleníti, az asszimilációt, az alkalmazkodást, a színlelést, az önazonosság megőrzését és a ragaszkodást eredeti elveihez, és ennek módját és lehetőségeit, mindezt olyan kiváló társadalomtörténeti érvrendszerrel bemutatva, hogy a cikket bármely társadalomtörténeti folyóirat örömmel venné fel írásai közé. Hasonló karakterű a többi írása is, mindegyikben személyes a hang, különböző a művészettörténeti vagy műemlékvédelemmel kapcsolatos problémakör, de mindegyik kicsit más módon, mint ahogy ezt művészettörténész kollégáinktól megszoktuk. És éppen ebben van eredetisége. Minket egy adott műalkotásnál vagy egy épületnél, vagy akár ezek együttesénél elsősorban az érdekel, hogy megrendelője vagy alkotója milyen szándékkal, milyen környezetben, milyen közönségnek szánta, s ehhez milyen formát, technikát alkalmazott és ezek milyen művészeti tradíciókhoz vagy újító törekvésekhez kapcsolódtak. Bardolyt ennek a történetnek egy másik oldala érdekli, az, amelyiket legutóbb a *Művészettörténeti*

Értesítőben megjelent írása címébe is belefoglalt, azaz érdeklődésének tárgya: „épület(sorsok) és kutató(sorsok), a címkezetben „A falak is szenvednek” felütéssel. Ez esetben az 1945–1963 közötti időszakból választotta nem éppen szívdéítő példát, de bőven lenne választéka a régebbi múltból, nem is szólva a jelenről, amelyben „a műemlékvédelem szűkülő körei”-nek lassan a kontúrjai is alig-alig látszanak már.

Bardoly Istvánnak, mint a fentiekből kiderülhetett (amit persze anélkül is tudunk), sokat köszönhet a magyar művészettörténet. De fel kell tennünk a kérdést: talált-e a szakma módot arra, hogy ezt valamilyen módon közösségünk nevében is elismerje? A válasz: talált, ha kissé felemásan is. Elsőként az MTA Művészettörténeti Bizottsága ismerte el a 2006-os év produkcióinak kitüntetettjei közt az *Emberék, és nem frakkok. A magyar művészettörténet-írás nagy alakjai* kötetüket (szerkesztette Markója Csilla és Bardoly István), a bizottság Opus Mirabile-különdíjával. Munkájuk méltatója az akkori bizottság elnöke, e sorok írója volt. Másodikként a Magyar Művészettörténeti és Régészeti Társulat díjával már kifejezetten Bardoly Istvánt díjazta, akit 2008-ban a Társulat Henszlmann Imre-díjával tüntettek ki. A díj azoknak a nem művészettörténészeknek jár, akik jelentős tevékenységükkel járultak hozzá a művészettörténeti kutatásokhoz. Méltatója Gábor Eszter volt, akinek köszöntőjéből ugyanebben az *Enigma*-számban többet is olvashatnak. Nem sokat késett a harmadik elismerés sem, s ez is az MTA Művészettörténeti Tudományos Bizottságától érkezett. 2013-ban az akkori elnök, Marosi Ernő méltatta és adta át az újabb Opus Mirabile-elismerést Bardoly Istvánnak, az év legkiválóbb *művészettörténeti* írásai közé választott *Adalékok a magyar műemlékvédelem történetéhez* sorozat III. és IV. folytatásáért. Az elismerés a Magyar Tudományos Akadémia székházának félköríves termében, az Akadémiai Képtárban csak látványos, a közösség előtt történő elismerése volt annak, amit jó ideje már a legmagátóleretetőbb módon gondoltunk: hogy Bardoly István a magyar művészettörténet-tudomány méltán nagyra becsült, kiváló szereplője.

Az én olvasatomban ez volt „a művészettörténészek esete Bardoly Pistával”, dióhéjban összefoglalva. Köszöntésem címéül egy Mikszáth-regény címének parafrázisát választottam, mert a nagy mesélő novelláiban és regényeiben a véletlennek nem egyszer fontos szerep jutott. De a mi esetünkben a véletlen a kezünkre játszott. Akkortájt úgy beszéltek (s ezt az emlékezet is megőrizte), hogy a budai, az Ugocsa utcai, nagy megbecsülésnek örvendő kelmefestő és vegytisztító Pista fia úgy került a katonaság után a Műemléki Felügyelőség könyvtárába, hogy a hivatal akkori könyvtárosa, a művészettörténetet végzett Faller László az utcából és az üzletből jól ismerte őt, s maga hívta oda. Bár a történettudományban, így a művészettörténet-tudományban sohasem illik föltenni a kérdést, „mi lett volna, ha...?”, de e köszöntő sorok írása közben magamnak azért mégis föltettem. Mi lett volna, ha a kuncaftok és az utcában lakók közül mondjuk a Központi Statisztikai Hivatal kitűnő könyvtárának valamelyik tisztviselője kínálta volna meg a helyét kereső ifjú Bardolyt egy segédkönyvtárosi állással. Ismerve a fiatalember képességeit, mélyről fakadó kíváncsiságát, tudásszomját, s tudva, hogy akkoriban igen kiváló, de nem igazán rendszerkompatibilis tudósok találtak menedéket a KSH könyvtárban, ma, hat-

vanadik születésnapján talán egy, különösen a történeti statisztikában, a statisztika intézményesülése első évszázadában – és vezető személyiségeinek munkásságában – kiválón jártas könyvtárosukat köszönhetnék a Keleti Károly utcában. A véletlen azonban – ismétlem – ez egyszer a művészettörténetek kezére játszott. S így igaz lehet a mondás: vannak véletlenek, amelyek nem véletlenek. Nem csak a magam nevében kívánom tehát Bardoly Pistának: Isten éltesse!

Bardoly István Sári nevű pulijával, 2008

Lővei Pál

BARDOLY ISTVÁN A
MŰEMLÉKVÉDELEMBEN

„Ideje van a kövek elhányásának és ideje a kövek egybegyűjtésének”

Prédikátorok könyve

Bardoly Istvánt egyetemista koromban ismertem meg. A mi évfolyamunk a tanszéki könyvtárat alig látogatta, törzshelyünk a Szépművészeti Múzeumban volt. Amikor azonban egy időre a múzeumi könyvtár bezárt, a középkoros szemináriumra készülés központjává a Nemzeti Múzeum régészeti könyvtára vált, emellett pedig szerepet kapott az Országos Műemléki Felügyelőség várbeli könyvtára is. Később a szakdolgozatomhoz az adatgyűjtésben is megkerülhetetlenné vált az OMF. Akkoriban a műemlékes könyvtárban hárman dolgoztak. Először is Tombor Ilona – Ilike néni –, aki mint „nagy idők nagy tanúja” (többszörös bibliográfiai tétel volt például), elérhetetlennek tűnt, de idővel kiderült, hogy a maga szikár kedvességével hajlandó szóba állni az ifjúsággal is. Ráadásul a cédulakatalógus is az ő munkája volt, vagyis mindent ismert a polcokon. A könyvtárat akkor már, kissé lezser módon, Faller László vezette, aki kaján vidámsággal tájékoztatta a betérőt arról, hogy ideálisnak az olvasó nélküli könyvtárat tartja – a műemléki évkönyv bibliográfiáinak összeállításaként azonban lehetett számítani az információira. És végül ott volt Bardoly Pista, mint könyvtári segédedő, aki ugyan velünk éppen egykorú volt, de a hivatali ranglétrán betöltött – messze az egyetemista olvasó fölött álló – szerepét tréfásan komolyan véve határozottan igyekezett nevelni bennünket, például a könyvtári rendre. Olvasottsága már akkor is imponáló volt, de megosztotta velünk a műemlékes orgánumban és konferenciákon éppen akkor folyó „Feldebrő-vita” kapcsán kialakított „fensőbbeséges” véleményét is, továbbá tőle lehetett megtudni, kik azok a „vénséges vének”, akik időnként beugrottak az olvasóba valaminek utánanézni. A könyvtár volt például a már nyugdíjas Gerő László hivatali kapcsolattartásának helyszíne. Bardoly későbbi tudománytörténeti tevékenységére bizonytalannal jelentős hatással volt, hogy nyugdíjazás előtti aktív éveik végén, még hivatali munkájuk során ismerkedhetett meg Dercsényi Dezsővel, Entz Gézával, Détsy Mihállyal, Borsos Bélával.

A könyvtározásnak aztán az lett a jótékony hatása, hogy amikor 1979 őszén az OMF-be kerültem a Tudományos Osztályra, a könyvtár már ismerős baráti közegként várt. És vár azóta is, Pistának és a könyvtárban utódainak köszönhetően. Ha azóta már máshová vetett is az utam, bármire is van szükségem, először a Táncsics utcában próbálkozom: ez az a hely, ahol minden sarkot, kapcsolót, polcot és főleg könyvet ismerek.

Bardoly István később Szombathelyen könyvtárosi diplomát szerezve elméletben is megtanulta azt, ami gyakorlatban már a vérében volt. Azonban már korábban is vonzó célpontjává vált a „fejvadászoknak”, át is csábították egy időre a várbeli szomszédvár, az Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportja könyvtárába, majd a Magyar Művészeti Lexikon Gyűjtemény vezetője lett. Ott vált belőle igazi bibliográfus, hogy aztán tudását, gyakorlatát és főleg úgyszeretetét a műemléki hivatalba az 1990-es évek közepén – a Tudományos Főosztály vezetőjévé kinevezett G. Györfly Katalin kérésére – visszatérve nem kis részben a műemléki bibliográfia feladatának szentelje.

A *Magyar Műemlékvédelem* évkönyvsorozatában az 1945 és 1965 közötti időszak műemléki bibliográfiáját Horler Miklós, majd 1965-től 1975-ig több részben Faller László tette közzé. 1976-tól a folytatás Bardoly munkája, eddig nyomtatásban a 2000-ig terjedő negyedszázad anyaga jelenhetett meg.¹ A tételszámok ugrásszerű növekedése részben a műemléki tudományos munka publikációs eredményei bővülésének, részben a bibliográfus végtelen türelmének és munkabírásának köszönhető, valamint annak a fontos döntésének, hogy gyűjtését kiterjesztette a Kárpát-medence teljes területére. A 2000 utáni folytatás ott a számítógépében, hogy valaha megjelenhet-e – egyáltalán, lesz-e még az utoljára 2011-ben a XV. sorszám alatt általa közreadott *Magyar Műemlékvédelem*nek újabb kötete –, az megjósolhatatlan. A szétvert és atomizálódott magyar műemléki intézményrendszer ismeretében gyors eredményekben semmiképpen nem reménykedhetünk. A „Bardoly-bibliográfia” azonban addig sem teljesen holt tőke: baráti kérésre mindig kinyerhető belőle mindaz, ami ki-ki kutatott témájával kapcsolatban az utolsó másfél évtizedben jelent. (Talán mondanom sem kell, hogy mennyire megkönnyítené ezen „titokban” írt sorok szerzőjének a dolgát, ha segítséget kérhetne írása alanyától.) Ezzel összefüggésben hosszú bibliográfiát tesz ki azoknak a személyi bibliográfiáknak a sora, amelyeket Bardoly István készített különböző Festschriftenek, folyóiratok, évfordulós köszöntések mellékleteként² – saját szerzői és szerkesztői tapasztalataim alapján ezeknek az ünnepi kiadványoknak legtöbbször forgatott oldalai közé tartoznak.

¹ Bardoly István: A magyar műemlékvédelem bibliográfiája 1976–1990. *Magyar Műemlékvédelem X. Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal Évkönyve (1980–1990)*. [Budapest,] 1996. 407–608.; Bardoly István: *Műemléki Bibliográfia 1991–2000*. (= *Magyar Műemlékvédelem XII. A Műemlékvédelmi Tudományos Intézet Közleményei*) Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Budapest, 2005. 1–536.

² A Bardoly István által összeállított személyi bibliográfiák válogatott jegyzéke: Horler Miklós irodalmi munkássága [1951–1993]. In: *Horler Miklós hetvenedik születésnapjára – tanulmányok*. Szerk. Lővei Pál. Országos Műemlékvédelmi Hivatal, Budapest, 1993. (Művészettörténet – Műemlékvédelem IV.) 13–21.; valamint az 1993–2003 közötti periódus: *Műemlékvédelem*, XLVII. 2003. 437–438.; Gerő László irodalmi munkássága (1989–1993). In: *Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára – tanulmányok*. Szerk. Pamer Nóra. Országos Műemlékvédelmi Hivatal, Budapest, 1994. (Művészettörténet – Műemlékvédelem VI.) 25–26.; Koppány Tibor irodalmi munkássága. In: *Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára – tanulmányok*. Szerk. Bardoly István és László Csaba. Budapest, 1998. (Művészettörténet – Műemlékvédelem X.) 25–33.; Détsy Mihály műveinek bibliográfiája. In: *Détsy Mihály nyolcvanadik születésnapjára – tanulmányok*. Szerk. Bardoly István és Haris Andrea. Budapest, 2002. (Művészettör-

Kapcsolata az azóta már Művészettörténeti Kutatóintézeté, majd Intézetté átnevezett akadémiai intézménnyel sem szakadt meg, az általános művészettörténeti bibliográfiákhoz kapcsolódóan általa feltárt régebbi folyóiratok mutatóit például rendszeresen közzétette az Intézet folyóirata, az *Ars Hungarica* lapjain. Ehhez hasonlóan előbb elkészítette a műemlékvédelmi évkönyvek mutatóját,³ majd külön kis kötetben a *Műemlékvédelem* folyóirat első ötven évfolyamának repertóriumát is.⁴

Bardoly Istvánt szerteágazó olvasottsága és bibliográfusi precizitása ideális szerkesztővé tette és teszi, és ezt a tevékenységet máig szívesen folytatja. Az Országos Műemlékvédelmi Hivatalba történt visszatérését követően egész sor kiadvány szerkesztése fűződik a nevéhez,⁵ Festschriftek, tanulmánykötetek, kiállítási katalógusok,

ténet – Műemlékvédelem XI.) 29–33.; Voit Pál műveinek bibliográfiája. *Magyar Műemlékvédelem XI. Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal Évkönyve (1991–2001)*. Budapest, 2002. 115–118. (Voit Krisztinával); Komárik Dénes műveinek bibliográfiája. In: *Romantikus kastély. Tanulmányok Komárik Dénes tiszteletére*. Szerk. Vadas Ferenc. Hild-Ybl Alapítvány, Budapest, 2004. 23–28.; Granasztóiné Györfly Katalin műveinek bibliográfiája. In: *Etűdök. Tanulmányok Granasztóiné Györfly Katalin tiszteletére*. Szerk. Bardoly István. Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Budapest, 2004. 15–19.; Tóth Sándor publikációinak bibliográfiája. *Művészettörténeti Értesítő* 57. 2008. 158–162.; Valter Ilona publikációinak bibliográfiája (1962–2008). *Műemlékvédelem* LII. 2008. 343–350. Ezen kívül: Valter Ilona publikációi (2008–2013). *Műemlékvédelem* LVII. 2013. 345.; Timár Árpád műveinek bibliográfiája. In: „*A feledés árja alól új földeket hódítok vissza*”. Írások Timár Árpád tiszteletére. Szerk. Bardoly István, Jurecskó László, Sümei György. MTA Művészettörténeti Kutatóintézet – MissionArt Galéria, [Budapest,] 2009. 15–29.; Bibliography of Ernő Marosi 1961–2010. In: *Bonum ut Pulchrum. Essays in Art History in Honour of Ernő Marosi in His Seventieth Birthday*. Eds. Livia Varga, László Beke, Anna Jávor, Pál Lóvei, Imre Takács. Institute for Art History of the Hungarian Academy of Sciences, Budapest, 2010. 15–53.; Galavics Géza műveinek bibliográfiája (1960–2010). In: „*Ez világ, mint egy kert...*”. *Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére*. Szerk. Bubryák Orsolya. MTA Művészettörténeti Kutatóintézet – Gondolat Kiadó, Budapest, 2010. 805–814.; Tóth Melinda írásainak bibliográfiája (1962–2001). *Műemlékvédelem* LVII. 2013. 41–42.; Mojzer Miklós bibliográfiája. *Művészettörténeti Értesítő* 60. 2011. 179–186., valamint Bibliography of the Publications by Miklós Mojzer. *Acta Historiae Artium* LV. 2014. 9–14. (mindkettő Puskás Bernadettel).

³ A Magyarország Műemlékei (1905–1915) és a Magyar Műemlékvédelem (1960–2002) mutatója. *Magyar Műemlékvédelem XI. Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal Évkönyve (1991–2001)*. Budapest, 2002. 617–625.

⁴ *A Műemlékvédelem első ötven évfolyamának repertórium (1957–2006)*. Összeállította: Bardoly István. Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, [Budapest,] 2007.

⁵ Azonnal az első egy máig hézagpótló, egyetemi tankönyvként is több helyen használt munka, a G. Györfly Katalin vezetésével 1996-ban rendezett „A magyar műemlékvédelem első évszázada 1846–1949” című, emlékezetes kiállítás tanulmánykötete, benne a tárlat műtárgyjegyzékével: *A magyar műemlékvédelem korszakai – tanulmányok*. Szerk. Bardoly István, Haris Andrea. Országos Műemlékvédelmi Hivatal, Budapest, 1996. (Művészettörténet – Műemlékvédelem IX.), tartalma: Marosi Ernő: Műemlékvédelem – az örökség hagyományozása, 9–20.; Cs. Plank Ibolya–Csengel Péter: A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Társasága és a magyar műemlékvédelem kezdetei, 21–45.; D. Mezey Alice–Szentesi

műemlékjegyzékek, műemléki évkönyvek⁶ – ezek a munkák is mutatják, hogy Bardoly István igazi csapatjátékos, aki a háttérbe húzódva hajlandó és szeret is másokkal összedolgozni. Szürke eminenciásként, a szerkesztő egyik munkatársaként működött közre a Kollár Tibor-féle határokon átvelő tanulmánykötetek sorának szerkesztésében⁷ – a főszerkesztő és a tanulmányok számos szerzője köszönhet neki madárlátta bibliográfiai tételeket, archív adattári forrásokat és adatokat.

Edit: Az állami műemlékvédelem kezdetei Magyarországon. A Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale magyarországi működése (1853–1860), 47–67.; Valter Ilona: A Magyar Tudományos Akadémia Archaeologiai Bizottsága és annak működése (1858–1872), 69–77.; Horler Miklós: Az intézményes műemlékvédelem kezdetei Magyarországon (1872–1922), 79–144.; Granasztóiné Györfly Katalin: A Műemlékek Országos Bizottsága tevékenysége a trianoni békekötés után (1920–1934), 145–169.; Bozóki Lajos: Politika és tudomány. A Műemlékek Országos Bizottságának megújulása Gerevich Tibor irányítása alatt (1934–1945), 171–189.; Fülöp Csilla: Átmenet és újrakezdés (1945–1949), 191–203.; Kaiser Anna: A közjő szolgálatában. A Műemlékek Országos Bizottsága és a főváros, 203–225.; Váliné Pogány Jolán: Az építészeti tárgyú rajz és grafika az OMVH Tervtárának tükrében, 227–234.

⁶ Koppány Tibor „Festschrift” 1998. i. m. (László Csabával); Viktor Miškovský a súčasná ochrana pamiatok v Srednej Európe / Myskovszky Viktor és a mai műemlékvédelem Közép-Európában. Nemzetközi konferencia Myskovszky Viktor születésének 160. évfordulója alkalmából. Kassa, Bártfa – 1998. május 18–21. Bratislava–Budapest, 1999. (a kötet gondozása Jozefína Corejovával és Váliné Pogány Jolánnal); *Műemlékvédelem törvényi keretek között. Törvénytől törvényig. Történetek az intézményes műemlékvédelem 120 évéből.* Szerk. Tamási Judit; a szerkesztő munkatársa: Bardoly István. Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma – Országos Műemlékvédelmi Hivatal, Budapest 2001; *Heritage Protection Within the Compass of Legal Regulation. From Law to Law. Stories from 120 Years of Institutional Heritage Protection.* Ed. Judit Tamási. Editorial assistant: István Bardoly. Ministry of National Cultural Heritage – National Board for the Protection of Historic Monuments, Budapest, 2001; Détszy Mihály „Festschrift” 2002. i. m. (Haris Andreával); Granasztóiné Györfly Katalin „Festschrift” 2004. i. m.; *Magyarország műemlékjegyzéke.* Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Budapest (valamennyi Haris Andreával); *Heves megye.* 2005; *Jász-Nagykun-Szolnok megye.* 2005; *Nógrád megye.* Összeáll. Borossay Katalin. 2005; *Bács-Kiskun megye.* Összeáll. Borossay Katalin. 2006; *Komárom-Esztergom megye.* Összeáll. Haris Andrea. 2006; *Zala megye.* Összeáll. Nagy Veronika. 2006; *Fejér megye.* Összeáll. D. Mezey Alice. 2008; *Magyar Műemlékvédelem XI.* 2002. (László Csabával); XIII. 2006; XIV. 2007; XV. 2011.

⁷ *Középkori egyházi építészeti Szatmárban. Középkori templomok útja Szabolcs-Szatmár-Bereg és Szatmár megyékben.* Szerk. Kollár Tibor. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat, Nyíregyháza, 2011; *Középkori templomok a Tiszától a Kárpátokig. Középkori templomok útja Szabolcsban, Beregben és Kárpátalján.* Szerk. Kollár Tibor. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Területfejlesztési és Környezetgazdálkodási Ügynökség Nonprofit Kft., Nyíregyháza, 2013; *Művészet és vallás a Felső-Tisza-vidéken.* Szerk. Kollár Tibor. Királyhágómelléki Református Egyházkerület; SZSZBMMFÜ Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Területfejlesztési és Környezetgazdálkodási Ügynökség Nonprofit Kft., Nagyvárad-Nyíregyháza, 2014. (Középkori templomok útja 3.); *A szórvány emlékei.* Szerk. Kollár Tibor. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2013.

Amikor 2010 végén le- és felmondott Merhán Orsolya, a magyar műemlékvédelem 1957 óta élő folyóirata, a már említett *Műemlékvédelem* szerkesztője, az akár az orgánum megszüntetésével is fenyegető krízist a hivatalvezetés a Bardoly Istvánnak szóló ultimátummal látta egyedül megoldhatónak: a lap marad, ha ő, illetve a tudományos részleg átveszi annak szerkesztését. Az ügykezelés módja persze erősen vitatható, a személyi megoldás azonban támadhatatlan volt: Bardolynak, a folyóirat kétévenkénti, valamint a jubileumi ötvenéves repertóriumának készítőjeként az egész dolog a kisujjában volt, ráadásul az alapító főszerkesztő, Gerő László munkamódszerét is jól ismerte még könyvtári segéderő korából. A Valter Ilona főszerkesztésében, G. Györffy Katalin szerkesztőbizottsági elnökségével akkor már egy évtizede tartalmilag kedvezően megújult lapot sikerült még színvonalasabbá tennie, és a folyamatosan újraéledő pénzügyi krízisek ellenére a mai napig megőriznie. Azt, hogy ez mekkora fegyvertény, mutatja, hogy az intézményileg, szervezetileg, személyi kapcsolatrendszerében, nem kis részben intellektuálisan is tönkretett, szétvert, megszüntetett magyarországi műemlékvédelemnek az egyre kevésbé támogatott és elismert könyvtáron, valamint a szervezeti változtatások következtében folyamatos fejlődésében megakasztott tervtáron és fotótáron kívül jelenleg már ez az egyetlen olyan intézménye, amely még szemléletében és örökségében – és el nem hanyagolható hangsúlyal az utóbbi években emiatt veszélybe is került nevében! – a már több mint 140 éves tevékenység folyamatosságát képes képviselni. Bardoly saját szavai szerint a *Műemlékvédelem* „már nem egyszer bebizonyította, hogy e szakma minden további tevékenységének aranyalapja”.⁸

A lapot természetesen nem hagyták érintetlenül az utóbbi évtizedek változásai. Amíg Gerő László idején a publikációk vezető, a „hierarchiában” legfelül álló típusa a kutatás, a tervezés, a helyreállítás logikáját tükröző, a helyreállított műemlékeket több szempontból körbejáró, többszerzős vagy több résztanulmányból álló közlemény volt, addig az ezredforduló óta ilyen már mutatóban sem igen akad. A műemlékvédelmi központ és a tevékenység komplexitásának teljes megszűnése következtében a mai *Műemlékvédelem* a szerkesztés hivatali helyét, valamint a közreműködők, a potenciális szerzők érdeklődését és munkakörét is tükrözően „tudományosabb” lett. A kutatási beszámolók mellett sokkal erősebb lett a műemlékvédelem történetének képviselője – nem kis mértékben a szerkesztő Bardoly István erőfeszítéseinek és saját publikációinak köszönhetően, a nemzetközi és hazai tudománytörténeti trendeknek is megfelelően, de ilyen mértékben végső soron a kényszerűség szülötteként: a „piacon” nem szerezhető be más.

A magyar műemlékvédelem másfél évszázados múltjának a feltárása mára Bardoly tevékenységének legfontosabb terepévé vált. Szórványos és csak egyéni kezdeményezéseken alapuló előzményeket⁹ követően 1990 táján kezdődtek meg a mű-

⁸ Bardoly István: Gerő László szakirodalmi munkássága. *Műemlékvédelem* LIII. 2009. 353.

⁹ Borsos Béla: A „Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottsága”-nak működése és a gyűjtemények kialakulásának kezdete. *Magyar Műemlékvédelem* V. Budapest, 1970. 43–64.; Borsos Béla: A magyar műemlékvédelem hivatala és gyűjteményei az 1881. évi törvény megjelenésétől Henszlmann haláláig.

emléki hivatalban a tervszerű intézmény-, gyűjtemény- és tudománytörténeti kutatások, G. Győrffy Katalin kezdeményezésére.¹⁰ Ezek a munkálatok jól illeszkedtek és illeszkednek azóta is mind a nemzetközi, mind a hazai folyamatokba, a historiográfiai szemléletű kutatások kiteljesedésébe, ez a tendencia nálunk a műemlékvédelmi területen kívül például a múzeumok intézmény- és gyűjtéstörténeti publikációiban, valamint több doktori disszertáció témaválasztásában is megragadható. A műemlékvédelemben ennek a mintegy negyedszázados történetnek a leglátványosabb momentumait ma már elképzeltetlen gazdagságú és hosszas tudományos előmunkálatokon alapuló kiállítások és az ezekhez kapcsolódó, már a nagy múzeumi tárlatok katalógusaihoz is mérhető színvonalú, mélységű, méretű kézikönyvek jelentették (Divald Kornél munkásságáról 1999-ben Cs. Plank Ibolya, Könyöki József felmérési rajzaiból 2000-ben Váliné Pogány Jolán rendezett kiállítást).¹¹ Ezekben a munkákban Bardoly István nem csupán egyszerű szerkesztőként jelent meg, hanem gondos segítőként, a jegyzeteket, bibliográfiai tételeket pontosító, javítgató kollégaként, forrásközlőként. A sorozatban a 2008-ban utolsóként megvalósult, Sztehló Ottónak szentelt kiállítás (rendező: Bakó Zsuzsanna Ildikó)¹² életmű-katalógusát már nem sikerült megjelentetni. Amikor Bardoly István – G. Győrffy Katalint követően – az Országos Műemlékvédelmi Hivatal Gyűjteményi Osztályának lett a vezetője, az intézménytörténeti kutatások a tervtárban és a fotótárban már évek óta folytak. Nem volt azonban igazi gazdája az irattárnak és a

Magyar Műemlékvédelem VII. Budapest, 1974. 23–46.; Borsos Béla: A magyar műemlékvédelem hivatala Henszlmann halálától a millenniumig 1888–1891. *Magyar Műemlékvédelem* IX. Budapest, 1984. 33–52.

¹⁰ A legelső eredmények: Plank Ibolya: *Hollenzer László (1870–?) műemléki fotográfus emlékkiállítása* (kiállítási katalógus). Országos Műemléki Felügyelőség, Budapest, 1990; Lászlóné Laár Erika: *Budapest a századfordulón. Petrik Albert fényképei* (kiállítási katalógus). Országos Műemlékvédelmi Hivatal, Budapest, 1993. Az ennek a folyamatnak a kezdetével párhuzamosan 1991-ben alapított, 2004-ig élő *Műemlékvédelmi Szemle* periodikában megjelentetett, valójában példaként is szolgáló cikksorozat: Szentesi Edit: Bevezetések a magyarországi műemlékvédelem előtörténetéből I. Egy kérdés a Central-Commission magyarországi vonatkozású anyagai ügyében. *Műemlékvédelmi Szemle* 1. 1991. 2, 47–51.; Szentesi Edit: Bevezetések a magyarországi műemlékvédelem előtörténetéből II. Haas Mihály levelei Rudolf von Eitelbergerhez az 1850-es évek közepéről. *Műemlékvédelmi Szemle* 2. 1992. 1, 68–76.; Szentesi Edit: Bevezetések a magyarországi műemlékvédelem előtörténetéből III. Egy másik nagybácsi könyvtára. *Műemlékvédelmi Szemle* 2. 1992. 2, 72–81.; Szentesi Edit: Bevezetések a magyarországi műemlékvédelem előtörténetéből IV. Joseph Scheiger magyarországi utazásai és vár-újjáépítőknél szóló jótanácsai. *Műemlékvédelmi Szemle* 4. 1994. 1, 85–104.

¹¹ A „szentek fúvarosa”. *Divald Kornél felső-magyarországi topográfiaja és fényképei 1900–1919*. Szerk. és Divald Kornél kéziratát sajtó alá rendezte: Bardoly István; a képanyagot válogatta, szerkesztette és meghatározta: Cs. Plank Ibolya. Országos Műemlékvédelmi Hivatal, Budapest, 1999; *Az örökség hagyományozása. Könyöki József műemlékfelmérései 1869–1890* (kiállítási katalógus). Összeállította: Váliné Pogány Jolán. Szerk. Haris Andrea, Bardoly István. Országos Műemlékvédelmi Hivatal, Budapest 2000.

¹² „Sztehló Úr volna kiküldendő” – Sztehló Ottó (1851–1923), a Műemlékek Országos Bizottsága másodépítésze.

kéziratgyűjteménynek. Ezt ő magára vállalta, ami sokrétű feladatnak bizonyult. A közelmúlt évtizedeinek levéltári anyagga vált irattári egységeit kutathatóvá kellett tenni – ebben az ehhez értő, a feladattal megbízott levéltárosnak műemlékvédelmi szakmai segítséget Bardoly nyújtott. A korábbi irattár archív anyagait – a Műemlékek Ideiglenes majd Országos Bizottságának (1872–1949), majd az 1950-es évek többször változó nevű intézményeinek iratait addig is használták a kutatók, azonban a hatalmas iktatókönyvekben való böngészés, esetleg az évenként iratszámrendben telerakott dobozokban való, igencsak szórakoztató, de kevésbé hatékony lapozgatás, hiába nyújtottak időnként segítséget Forster Gyula elnöki beszámolóí, illetve Gerece Péter jegyzékei a *Magyarország Műemlékei* évkönyvsorozatában,¹³ sokszor inkább csak a „vak tyúk is talál szemet” tervszerűségével kecsegtetett. Bardoly István a gyökerénél ragadta meg a problémát: nekiállt a teljes MOB-irattár tervszerű átnézésének, az iratokról tartalmi kivonatokat, szükség esetén egyes részokról szöveges másolatokat készíve. „Normális” intézményben, értelmesen szervezett és átlátott napi tevékenység mellett egy ilyen munka gyümölcse az értékét – nem is elsősorban tudománytörténeti jelentőségét, hanem a folyamatban lévő helyreállítások szakszerű lebonyolításához (ittthon és határainkon túl is!) nyújtott mérhetetlen segítségét – bármilyen szakmai vezetés a világ bármely műemléki szervezetében azonnal felismerte, fontosságát átlátta volna. Az utolsó mintegy tíz évben azonban a magyar műemlékvédelmi szervezet már egyre kevésbé volt „normális” intézménynek tekinthető, így már az első tíz év a Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottsága iratanyagáról (1872–1881) nyomdakészen kidolgozott kézirata sem jelenthetett meg. A munka egyszerre lett volna alkalmas olcsó kiadású irattári segédletként és okmánytárként, illetve a tervtári rajzanyag felhasználásával reprezentatív albumként való kiadásra, ez azonban elmaradt. A folytatás is elkészült, tudomásom szerint az OMF 1957. évi megalakulásáig, döntően azonban ugyanúgy tud csak hasznosulni, mint a 2000 utáni kiadványok bibliográfiája: aki tud róluk, és tudja, hogy kitől (és mit!) kell kérdezni, az élvezheti a gyümölcseit.

Ez a korlátozott lehetőség azonban érthetően nem elégítette ki Bardolyt, és az utóbbi tíz évben publikációk egész sorában hasznosította leleteit. Ezek a munkák egyértelműen történeti szempontúak, a műemlékvédelem kezdeteitől az OMF megalakítását követő „hőskorig”, az 1960-as évek elejéig terjedő időszakból szemezgetik témáikat. Ami ezt követi, az már lényegében a szerző és az olvasók saját múltja, annak helye Bardoly munkásságában a bibliográfia.

Az elmúlt negyedszázad erőfeszítései néhány súlypont – jelesül a műemlékek jegyzéke, az inventarizáció kérdései, a műemléki törvény megalkotása és a segítségével vagy ellenére való hivatali működés („a törvény betűje vagy szelleme”),

¹³ Forster Gyula: A műemlékek védelme a magyar kormány visszaállítása óta. 1867–1902. *Magyarország Műemlékei* I. Budapest, 1905. 3–59.; Gerece Péter: A Műemlékek Országos Bizottsága rajztárának jegyzéke. *Uo.* 173–480. hasáb; Gerece Péter: Magyarország régi falképeinek jegyzéke és irodalma. *Uo.* 485–604. hasáb; Gerece Péter: A műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma. *Magyarország Műemlékei* II. Budapest, 1906.

továbbá az épültrekonstrukciók generálta viták – körül csúcsosodtak ki, már amikor egyáltalán szakmai kérdésekről volt szó. Ezen problémák történeti összefüggéseinek bizonyos vonatkozásaival természetesen korábban is tisztában volt a műemlékvédelem és a művészettörténet, a maga mélységében és sokszínűségében mégis csak Bardoly mutatta ki forráselemzései során, hogy mindezek a feladatok és dilemmák a kezdetektől végigkísérték a magyarországi műemlékvédelmet, és ezek a műemléki tevékenységnek valójában olyan alapkérdései, amelyektől sosem lehet megszabadulni, amelyek sosem lesznek lezárhatók – minden generációnak meg kell velük újra és újra küzdenie. Ezekhez a kérdésekhez kapcsolódtak a műemléki szervezet megalakulását vázoló, az Arányi Lajos munkásságával foglalkozó, a Forster Gyula és Éber László együttműködését bemutató, a Gerevich Tibornak az új műemlékvédelmi törvény megalkotása érdekében folytatott sikertelen küzdelmét, egyben a hivatalos műemlékjegyzék 1945-ig tartó alakulását feltáró tanulmányai.¹⁴

Nem egyedül Bardoly irattári regesztagyűjteménye maradt kiadatlan az elmúlt évek során. A műemlékvédelem hőskora egyik – jelentőségét tekintve először Bardoly által kiemelt – alakja, Arányi Lajos Pest megye műemlékeit feldolgozó topográfiai kézírata is hosszú évek óta kiadatlanul lapult a felfedező számítógépében, míg úgy nem döntött, hogy a *Műemlékvédelem* 2015-ös évfolyamának hat számában elosztva teszi azt közzé – nem olyan elegáns, nehezebb a használata, nem lehet például rendszeresen mutatózni, így is örülnünk kell azonban.¹⁵

Ahogy arról már említés esett, Bardoly István műemlékvédelem-történeti publikációi természetesen nem csupán a múlttól beszélnek, történeti példatára, írásai, forrásközlései időnként deklaráltan a mának is szólnak. Azokat olvasva – a mai helyzetet kevésbé ismerők számára természetesen sokszor rejtve – a mai állapotokra is

¹⁴ Sorozatba rendezve: Bardoly István: Gerevich Tibor és a műemlékvédelmi törvény. Adalékok a magyar műemlékvédelem történetéhez I. *Magyar Műemlékvédelem XIII. A Műemlékvédelmi Tudományos Intézet Közleményei*. Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Budapest, 2006. 7–72.; Bardoly István: „Az indítványozó és jégtörő”. Arányi Lajos (1812–1887) és a vajdahunyadi vár restaurálásának korszaka. Adalékok a magyar műemlékvédelem történetéhez II. *Magyar Műemlékvédelem XV. A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Műemlékvédelmi Tudományos Közleményei*. Budapest, 2011. 7–103.; Bardoly István: „Kellő személyzettel és némi hatalommal”. Adalékok a magyar műemlékvédelem történetéhez III. *Műemlékvédelem* LVI. 2012. 30–66.; Bardoly István: „Két húséges munkatárs”. Forster Gyula és Éber László – Adalékok a magyar műemlékvédelem történetéhez IV. *Ars Hungarica* 38. 2012. 72–103.; továbbá: Bardoly, István-Lóvei, Pál: The First Steps for Listing Monuments in Hungary. In: *The Nineteenth-Century Process of “Musealization” in Hungary and Europe*. Edited by Ernő Marosi and Gábor Klaniczay in collaboration with Ottó Gecser. 2006. (Collegium Budapest Workshop Series no. 17.) 249–258.; Bardoly István: Henszlmann Imre kiadatlan jelentése a *Honi műemlékek hivatalos osztályozása* c. tanulmányáról. *Műemlékvédelem* LVII. 2013. 334–336.; Bardoly István: „Igen veszedelmes útra léptünk” – Zsámbék 1933–1934. *Műemlékvédelem* LIV (2010) 189–200.; Bardoly István: „Avagy nem méltók köszönetre, kik a régi szépet újra éltetik?” – az egri minorita templom helyreállítás-története 1909–1943 – utóhanggal. *Műemlékvédelem* LVII. 2013. 322–333.

¹⁵ Arányi Lajos Pest megye topográfiája. *Műemlékvédelem* LIX. 2015. I. 37–58. II. 111–129.

találhatunk utalásokat, gyakran már maga a témaválasztás is magáért beszél. A szerző egyáltalán nem vádolható struccpolitikával: ha a jelen problémáinak megoldására a gyűjtemények munkatársaként nem is lehet közvetlen ráhatással, a diagnózis meghatározására éppen történeti ismeretei miatt nagyon is alkalmas. Amikor például műemlékellenes események történnek a kalocsai székesegyházban, és ennek nyomán az ez ellen szót emelő szakemberekkel, hatósági munkatársakkal szemben méltatlan politikusi ejnye-bejnyére kerül sor az állományértekezleten, akkor példázat gyanánt a *Műemlékvédelem* lapjain feltűnik egy évszázada élt érsek levelezése, egy a nemzeti értékekhez való teljesen más viszonyulás példáját mutatva fel.¹⁶ A kastélyok II. világháborút követő sorsát bemutató, gazdag és mindeddig teljesen figyelmen kívül hagyott iratanyagot tartalmazó, terjedelmes munkája nem csak a tervezett – sokadik – kastélyprogramban tevékenykedők számára jelenthet segédletet, de a maga szerény módján egyben a gondatlanság, a rombolás, majd az ezt követő politikusi arrogancia, a műemlékjegyzék meggondolatlan nyirbálása ma is jól ismert attitűdjével is felveszi a harcot.¹⁷

A műemléki irattár és Bardoly István szerteágazó tudása mindenki számára aranybánya. A leletek között más intézmények, múzeumok sorsának alakulása, ma már külföldi városok építéstörténete is pontosabban megismerhető és az azokkal foglalkozók elemzése is kiegészíthető¹⁸ – ennek felismeréséhez azonban elengedhetetlen a széles látókör, a mindenre kiterjedő figyelem. Ugyanez a szemlélet hozta létre a műemlékvédelem Tudományos Irattárába betagozott művészettörténeti-műemlékvédelemi arcképcsarnok gyűjteményét. Ezt a műemléki fotótárban és a gyűjteményekben itt-ott felhalmozott – a képeknek a készítésükkel összefüggő pillanatnyi aktuális használatát követően figyelemre nem méltott – fényképek rendszerezésével, meghatározásával kialakított együtttest ugyancsak Bardoly szívós munkája hívta életre, majd egészítette ki minden lehetséges forrásból. Ma már a 19–20. századi tudománytörténeti publikációk – például az *Enigma* tematikus számai, a műemléki kiadványok – nélkülözhetetlen illusztrációs segédletét jelenti.

A bibliográfiája, adattára segítségével nyújtott kollegiális segítségen túl Bardoly István tudománytörténeti tanulmányok, kisebb-nagyobb szösszenetek baráti ötletadója is, hiszen bibliográfusként egyként ismeri mindannyiunk érdeklődési területét, valamint az azok művelését elősegítő műemlékvédelem-történeti forrásokat.¹⁹

¹⁶ Bardoly István: Régi dal – érseki köszönet a Műemlékek Országos Bizottságának Kalocsáról 1909-ben, avagy egy restaurálás elfeledett születésnapja. *Műemlékvédelem* LVII. 2013. 419–421.

¹⁷ Bardoly István: A „falak is szenvednek” – épület(sorsok) és kutató(sorsok) 1945–1963. *Művészettörténeti Értesítő* 64. 2015. 69–114.

¹⁸ Bardoly István: „Teljes győzelem, az egész gyűjtemény a miénk”. Gerevich Tibor és az esztergomi Keresztény Múzeum. *Enigma* XVI. 2009. 60. sz. 59–71.; Bardoly István: Hoffmann Edit két levele. *Művészettörténeti Értesítő* 61. 2012. 313–317.; Bardoly István: Kiegészítések és árnyalások – Weyde Gizelláról. *Műemlékvédelem* LVII. 2013. 294–297.

¹⁹ Hogy csak saját példánál maradjak, nélküle nem születtek volna meg az alábbi tanulmányaim (valójában nyugodtan kirítható lett volna a neve társszerzőként, csak ettől kategorikusan elzárkózott):

A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat évente egy-egy személynek, illetve intézménynek adományozott Henszlmann Imre-díja a művészettörténet és a régészet olyan „külső” támogatóinak kitüntetésére szolgál, akik maguk nem régészek vagy művészettörténészek, de tevékenységük jelentős segítséget jelent a két szakma művelőinek. Az egyik díjat 2008-ban a Magyar Nemzeti Múzeum dísztermében Bardoly István vehette át. Az ünnepségen a díjazott munkásságát Gábor Eszter művészettörténész méltatta. Kiemelte, hogy az Országos Műemléki Felügyelőségen könyvtári segéderőként indult Bardoly idővel a könyvtár, majd az egész gyűjteményi anyag legjobb ismerőjévé vált. Gyűjtései, publikációi nélkülözhetetlen segédleteivé váltak a magyar művészettörténetnek és műemlékvédelemnek, ahogy szakmai információi, „forrás-leletei” is óriási segítséget jelentenek sokak napi munkájában. „Bardoly István, bár kívülről indult és onnan támogatott, mára a határokat átlépve, belülré ért. [...] tudománytörténeti tanulmányai már a filológiai módszerekhez visszakanyarodó mai művészettörténet-írásunk szerves részét képezik.”

Bardoly alól azóta jórészt kipusztították a műemlékvédelmi intézményt (elég, ha csak a szótövet alkotó ige jelentését vetjük össze a valósággal). Még szerencse, hogy legalább ő intézményesedett a javunkra.

Lóvei Pál: A Műemlékek Országos Bizottsága az 1900. évi párizsi világiállításán. In: „*És az oszlopok tetején lilíomok formáltattak vala*” – *Tanulmányok Bibó István 70. születésnapjára*. Szerk. Tóth Áron. Budapest, 2011. 239–243.; Lóvei Pál: „... az akkori divat követelményeinek behódolva ...” – A felsőhídvégi Hiemer-Jeszenszky-kastély és falképeinek sorsa. *Ars Hungarica* XXXIX. Supplementum, 2013. 141–150.

Tímár Árpád

KÖSZÖNTŐ

Kedves Istvánka!

Ha nagyon emelkedetten akarnám kezdeni a köszöntést, akkor azt a klasszikus sort idézném, hogy: „Az emberélet útjának felén...”. De ez nem jó ide. Legyünk realisták. Hatvan éves lettél, utadnak immár kétharmadához értél. Nagy út, rengeteg munka, hatalmas – vállalt, s részben titkolt – életmű áll mögötted.

Az előtted álló harmadot már biztosan nem tudom majd végigkísérni, de a középső szakaszt elég szoros közelségben éltük meg. Ismeretségünk – s remélem, joggal mondhatom – barátságunk jó harminc évre tekinthet vissza. Bizonyára volt valami – a világról, s körülményeinkről alkotott nagyon hasonló véleményünkön kívül –, ami közel hozott minket egymáshoz. Vonzódtunk például a „szent öregekhez”. (A terminus technicus a Te találmányod.) Én ezt rég s nemrég megholtak szövegeinek gondozásában éltem ki, neked azonban jutott bőven az élőkől is. Megbecsülést, tiszteletet sugárzó közeledésedet szeretettel viszonzták, nem egy közülük atyai barátoddá is vált. Többségük – koruknál fogva – örökre távozott már, de még örülhetsz élőknek is, s készülhetsz arra, hogy lassan-lassan Te is a „szent öregek” sorába fogsz tartozni.

Nyilván az is közös, hogy szerettünk adattárakban, kéziratárakban keresni-kutatni, a könyvtárakban régi újságokat olvasni, még mikrofilmen is, vonzódtunk az igazi dokumentumok világához, becsültük a régi fotókat, leveleket, kéziratokat, örültünk minden apró ténynek, adaléknak, ami új ismeretekhez, új összefüggésekhez vezetett. Volt bennünk valamiféle „vadász-szenvedély”. Jó dolog találni olyan újságot, folyóiratot, cikket vagy szerzőt, amit s akit eddig senki nem idézett, nem használt fel tudományos munkája során.

Többször dolgoztunk, publikáltunk is együtt, összeszedtük több évjártat művészettörténeti bibliográfiáját, még egy születésnap-i köszöntő cikket is írtunk együtt. (Sajnos befejezetlen, abbamaradt közös munkánk is van, ami persze semmiképp sem a Te hibád.)

A filológiai munka minden ágát-bogát sikerrel műveltél. Legendássá vált bibliográfia-készítő tevékenységeden kívül a szöveggondozás és szerkesztés legnehezebb feladataival is sikeresen megbirkóztál. Ezt sok száz oldalnyi Mednyánszky-kézírás kiolvasása, vagy a Zádor Annával készített tucatnyi hangfelvétel olvasható szöveggé formálása ugyanúgy bizonyítja, mint számos katalógus, emlékkönyv vagy köszöntő kötet jegyzetanyagának, kép- és irodalomjegyzékének rendbetétele. Zömük természetesen a műemlékvédelem témakörében született, de jutott belőlük az Iparművészeti Múzeum és a Magyar Nemzeti Galéria katalógusaiba is. Sok-sok névtelenül végzett szerkesztői munka után ma már két folyóirat is büszkén hirdeti impresszumában, hogy szerkeszti Bardoly István.

Az is hamarosan kiderült, hogy jól tudsz szervezni, embereket mozgósítani egy-egy feladat közös megoldására. Ki tudná megmondani, hány telefon, hány levél kellett például ahhoz, hogy a sok és sokféle szerző kéziratából a *Frakkok* első körben három (végül öt) kötete végül összeálljon. (S persze mennyi munka, hogy kielégítő életrajz s egységes bibliográfia is legyen a Markója Csilla szerkesztette cikkek mellett!)

Szerénységed, túlzott önkritikád sokáig magakadályozott abban, hogy nyilvános előadásra, dokumentumokon túllépő önálló tanulmányok publikálására vállalkozzál. Ezt az akadályt is leküzdötted, s ma már a szakma egyenjogú, egyenrangú szerzőjeként tekint Rád mindenki, aki írásaidat haszonnal forgatja.

Többször utaltál rá, hogy a tisztességes, szorgalmas munka szeretetét, belső igényét szüleid példája nyomán tetted magadévá. Minden, amit elértél, valóban ebből fakadt: kitartó, szorgalmas munkád eredménye. Szakmai tekintélyed megszerzésében, a hivatali ranglétrán való komótos előrehaladásodban semmiféle szakmán kívüli tényező nem játszott szerepet. A munka, a megoldandó feladat érdekelt, s ha nem adtak eleget mások, mindig találtál magadnak olyat, amely hasznos – sőt közhasznú – s egyben kedvedre való.

Bizonyosan van Benned valamilyen különleges kisugárzás, amely vonzza közeledbe az embereket. A személyeknek, sőt a jó ügyeknek is szóló önzetlen segítőkészség, tudásod, tapasztalataid hivalkodásmentes felkínálása mindenkinek, akinek szüksége volt rá, sok lekötelezett kollégát, barátot, tisztelőt gyűjtött köréd. Pótolhatatlan bibliográfiai adataidra, s nem kevésbé ötleteidre, tanácsaidra, baráti kritikára s kiváló tanulmányaidra a következő években is nagy szüksége lesz mindnyájunknak.

Isten éltesen sokáig!

Bardoly István könyveket hoz a Művészettörténeti Kutatóintézetbe, 2011

Haris Andrea

ULTIMA REALITAS

*„Tudom, tudom, te is egy kissé szégyeled,
Hogy nem úgy írok, mint az igazi énekesek,
Sőt néha magam is eléggé szégyelem magam,
Hogy így beszélek, ilyen hétköznapian,
Hogy mindig ezeket emlegetem, a köznapi dolgokat,
És nem az apokalipszist, a mennyet és a poklokat.”*
(Vas István)

Az attribútumával kezdődött. A szerkesztő és bibliográfus mindig gondosan tűhegyesre faragott ceruzájával találkoztam először.

Egy tanulmánykötet szerkesztésébe bonyolódtam bele, bizonytalanná váltam és a kollégáim egyhangúan azt javasolták, keressem fel „a Bardolyt” az Intézetben. A beszélgetés első ütemeire a staccato volt a jellemző, majd lassan andantevá változott. Közös hangnemünk volt: a munkába való konok menekülés, az Élet élénk állított drámai fordulatainak túlélésére. Akkor Fülep Lajos és Kner Imre levelezését nyomta a kezembe és az eltelt több mint két évtized alatt számtalan könyvet (és nem csupán szakirodalmat), valamint bibliográfiai tanácsot kaptam tőle. Büszkén állítom, hogy rendelkezem azzal a „felhasználói jogosultsággal” – persze nem egyedülként a szakmában – hogy „a Bardolyhoz” fordulhatok, ha valamilyen könyvre/tanulmányra csak félig emlékszem, vagy inkább most akarom létezését felfedezni. A számítógép és az internet jelen korszakában is az adatokat fejből dobja ki, és a technikát – saját bibliográfiai jegyzékeit – csak ellenőrzésre használja. Az egész művészettörténet-szakma publikációs tevékenységét figyeli – bár saját állítása szerint a kortárs művészetet nem követi –, de évtizedek óta elsősorban a műemlékvédelem igencsak sokrétű interdiszciplináris szempontjaira összpontosít.

Soha nem tettem fel az egyenes kérdést: miért épp a műemlékvédelem? A választ azonban úgy vélem, tudom: ez a műemlékvédelem intézményi könyvtára. A könyvtár másfél évszázados múltjával, amely – speciális gyűjtőkörén túl – állományában hű lenyomata a szervezet magas- és mélyrepüléseinek, de követhető benne a szervezetben egykor dolgozók kutatási területe is. Méretében valahol a magánkönyvtár felső határán mozog, ahol még személyes kapcsolat teremthető az összes könyvvel tartalmilag éppúgy, mint küllemét tekintve, és tudható, a kiválasztott melyik szinten, melyik „kukszliban” lakik.

Senki könyvespolca sem menekül meg ettől a személyes kapcsolatfelvételtől – nevezhetjük szakmai ártalomnak is –, ha a bibliográfus a közelébe kerül. Egy este elképedve hallgattam egy kollégám telefonhívását, aki könyvet kért kölcsön tőlem.

Tiltakoztam, nekem ilyenem nincs, de közölte: Pista állítja. Feltárcsáztam a forrást és pontosan meghatározta, hol találom a könyvespolcomon.

Híte szerint édesanyjától örökölte ezt a memóriát, ezt a „raktározóképeséget”, amelyhez bizonyosan nagy vizuális emlékezőképességre (is) szükség van, és ez szöges ellentétben áll azzal az állításával, hogy a képekkel nem tud mit kezdeni. Én ezt nem hiszem el neki és nem gondolom másnak, mint a művészettörténészek mellett szándékosan háttérbe húzódni akaró bibliográfus tudatosan felvállalt szerepének. Láttunk számos jó és rossz kiállítást együtt, és visszaemlékszem határozott értékítéleteire a műtárgyokról, de a kiállításról magáról is. Jó néhány kiadványt is szerkesztettünk együtt, és noha a képanyagot deklaráltnan ráhagyja a társszerkesztőjére; azonban a képeket is figyeli, az ezekkel kapcsolatos hibákat is kiszúrja; majd lehet „egy vesszőn vitatkozni az utolsó leheletig”. (Idézet forrása: Bardoly István.)

A könyvtáros, bibliográfus, szerkesztő az elmúlt évtizedben irattárossá is lett, és megadatott számára az a kegy, hogy ez elsősorban saját választása lehetett. A választás kívülről nézve visszavonulás, de benne volt az új feladat keresése és a megmerítkezés az irodalom és a memoárok alapján a mindennapok szintjéig ismerős, századfordulós és két háború közötti világban. A műemlékvédelem iratai, a nagy elődök hagyatéki anyagai az ő kutatásai előtt kiaknázatlan kincsesbányaként raktározódtak a hivatalban. Rendszerezésükkel és rendszerezett feltárásukkal először állította elének – az egykor műemlékvédelemnek hívott szakma művelői elé –, hogy a politika és a műemlékvédelem mennyire elválaszthatatlan. A százötven év anyagának szoros olvasása után nem kellett vátesznek lennie, hogy kétséget kizáróan láttassa velünk: gyorsvonati sebességgel robogunk a katasztrófa felé. Akkor még reménykedtünk és próbálkoztunk, de mára bizonyossá vált. A rendszerváltás után az először a szakma által gerjesztett változásokat politikai döntések követték, és mostanra megszámlálhatatlan életképtelen műemléki szervezetet termeltek ki, egyiket a másiktól. A különböző nyugati példák alapján átvett ideák (pl. örökségvédelem) szemben álltak a hazai hagyománnyal és miközben ezek ellen küzdöttünk a felszínen maradásért, nem vettük észre – és ebben nem is maradtunk le a Nyugattól (!) –, hogy a 21. század létrehozta az „újműemlék” fogalmát, tisztábban fogalmazva: elvárna a műemléktől a „szín- és alakbeli épséget”, vagyis azt az „újdomság érték” kategóriát, amellyel –teoretikusa, Riegl szerint – egy műemlék eleve nem rendelkezhet.

Az évek alatt egyszer fel nem merült a gondolataimban, hogy a hátukat egymásnak támasztó hivatali szobáink egyszer elválhatnak egymástól. A mindennapi köszönés megszűnt, de megmaradt a toll – az a régi, tintába mártogatós fajta – és a gondosan túhegyesre faragott ceruza a konok munka folytatásának attribútumaként. Ultima realitas.

Somorjay Sélysette

„...ELEGEM VAN A LEGENDÁKBÓL...”

Az 1990-es évek közepén Granasztói Györgyné, az Országos Műemlékvédelmi Hivatal tudományos részlegének akkori feje vezetőt keresett a Hivatal gyűjteményeinek élére. A könyvtárat, fotó- és tervtárat, valamint a Műemlékek Országos Bizottságának irattárat magába foglaló hivatali egység a magyarországi intézményes műemlékvédelem teljes múltját felöleli, s mint ilyen, muzeális értékű, egyszersmind a folyó műemléki helyreállításokhoz nélkülözhetetlen kiinduló pont is, tehát feldolgozottsága, használhatósága széles kutatói bázis elementáris érdeke. A célszemély azonnal és magától értetődő módon Bardoly István volt, aki akkor nem, de korábban évekig a Hivatal könyvtárában dolgozott, és bibliográfiai munkássága révén már akkor tudni lehetett, hogy egészen széleskörű áttekintéssel rendelkezik a műemlékvédelem területén. A csábítás az intézmény szerencséjére sikerrel járt. Bardoly István kötélnék (és munkába) állt. Ekkor vette kezdetét az a szisztematikus, zaj nélküli feldolgozó munka, amelynek gyümölcse az elmúlt tíz évben egyre sokasodó és tárgykörében gazdagodó publikációkban vált láthatóvá.

Ámbár ami a „láthatóságot” illeti, mindez a közelebbi munkatársaknak éppen soggal a szemé előtt zajlik. Nem lehet olyan korán érkezni, hogy Bardoly Istvánt ne az asztalánál találjuk, amint hagyatékot és iratokat szálaz, rendszerez és lajstromoz. Ha nem ül ott, hátrahagyott mobiljából tudni lehet, hogy leugrott valamiért a könyvtárba (a Hivatal egyéb helyiségeit lehetőleg elkerüli), és hamarosan füttyörészés jelzi majd, hogy visszatérőben van, majd harsány „Kávé!” kiáltással összetrombitálja a folyosó lakóit. Ilyen alkalmakkal néha bepillantást enged abba is, hogy éppen milyen tudományos legenda háttérét nyomozza, mert – mint mondja – idegesítik a kerengő vélelmek és elege van a legendákból.

Részben ennek az „idegességnek” köszönhetjük tehát, hogy egyre árnyaltabb és hitelesebb képünk kezd lenni hazai műemlékvédelmünk régi – s nem oly régi eseményeiről. Kutatásait a Hivatalnál a Műemlékek Ideiglenes Bizottsága iratanyagának feldolgozásával kezdte, ami tíz év iratanyagának átírását és kutathatóvá tételét jelentette. Bizton feltételezhetjük, hogy az ő esetében, a „*nulla dies sine linea*” nem csak elv, hanem valóban gyakorlat is: napra kész műemléki bibliográfia, gyarapodó iratjegyzékek és forrásátírások nem születnek másként olyan tempóban, mint azt a Hivatalnál eltöltött húsz évében tapasztalhattuk. A gyűjtemények vezetőjeként a könyvtár, valamint a fotó- és tervtár ügyeit rábízta az egyes gyűjtemények kezelőire, míg ő az irattárra összpontosította energiáit. A hagyományosan csak a MOB irattárat jelentő irattári forrásanyag tevékenysége nyomán kiegészült az Országos Műemléki Felügyelőség, illetőleg a MOB feloszlata és az OMF megalapítása közötti iratanyaggal, valamint számos, könyvtári szekrények mélyén elfekvő, illetve időközben adományozott, rendezetlen kéziratos anyaggal, amelyek között jelentős műem-

lékvédelmi személyiségek hagyatéka (Arányi Lajostól Rados Jenőn át Dercsényi Dezsőig), kéziratok voltak. A lajstromozott, mutatózott gyűjtemény ma több tíz folyóméterre rúg.

1995–2005 között megjelent műemlékvédelmi tárgyú publikációi még elsősorban bibliográfiák voltak (tízes nagyságrendben állította össze kollégák irodalmi tevékenységét, és megjelentette az 1991 és 2000 közötti időszak műemléki bibliográfiáját), ezt követően azonban folyamatosan jelennek meg forrásfeldolgozáson alapuló átfogó tanulmányai, amelyek tárgyukban szerteágazóak, de helyükre tesznek egy-egy hiányzó mozaikdarabot, vagy kiélestenek egy-egy homályba vesző képet. Jogosan kapcsolja őket egybe az *Adalékok a magyar műemlékvédelem történetéhez* alcím. Emellett számos olyan írása jelent meg ebben az időszakban, ami egy-egy fontos részterületre (mint pl. a nyírbátori Krucsay-oltár, vagy az egri minorita templom restaurálása) nézve nyújt mérvadó új információt. A sokszor érdektelennek tűnő hivatalos levelezések, jelentések, vagy magánfeljegyzések kásahegyét türelemmel, érdeklődéssel és kellő kíváncsisággal rendszerező Bardoly István mára valószínűleg olyan egyedülálló áttekintéssel rendelkezik a magyar műemlékvédelemről, amit mindannyian, akik tudásához folyamodunk, inkább csak sejtünk, de teljes mélységében fel sem fogunk. Érdeklődése azonban – és itt most csak a műemlékvédelem területére gondolok, hiszen ezen túlmenően is széles spektrumot ölel föl közreadói és szerkesztői tevékenysége – nem korlátozódik arra, amihez a Hivatalnak köze volt. Tájékozottsága révén tágas kontextusban látja a magyar műemlékvédelem helyét és szereplőit. Így megtalál és restaurál feledésbe ment összefüggéseket, mint tette azt pl. Weyde Gizella Magyarországról elszármazott művészettörténész korszerű műemlékvédelmi szemléletet tükröző háború előtti publikációinak magyar nyelvű közlése során.

Bardoly műemlékvédelem tárgyú írásai élvezetes, de korántsem üdítő olvasmányok. A kezei között lapról lapra feltáruló tények olyan történetet rajzolnak föl, amivel egyáltalán nem jó szembesülni. Kortársként és kollégaként szakmai életünk aktív harminc éve során a napi feladatok végzése közben sokszor volt az a benyomásunk, hogy korábban magától értetődően elfogadott értékek és érvek devalválódtak, sőt elenyésztek. A műemlékek, a műemlékvédelem és az erre hivatott intézmény védelmében a szakterület sokszor hivatkozott „száznegyvenéves” múltja, ami önmagában is a magyar kultúrtörténet megkerülhetetlen tényezője, úgy tűnik, épp napjainkban már semmit nem jelent, semmilyen kultúrpolitikai ingerküszöböt nem ér el. Az utóbbi két-három év történései során nem egy kolléga volt kénytelen a műemlékvédelemre áldozott szakmai évtizedek után kényszerűen elfogadni, hogy semmit nem tehet a szeme láttára pusztuló értékek megmentéséért, mert nincs intézményes lehetőség a szakszerű műemlékvédelemre. Bardoly forrásközléseit és elemzéseit olvasva döbbenettel kell tapasztalni, hogy a hol tudatlanságból, hol cinizmusból, vagy éppen a személyes ambícióból fakadó pusztítás milyen folyamatos jelenség a magyarországi műemlékvédelemben, s hogy a politika, ami egyedül volna képes a kulturális közkincs fennmaradásának feltételeit megteremteni, mindvégig milyen „késedelmes szívű” és vonakodó volt e feladatának elismerésében és hatékony teljesítésében. A magyarországi műemlékvédelem 1960-as években kibontakozó isko-

lájának eredményei, az olykor vitatott, de mindig végiggondolt helyreállítások és mindenekelőtt a műemlékek kutatása terén kidolgozott módszertan sikeressége elfedi ezt a tényt. Bár Bardoly István publikációi ezzel a fiatalabb időszakkal egyelőre nem foglalkoznak, az általa rendezett tudományos irattár aktáiból, ami munkája révén az 1980-as évek elejéig már kutatható és így bekerült a rendszeresen használt forrásanyagok körébe, fény derül a hivatalos deklarációk mögött húzódó napi valóságra.

Az aktákból kibontakozó történet azonban nem csak a házakról, és nem csak a műemlékvédelemről szól. Sajnálatosan sokat mond el közállapotainkról általában. Hamvába holt kezdeményezésekről, energiákat felemésztő újakezdésekről. Elhivatott személyek kimagasló, mégis elszigeteltségbe torkolló teljesítményéről. A műemlék definíciójának egyik eleme a történeti forrásérték. Bardoly István munkásságában a műemlékvédelmi intézményrendszer aktái válnak az elmúlt százötven év magyarországi történéseinek beszédes forrásaivá.

Bardoly a kölyök Sacival, 2008 szeptemberében

Gábor Eszter

BARDOLY ISTVÁN 60

Nem szeretem ezeket a kerek évfordulókat, mert az idő múlására emlékeztetnek. A hatvanadik még hagyján, mert ez a megünneplésre méltatott évfordulók legkorábbi bija, holott 30 évvel ezelőtt még a férfiak nyugdíjba eresztésének ideje volt. Szörnyű! Mostanra annyit javult a helyzet, hogy legalább nem kell nyugdíjba menni. A megünnevelt 60-as férfiak is maradhatnak aktívak és fiatalok.

Köszöntöm az aktív és ifjú Bardoly Istvánt!

Ez a köszöntés már rosszul indul. Hét évvel ezelőtt, amikor laudáltam a nevezett urat a Hosszúnevű Társulat által neki ítelt Henszlmann Imre díj átadása alkalmából, be kellett vallanom, hogy bajban vagyok, mert „[a]mikor elvállaltam a megbízást, nem is gondoltam, hogy a feladat meglehetősen nehéz, mert ha nem róla lenne szó, akkor gond nélkül felhívnám Bardolyt, hogy mondja meg, hogy azon kívül, amit magam is tudok, mit kell még tudnom az ipséről, és hol találok meg az irodalmat. Ezt most mégsem tehetem, magamra vagyok utalva, elképzelhető tehát, hogy lényeges dolgokat kifelejték. Így jár az, aki évek, mondhatni évtizedek óta az ünnepeltre támaszkodik, és el is lustul ennek következtében.”

Az évtizedek nem túlzás. 40 éve lehetett, amikor a Műemlékfelügyelőségen őrzött Molnár Farkas-hagyatékából szerettem volna néhány lapot megnézni, de ez komoly, szinte áthághatatlan akadályba ütközött. Ekkor mondta Tóth Melinda – a nála nem mindennapos népmesei fordulattal –, hogy kérd meg az OMF könyvtárában az én „kicsi szögámat”, Bardoly Pistit, ő majd előkeríti neked. És lón. Bardoly még valóban Pisti volt, talán 19-20 éves, és – az ő kifejezésével – „lóti-futi” a könyvtárban. Pontosabban szólva raktáros, aki már akkor szinte mindent ismert, mindent megtalált és előkerített, amit lehetett – és amit nem lehetett, azt is.

Innen nőtt a szemünk előtt azzá, akinek ma ismerjük, a magyar művészettörténet kiváló bibliográfusává és szerkesztőjévé, majd művelőjévé.

Az OMF könyvtárában hamar kinőtt a „lóti-futi” szerepből, és lassan minden érdemi munkát magára vállalt és el is látott. Szerzeményezési ügyekben is vele lehetett megtárgyalni, ha valami műemléki, építészettörténeti tárgyú könyvet találtam a boltokban, és a Szépművészeti Múzeum számára nem vehettem meg. Amikor a Prestel Verlag XIX. századi sorozatának még kapható köteteit – költségvetési fedezet nélkül, személyes hitelemre támaszkodva – behozattam az „idegennyelvű könyvesboltba” (akkor még volt ilyen), holott tudtam, hogy a Múzeumnak csak a teoretikus, és a kifejezetten képzőművészeti tárgyúakat vehetem meg, Bardoly azonnal megértette a tennivalót és elrendezte, hogy az építészeti köteteket megvegye az OMF – az ugyanis nem volt kétséges, hogy a szakmának szüksége van erre a sorozatra; hogy itthon is, mégha szétszórva is, hozzáférhetőek legyenek a kötetek.

(Lehet, hogy ez már az intézeti könyvtárossága idején történt és nem az OMF, hanem a Művészettörténeti Intézet könyvtárába kerültek a szóban forgó könyvek?) Könnyen és értelmesen lehetett vele együttműködni.

Ezt persze nemcsak én vettem észre, hanem nálam fontosabb emberek is, például Marosi Ernő, aki a nyolcvanas évek elején, talán 83-ban átcsábította a Művészettörténeti Intézet könyvtárába. Bardoly István közben elvégezte az egyetemet, és könyvtárosi tevékenysége mellett, illetve annak részeként egyre több időt szentelt a bibliográfusi feladatoknak. Eleinte Tímár Árpád munkatársaként, majd mind jobban önállósulva jelentek meg a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatóintézete, később - a nevét folyton változtató - OMF kiadásában bibliográfiái, amelyek kutatómunkánknak nélkülözhetetlen segédeszközeivé váltak. E bibliográfiák a lehető teljességre törekszenek, minden eldugott kiadó kiadványát és minden rejtett periódikát feltárnak, miközben mutatóik minden segítséget megadnak használóinknak.

(Egy véstes hiányt tapasztaltam mindössze: az 1991-es Ybl-kiállítás katalógusának bibliográfiájából - *A klasszicizmus és historizmus építészetének irodalma 1956-1991. Válogatás* - kimaradt a Németh Lajos féle kézikönyv - *Magyar Művészet 1890-1914* - általam elkövetett vonatkozó fejezetének említése. Ezt én nagyon zokon vettem, és Petőfi szavaival fenyegettem meg a vétkezőt, hogy akkor sem bocsátok meg neki, ha halottas ágyamnál térdepelve könyörög bocsánatért. Ezt meg ő vette a szívére, és úgy vezetelt, hogy *A Magyar Műemlékvédelem Bibliográfiája (1976-1990)* című nagy művének 507. oldalán a 2546. tételt, *Az ezredéves emlék* című örökbecsű cikkemet kétszer szerepeltette. Mit volt mit tennem, megbocsátottam.)

A bibliográfusi munkának eredménye, sőt feltétele, hogy a bibliográfus lehetőleg mindent megnéz és elolvas. Bardoly elolvas, de az olvasottakat nem tartja meg féltékenyen magának, hanem lehetőleg azonnal hírré is teszi azoknak, akiket illet. Tudja, ki mivel foglalkozik, és ha bármilyen eldugott helyen talál valami vonatkozó érdekes információt, azt azonnal közli az érintettel. Köszönetképpen lassan elkezdünk élösködni rajta. Kíváncsi vagyok, hetente hány telefont kap azzal a kérdéssel, hogy mit tud XY-ról, vagy erről-arról?

Ilyen felvilágosítási, ismeretterőbbitési szolgáltatás keretében adta kölcsön nekem Kászonyi Dániel emlékiratait, Halász Imre ragyogó visszaemlékezését, *Az egy letűnt nemzedéket*, amelyből a dualizmus korának magyar politikájáról és politikai szereplőiről többet tudtam meg, mint bármi másból, és amelyet magam talán soha sem találtam volna meg, hiszen addig sem találtam rá, amíg ő nem figyelmeztetett és nem adta kölcsön a ritka könyvet is. De figyelmeztetett arra is, hogy olvassam csak el Herczeg Ferenc emlékezéseit, mert hazudik ugyan, de figyelmesen olvasva sok minden kiderül belőle.

A 90-es évek közepén aztán visszacsábították az - akkor talán már - Országos Műemlékvédelmi Hivatalhoz, de már nem könyvtári lóti-futinak, hanem gyűjteményi önálló osztályvezetőnek. A hivatali, szervezési és bibliográfusi munkák mellett ekkor kezdődött szerkesztői működése is. Szerkesztője, esetleg társszerkesztője lett a műemléki hivatal kiadványainak, a Divald Kornél munkásságát feldolgozó *A „szentek fuvarosa”* című nagyszerű kötetnek (1999), Könyöki József műemlékfelméréseit

összegyűjtő *Az örökség hagyományozása* (2000), a *Műemlékvédelem törvényi keretek között* (2001) című munkáknak. Más kiadónál sajtó alá rendezte és megszerkesztette fiatalon elhunyt felesége, Maros Donka posztumusz könyvét, az Iparművészeti Múzeum „kisművészeti” gyűjteményének feldolgozásán alapuló, a maga nemében egyedülálló, szellemes tanulmányokat közkinccsé tevő *Bájos semmisségeket* (2002). Szerkesztett Festschrifteket: Koppány Tibor tiszteletére 1998-ban és Granasztóiné Györffy Katalin tiszteletére 2004-ben. 1995-től ő a *Műemlékvédelmi Szemle* egyik szerkesztője, és ő szerkeszti a 2002-től, a XI. kötettel újrainduló műemlékvédelmi évkönyvet, a *Magyar Műemlékvédelem* című tudományos periodikát. (Ezirányú tevékenységeiről tanult kollégáim részletesebben és mélyrehatóbban szólnak majd. Azt azonban meg kell még jegyezni, hogy jó szerkesztő módjára nemcsak hozott anyagból dolgozik, hanem időnként maga is rendel – belőlem is kéréselt egy olyan írást, amelyet nagyon nem akartam megírni, és bevallom, utólag nem bántam meg, hogy engedtem unszolásának.)

A „szentek fuvarosa” kötetben a szerkesztési munka mellett Divald Kornél kéziratait is sajtó alá rendezte, és talán ezzel indult szöveggondozói tevékenysége. Főműve a Mednyánszky László feljegyzéseit tartalmazó kötet, amelyet a festő naplóinak, jegyzeteinek kiolvasásával és sajtó alá rendezésével csodálatra- és irigyléreméltó színvonalon oldott meg. (E feladat mibenlétéhez tudnunk kell, hogy Mednyánszky feljegyzései titkosírással, pontosabban a görög abc betűivel, különböző nyelveken: magyarul, németül, franciául íródtak.) Érdemes a 2003-ban megjelent kötet egy-egy facsimile oldalával megpróbálkoznunk, hogy a feladat nagyságáról fogalmunk legyen. A csaknem ezer tételt tartalmazó jegyzetapparátus a szereplő személyekre, eseményekre, helyszínekre és kapcsolatokra részletes és kimerítő magyarázattal szolgál – hogy a Mednyánszky-jegyzetek feloldásának, kutatásának történetére kitekintő utószót és függelékeket külön ne is említsen.

A Mednyánszky-kutatással, a 2000-ben megjelent Mednyánszky-olvasókönyvvel kapcsolódott be Bardoly István az *Enigma* című folyóirat szerkesztői munkájába. „Bardoly István könyvtáros és klasszikus műveltségű bibliográfus személyével megérkezett az *Enigma* hasábjaira a filológia és a recepciótörténet. [...] Bardoly kitűnő kézirat-kiolvasó, segítségével olyan forráskiadások valósultak meg, mint a [...] *Mednyánszky-olvasókönyv*, [...] vagy a Farkas István kézirat frontnaplóját is tartalmazó hadifestészet-szám.” – írta a főszerkesztő Markója Csilla a folyóirat 50. számának köszöntőjében. Az *Enigma* keretében jelent meg Bardoly ötletére és Markója Csillával történő társszerkesztésben az „*Emberek, és nem frakkok*.” A magyar művészettörténet-írás nagy alakjai címet viselő, öt kötetes tudománytörténeti esszégyűjtemény 2006 és 2010 között. Ez a sorozat egy majdan megírandó magyar művészettörténetírás-történet alapját képezheti.

A Régészeti és Művészettörténeti Társulat 2008-ban – az utolsó pillanatban – a szakmánkat kívülről támogató kiváló személyek tevékenységének elismerésére alapított Henszlmann Imre díjjal tüntette ki Bardoly Istvánt, aki bár „kivülről indult és onnan támogatót”, a 2000-es évek kezdetére a határokat átlépve, belülré ért. A „*Tévedéseiben is becsületes idealista*” – Apró adalékok Kenczler Hugó életéhez.

(*Etüdök. Tanulmányok Granasztóiné Györfly Katalin tiszteletére*, Bp. 2004.) és Gerevich Tibor és a műemlékvédelmi törvény. *Adalékok a magyar műemlékvédelem történetéhez (Magyar Műemlékvédelem XIII.* Bp. 2006) című tudománytörténeti tanulmányai, vagy a legutóbbi *A „falak is szenvednek – épület(sorsok) és kutató(sorsok) 1945–1963 (Művészettörténeti Értesítő 64.* 2015. 69–114.) már a filológiai módszerekhez visszakanyarodó mai művészettörténet-írásunk szerves részét képezik.

Bardoly István a szemünk előtt lett ifjú könyvtári lóti-futiból szakmánkat kívülről és belülről egyaránt támogató, megbecsülendő és megbecsült, nélkülözhetetlen segítőtársunk.

2008-as laudációmat a következőkkel zártam: „Engedjék meg a tisztelt kollegák, hogy visszaélve jelenlegi helyzetemmel, a szokásoktól eltérően, egy exkluzív társaság, a Volt Művészeti Könyvtárosok ZE, azaz Zártkörű Egyletének tagsága – jómagam – és a tiszteleti tagság – Tóth Melinda – nevében is jókívánásaimat fejezzem ki ez alkalomból »szeretett elnökünk«¹-nek Bardoly Istvánnak.” De Melinda nem jött el a jeles eseményre, megfélekedezett róla, megfélekedezett az előző esti hosszas megbeszélésünkről. Ekkor vettük észre, hogy valami baj van, – jókedvű marhaskodásunk egyszerre rémületbe fordult. Bocsánat, hogy szomorúan zárom, de így kell tennem, mert Tóth Melinda kihagyhatatlan részese volt kettőnk történetének.

¹ Vö.: Ludas Matyi 1945–1948. Szegő Gizi (GIS) sorozata A Legifjabbak Szabad Szagszervezete.

Nagy Ildikó

AKI HATVAN ÉVES...

Bardoly! – szól bele a telefonba azzal a jellegzetes hangsúllyal, amelyről sosem tudható, hogy mi következik utána: névnapi jókívánság vagy egy újabb vérfagyasztó történet a műemlékvédelem helyzetéről, híradás egy új könyvről, „amit magának okvetlenül el kell olvasnia”, esetleg egy szakmai kérdés – rendszerint valaki más számára – vagy egyszerűen csak: „Mi van magával Ildikém? Olyan régen láttam.” Pista telefonjai mindig üdítőek. Híreit részletesen és szuggesztíven adja elő, felháborodva vagy finom gúnnnyal – mikor mi illik –, és sosem felejt el valami kedveset mondani a hívott félnek, aki egy pillanatra elhiszi, hogy ezt a bókot meg is érdemli.

Nem tudom, hogy mikor találkoztam vele először, mert úgy tűnik, hogy mindig is ismertem. Minden bizonnyal a Művészettörténeti Intézet Lexikon-gyűjteményében ismerkedtünk meg, ahol nemcsak udvarias volt és segítőkész, de olyasmire is felhívta a figyelmemet, amit nem kerestem, mert még a létezéséről sem tudtam. Munkáját sokan egyhangúnak és unalmasnak gondolhatták, ő viszont nemcsak érdeklődéssel, hanem szenvedéllyel végezte. Számon tartotta, hogy ki mivel foglalkozik, és ambicionálta, hogy segíthessen. És ezt mi keményen ki is használtuk.

Amikor megvált az Intézettől, és átment a szüntelenül változó nevű hivatalba, igencsak neheztem rá. Az indokait persze megértettem, de mégis! Miért megy el? Hiszen tudhatná, hogy nélkülözhetetlen!

Ákár tudta, akár nem, valamilyen módon továbbra is jelen volt. Nemcsak a rengeteg cédula utalt rá a dobozokban (kézírása jól felismerhető), hanem a telefonjai is változatlanok maradtak. „Ildikém! Leadok magának néhány cédulát a Galéria portáján. Nahát! Hogy miket írt Jászi Oszkár Vedres Márkról!” Pista rengeteget olvas. Ha olyasmit talál, ami valakinek érdekes lehet, kicédulázza és a cédulákat kézbesíti. A naplókát és az emlékiratokat különösen kedveli, sőt gyűjti, és időnként kölcsön is adja, hosszú határidőre. A Móricz-naplóktól az Ortutay-naplókig sok könyve időzött nálam.

A változó nevű hivatalban Pista révén protekciós vagyok (gondolom, mások is).

A kívánt könyvek kikészítve várnak a könyvtárban, a szobájában pedig egy-egy csésze tea, jó társaság és újabb rémes vagy éppen vidám történetek. Míg Pista általában telefonál, én inkább egy-egy e-maillal keresem meg. Nem tudja-e, hogy hol jelent meg ez vagy az a tanulmány, vajon foglalkozott-e valaki X.Y. építéssel – akár csak egy szakdolgozatban is –, honnan szerezhető meg egy bizonyos könyv, ami nagyon fontosnak tűnik, és így tovább. „Postafordultával” mindig megjön a részletes válasz.

Ha Bardoly Pista semmi mást nem tett volna, mint hogy kiolvasta és sajtó alá rendezte (Markója Csilla szerkesztői közreműködésével) a Mednyánszky-naplókat,

akkor is örök hála kötelezte volna a művészettörténész szakmát. De ennél sokkal többet tett. Kiadta több hazai művészeti folyóirat és a *Műemlékvédelem* első ötven évének repertóriumát. Összeállította (kezdetben Timár Árpáddal, később Markója Csillával) a *Magyar Művészettörténeti Bibliográfiát* 1984-től 1988-ig bezárólag (sajnos senki sem folytatta), és nagy munkája volt *A Magyar Műemlékvédelem Bibliográfiájának* két kötete (1976–1990 és 1991–2000), ez utóbbi több mint 11000 tétel! Természetesen hozzá fordulunk akkor is, ha személyes bibliográfiát kell készíteni egy Festschriftbe, vagy egy emlékezéshez.

Szerkesztője vagy társszerkesztője kiállítási katalógusoknak, tanulmányköteteknek, konferencia-anyagoknak, évkönyveknek, szerkeszti a *Műemlékvédelem* című folyóiratot és egy ideje közreműködik az *Enigma* szerkesztési munkálataiban is. Sajtó alá rendezte Divald Kornél terjedelmes kéziratát (*Felső-Magyarország ingatlan és ingó műemlékeinek lajstroma*), forrásközlései között éppúgy vannak művészlevelek (Markója Csillával), mint műemléki felmérések (Haris Andreával). 2006-ban pedig elkezdte *Adalékok a magyar műemlékvédelem történetéhez* című sorozatát. A szerény cím mögött hatalmas munka van. Rövid, összefoglaló tanulmány után következnek az adott témára vonatkozó dokumentumok, bőséges jegyzetanyaggal. Hasonló forrásközléseket más címeken is megjelentet, a szándék ugyanaz: a magyar műemlékvédelem dokumentumainak módszeres feldolgozása. Felfedezett és bemutatott olyan méltatlanul mellőzött, fontos személyeket, mint Arányi Lajos vagy Kenczler Hugó.

És neki köszönhetjük, hogy megjelentek önálló kötetben Maros Donka tanulmányai.

Kedves Pista! Isten éltesse! Aki hatvan éves, az még nagyon fiatal, és rengeteg munka vár rá. Mi pedig – önző módon – erre a munkára számítunk is.

Markója Csilla

VAN AZ AZ EMBER

BARDOLY ISTVÁN KÖSZÖNTÉSE

Rémületesen kevés fényképet találok róla. Ami van, azon is pulikutyákkal látható. Mindenki pulikutyákkal van megörökítve, többnyire a konyhában vagy a kertben, vagy könyvekkel bevaccolódva a kanapé sarkába, a háttérben is könyvek, ami nem meglepő, tekintve, hogy mintha az egész ház pulikutyákból és könyvekből állna.

Rejtőzködő, szenvedélyes, szenvedélyesen rejtőzködő ember. Zárkózottság és kíváncsiság, szívbéli jószág és nyers őszinteség, nagyfokú, már-már makacs autonómia és mély empátia, illetve odaadás jellemzi egyszerre, keveseket fogad bizalmába, de azok számíthatnak rá, egy könyv is kevés lenne elbeszélni, mi mindenben. Mások már meséltek az akadémiai kutatóintézetben és a műemlékvédelemben eltöltött éveiről, én most abba a fejezetbe kapnék bele, a kevésbé ismertek közül, amely kettőnk közös munkájával foglalkozik, főként itt, az *Enigma* hasábjain. Így ez a történet rólam is szól.

A legélénkebben a sárga lombokra emlékszem, amelyek glóriába foglalták a munkás napokat az összetolt ódon íróasztalok mellett, ősoleg juharcák az egész évre kisugárzó lombhullására a rákosligeti kertben. Térdig jártunk az arany levelekben a kék őszi ég alatt, jutott bőven a kis fehér ház teraszára, ott szokott üldögélni az ünnepe, egy régi, csíkos vásznú nyugágyban, hasán könyvvel, keze ügyében kis bögre kávé, s miközben a paliszander tónusú, fapalcokkal burkolt szobából a Bartók rádió hangjai szűrődnek ki, talpával az aktuális kutyát dögönyözi: ott fekszik, az évek gyorsan pergő során át többek között Rebeka, Dukki, Kuksi, Mancsi, Sárka és mindörökké Pösme, akit egy péceli kennelből együtt választottunk ki.

Egy csattogás, az ünnepe, a falépcsőkön. Ahogy jön-megy, föl s alá lohol a könyvtár földszinti és az emeletre is felhúzódozó polcai között. Nekem ez természetesnek tűnt, ez a méretes házikönyvtár, mert ahol felnőttem, az újpalotai panellakás falát is szobáról-szobára burjánzó könyvtár lepte el. A szobasor végén, a képzeletemben ott tündökölt a keszthelyi nagyszülői ház üveges könyvszekrénye, a Vernékkal, Jókaikkal, Fecskékkel és fruskákkal, Matulával és Csível, Utassal és holdvilággal, Monte Cristo grófjával és Jane Eyre-rel, mindazzal a gyönyörűséggel, amit apám nekem szánt, a csomagolópapírral borított polcokról számomra leemelt. Elnézően mosolyogva nyugtázta a csónakban, amivel a Zala torkolatába tartottunk szárcsalesre, hogy fel sem ütöm a fejem a könyvből, melyben, mit ad Isten, szárcsákról olvasni, melyeket a gyermek főhős a Zala torkolatában les meg.

A valóságban nincs az a szárcsa.

Azt is magától értetődőnek tartottam, hogy valakitől könyveket kap az ember. Kultúrantropológusként az archetípusok és az irodalom kapcsolatával foglalkozó, verseket író, sziporkázóan okos anyámnak folyamatosan hordta apám haza az olvasnivalót a családi fészekbe. Freud, Jung, Nádas, Szentkuthy, Esterházy művei érkeztek a szakirodalom mellé és én úgy cseperedtem fel, hogy ezt a munkamegosztást, miszerint apám tudja egyedül a világon, hogy mi is kell pontosan az én anyámnak, a világ legtermészetesebb dolgának tekintetem. Ahogy az is világos volt, hogy van a világban társ, szellemi partner, van, akivel órákon át lehet nap-nap után beszélgetni, lógni a telefonon hajnalhasadtáig, akivel szárnyalhat az ember.

De hát minden eltörik, nem is egyszer. Épp egy ilyen törésvonalon álltam, mikor Bardoly Istvánnal megismerkedtem. Intézetünk akkori remek könyvtárosa, Lackó Ibolya, Ibolyka avagy Bolci, aki a Szépművészeti Múzeum könyvtárából érkezett, s aki folytonos kacagásával és a miliőben némileg szokatlan, már-már kacér nőiségevel bearanyozta ezt a néhány szobából álló, poros és aszketikus könyvtárhelyiséget, kissé aggodalmas kérdésekre, miszerint hogyan is kéne bibliográfiát csinálni, csilingelő nevetéssel, de különös, szinte meghatott tisztelettel a hangjában azt válaszolta: „majd a Pistuka elmagyarázza”. S nemsokára jött is a nevezett. Mit jött, viharzott, csak úgy örvénylettek körülötte a kiflimorzsák, s kis idő elteltével úgy találtam magunkat, hogy egy folyóirathalom előtt ülök egy másik halom méretre vágott cetlivel, miközben ő egy kezdetleges laptopba boszorkányos sebességgel veri be a tételeket, azaz *Művészettörténeti Bibliográfiát* (alcíme: *Magyar és magyar vonatkozású publikációk, 1987, 1988, 1989*) készítünk Bardoly Istvánnal.

Ekkoriban huszoneves ösztöndíjas gyakornok voltam a Művészettörténeti Kutatóintézetben, félig végzett egyetemista, aki, végigjárva a számléltrát, egy fotótári és egy képtári év után abban a súlyos megtiszteltetésben részesült, hogy a bibliográfiakészítésben Tímár Árpád nyomdokaiba léphet. Beköltöztem hát a könyvtárba, később saját íróasztalom is ott lett, és Bardolyt a szó fizikai értelmében is követve lassan megtanultam, mi hol van, vagy legalábbis hol lehet. Ekkor már egy ideje a műemlékvédelmi hivatalban dolgozott, de az intézeti könyvtárat, melyet ő hizlalt fel, ő tartott rendben, örömeinkre és hasznunkra még sokáig magáénak érezte, s jó (bár kényszerűségből elbitangolt) gazdaként a Szentiványi-féle Művészeti Lexikont is tovább gyarapította: míg értelmét látta, hordta zacskószám az újságkivágásokat a gyűjteménybe. Nemsokára én is személyre szabott csomagokat kaptam tőle, s kapok a mai napig: könyvekből és a szemlézett folyóiratok engem érintő cikkeiből álló szeretetsomagokat, amelyeket a Táncsics és az Országház utca között – sajnos már nem sokáig – zajló szellemi anyagcsere részeként szoktam kutyafuttában, mindenféle borítékokban és szatyrokban átvenni, hogy aztán hálátlan módon korrektúrákkal és egyéb munkaféleségekkel viszonzzam. A bibliográfia után más tanfeladatok jöttek, például recenziót kellett írnom a Fülep-összkiadás valamely kötetéről, melyet ifjonti hevülettel a már akkor sem túl vonzóan érzett Mester helyett udvariatlan mértékben inkább a fiatalon elhunyt, zseniális Popper Leónak

szenteltem. Emlékeim szerint ekkor ragasztotta rám Bardoly, némileg mulatva, a „Popper” becenevet, amit immár másfél évtizede hallgatok napi rendszerességgel, a „Popper, ezt el kéne olvasnod” és a „Popper, ezt meg kéne írnod” szövegösszefüggésekben.

De ezek a szövegösszefüggések már senkinek sem lehetnek annyira természetesek. Mert lehet-e természetes az, hogy valaki évtizedeken át úgy figyeljen, úgy segítsen, úgy adjon, hogy cserébe ne várjon semmit. Hogy évtizedeken át ne szűnjön, ne hagyjon ki a figyelme, ne lankadjon az érdeklődése. Tudhat-e ember ennyit anélkül, hogy a tudásából azonnal diadalmas tőkét kovácsolna magának, maradhat-e valaki ilyen szerény, hatalmi ambícióktól mentes, hiúságtól, becsvágytól szinte érintetlen. Lehet-e valaki ilyen szorgalmas és odaadó, morálisan rendíthetetlen, létezhet-e egyáltalán ilyen műveltség, mely a szépirodalomtól a történelemig, a művészet-történetől a műemlékvédelemig, az ókortól napjainkig szinte mindenre kiterjed. Lehet-e bárkinek ilyen memóriája. De legfőképpen, lehetséges-e ilyen együttérés, együttműködés, együttgondolkodás, amilyenre Bardoly István képes, s aminek alapfeltétele, hogy a másik ember munkájára, lényére oly mértékben tekintettel legyünk, hogy szinte teljesen neki, a dolognak, a feladatnak szenteljük magunkat – mert Bardoly ilyen, az életét másnak, másoknak dedikálni tudó ember.

A valóságban, azt hinnénk, nincs az a figyelem.

A bibliográfiával kezdődött a kapcsolatunk és Mednyánszkyval mélyült el. Én akkoriban éppen egy többszáz oldalas kéziratot olvastam ki és gépeltem be publikálásra az MNG Adattárban – mint utóbb kiderült, teljesen feleslegesen, mivel az 1920-as kiolvasás alapjául szolgáló tenyérnyi füzetek ott lapultak néhány méterrel arrébb, a Grafikai osztály egy nagy dobozában. Azonosításuk mindazonáltal borzalmas feladatnak ígérkezett, mivel a görög abc betűivel íródtak, német és magyar nyelven, sokszor alig olvasható, ceruzás kézírással – Bardolyhoz, a kézíratspecialistához fordultam hát segítségért, és ő hathatósan segített. Segítsége abban állt, hogy míg mi a nagy Mednyánszky-kiállítás előkészületeivel foglalkoztunk, addig ő minden szabad idejét a Grafikai Osztályon töltve kiolvasta és megjegyzetelte Mednyánszky többszáz naplófüzetét, ezzel sokszorosára növelve és sok esetben kijavítva azt a reprezentatív válogatást, amit még Brestyánszky Ilona készített és amit Mednyánszky-naplóként ismerünk. A jegyzetapparátus olyan mélységben tárja fel Mednyánszky kapcsolatrendszerét, hogy az felér egy monográfiával. Az ő nagy munkája után jött a pontosítgatás, az azonosítás, a korrektúrák, a kézre szerkesztés, a naplókat végül egy külön kötetben, az *Enigma* első Mednyánszky-olvasókönyve és a közösen szerkesztett kiállítási katalógus után adta ki a Magyar Nemzeti Galéria: könyvesbolti forgalomba – a múzeumshopon kívül – a vastag kötet – tudtommal – nem igazán került. A Mednyánszky-katalógus idején alakult ki köztünk a máig érvényes munkamegosztás: minden az enyém, ami a lábjegyzetlénia fölött, és minden az övé, ami alatta található. E munkamegosztásban az ő szöveg- pontosabban értelmezés-undora is tetten érhető: Bardoly

rengeteget olvas, de nagyon megválogatja, hogy mit, és van, amit senkinek a kedvéért sem. A kortárs irodalomnak például Füstnél vagy Ottliknál van a határa. Semmi nem érdeklí, ami túlságosan a fantázia körébe tartozik, a posztoszt elméletek, az úgynevezett sárkányos filmek és a sci-fi esküdt ellensége, utóbbi körbe sorolva némelyek tudományos munkásságát is. Szerkesztőként ezért inkább én olvasok kettőnk közül, de *általában* olvasni olvas ő helyettem is. Bár írna is helyettem, de az írásra aztán tényleg igazán nehéz rábeszélni. Mindkettőnk titkos szenvedélye a szépirodalom – úgy hiszem, nagy szerencsénk, hogy a pályája elején művészettörténészekbe botlott, mert az igazi terepe egy irodalomtörténeti vagy történész-könyvtár lett volna. Flaubert, Martin du Gard, Thomas Hardy, Joseph Conrad, Proust, Dosztojevszkij, Tolsztoj, Balzac, Gide, Thackeray, Goethe, Faulkner, Woolf neve ugrik be a sűrűbben emlegetett kedvenc szerzői közül, akiknek a könyveit rendre újraolvassa, kedves antik auktorai és az egyetemes emlékirat- és naplóirodalom mellett, de a magyar irodalmat egészen a kuriózumokig menő részletekig ismeri. Ő adta a kezembe Lesznai Anna méltatlanul elfeledett csodálatos családregényét, a *Kezdetben volt a kert*et, Komor András zseniális könyvét, a *Fischmann S. utódait*, nagyrészt neki köszönhetem Füst Milánt, Kaffka Margitot és Czöbel Minkát, ezekből az olvasmányélményekből aztán publikációk és tematikus *Enigma*-számok születtek. A Lesznai-szerelemért örök hála illeti, mert elmélyítette és elevenné tette számomra a Popper Leóval kezdődő és a Vasárnapi Körben folytatódó történetet, ami aztán a Nyolcak- és a Wilde-kutatásban kulminált (egy Lesznai-monográfia megírásának halvány vágyával vagy inkább: aligreményével). A Nyolcak-projektbe én vittem magammal, a Wilde-anyagot ő hozta, a kódex méretű Nyolcak-katalógus szerkesztése és a kiállításokat követő konferencia, melyet Nadas Péter emlékezetes módon egy a Nyolcakról írt költeménnyel nyitott meg, s melynek anyagát az *Enigma* 69. számában adtuk közre, azt hiszem, mindkettőnk életében fontos és izgalmas állomás volt, amelyhez az általa kiolvasott Kernstok-naplók is kötődnek. Bardoly maga gépeli be a kéziratokat, s rögtön el is látja őket jegyzetekkel, már annyi lábjegyzetet írt a forrásokban felbukkanó nevekhez, hogy néha úgy érzem, nem élt olyan ember a 19. és 20. századi Magyarországon, akít ő ne ismerne. Viszonya hozzájuk familiáris. A történelem benépesült a számomra is személyekkel, akikről folyvást valami kiderül – napjában többször is megcsörren a telefon, s ő egy folytatásos kalandregény izgalmaival tudósít az új felfedzésekről. Barki Gergely kollégánk a Bardoly-féle elhivatottságot, megszállott munkakedvet és aktivitást indokolhatatlan életigenléssel, derűlátással és szervező-készséggel kiegészítő személyisége a garancia arra, hogy az együttműködés tovább folytatódjon az ismeretlen magyar kubizmus felé. A hangsúly lényegében az *elevenné tétel*en van, az átélkesítésen, az animáción; legyen szó kiállításokról, vagy olyan forráskiadványokról, mint a Munkácsy- vagy a Derkovits-olvasókönyv. A filológiai aprómunka során is – talán Bardoly nevében is mondhatom – mindig az *emberek*, a természetesen rekonstruálhatatlan, de a szövegeikből, műveikből szinte kitapinthatóan érzékelhető személyiségek és együttállásaik izgattak bennünket. Az emberek mint ránk hagyott *alakzatok*. Innét a művészettörténészekre és kapcsolati

hálójukra koncentrálnó tudománytörténeti érdeklődés, ezért adtuk historiográfiai kézikönyvünknek is ezt a – Lyka Károlytól elkölcsönzött – címet: „*Emberk és nem frakkok.*”

Ez a talán korszerűtlennek tűnő, nem annyira mű- vagy nyelvközpontú, hanem kvázi-pszichológiai, de leginkább a kapcsolatrendszert, a hálózatot kutató, történeti érdeklődés, mely konstellációkra és párhuzamos történetekre figyel, kevésbé következik belőlem, mint Bardolyból. Én az esztétika szak hermeneutikai iskolájából érkeztem, Bardoly pedig hozta a történeti (ön)iskolázottságát, a tények iránti kíváncsiságot és az értelmezések, mint hatalmi aktusok iránti eredendő, természetes gyanakvását. A máig tartó, szüntelen közös munkában és eszmecserében Bardoly anélkül jelenti számomra a tudományos kontrollt, hogy az „értelmezés tébolya” iránti finom ellenszenvét, averzióját valaha is érezte volna velem. Kontrollja az évek során egyre inkább a saját önkontrollommá vált, a hozott anyag együttgondolkodásunk kimeríthetetlen tárgyává, az egyik forrás hozta a másikat és számomra mindig is ez okozta a legnagyobb örömet, a patchwork, a sok (olykor fehér) folt összefércelése egy hagyományosnak nem mondható, mert valójában nem homogén kiadványban – s Bardolyval osztoztunk e szenvedélyben. A Gerevich Tibor-kutatást még 2009-ben, közvetlen a Zádor Anna interjúkat Bardoly leiratában és kommentárjaival négy kötetben tartalmazó forráskiadványok után kezdtük el, Molnos Pétert is bevonva, akkor jelent meg a Gerevich-olvasókönyv, aminek a Római iskolával foglalkozó folytatásába Bardoly is írt egy fontos szöveget, „*Teljes győzelem, az egész gyűjtemény a miénk*” – Gerevich Tibor és az esztergomi keresztény múzeum címmel. A hagyaték közgyűjteményi részéből sokat sikerült közreadni, de nemrég kiderült, hogy magánkézben is van még egy s más, az anyag felmérésére Bardoly eljött velem a budai házba, s ott mindannyian, – Gerevichek és nem Gerevichek – teáscsészéinkbe kapaszkodva órákon át tátott szájjal hallgattuk a témáról rögtönzött székfoglalóját. De tevékenyen részt vett a Rényi András vendégszerkesztésében készült Aby Warburg- és Rembrandt-számok sajtó alá rendezésében is, legutóbb pedig – immár a Tudománytörténeti Kutatócsoport keretei közé integrálva a munkát – együtt adtuk ki a *Magyar művészettörténetek, magyar művészettörténet a vészkorszakban* című konferencia anyagát, és ez az az időszak, ez az a terület, ami a történész-Bardolyt legalább annyira érinti, mint a műemlékes-Bardolyt, a bibliográfus-Bardolyt, vagy az egyszerűen csak olvasó embert.

Mert van az az ember. Mi is foglalhatná jobban keretbe ezt a másfél évtizedet, mint a 2000-ben megjelent Mednyánszky-olvasókönyv 2015-ös folytatása? Különös örömmel köszöntöm Mednyánszky naplóinak kiolvasóját épp itt, a Mednyánszky-olvasókönyv harmadik kötetében, mely egyben talán a Mednyánszkyval kapcsolatos kutatómunka lezárása is. Annyi kiállítás, könyv, folyóiratszám és tanulmány után, mely nélküle nem jöhetett volna létre, én mégis inkább a juharsárga napokat szeretném megköszönni, melyek az egymástól kapott kedvben s kedvvel teltek, s ma is felragyognak, a szürkület idején.

KIEMELKEDŐ KVALITÁSÚ 19. ÉS 20. SZÁZADI

MAGYAR FESTMÉNYEK ÉS SZECESSZIÓS

ZSOLNAY KERÁMIÁK

ADÁS-VÉTELE ÉS AUKCIONÁLÁSA.

EXKLUZÍV AUKCIÓK

ÉVENTE 3 ALKALOMMAL

A BUDAPEST KONGRESSZUSI KÖZPONTBAN.

VIRÁG JUDIT GALÉRIA ÉS AUKCIÓSHÁZ

- 1055 Budapest, Falk Miksa u. 30. ▪ Tel/Fax: 36-1-312-2071, 36-1-269-4681
- [http:// www.viragjuditgaleria.hu](http://www.viragjuditgaleria.hu) ▪ E-mail: info@viragjuditgaleria.hu